

СУЧАСНІСТЬ

ЖОВТЕНЬ 1971 - Ч. 10 (130)

ПОЕЗІЇ Р. БАБОВАЛА І Л. ДАЛЕ-
КОЇ

СЕМЮЕЛЬ БЕККЕТ: ЧЕКАЮЧИ
НА ГОДО

Б. ЛИТВИН: СЛОВА МАСНІ, ТА
ПИРОГИ ПІСНІ

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ А.-Г.
ГОРБАЧ

«SUČASNIST» — OKTOBER 1971
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

Уперше в повному перекладі українською мовою!

ФРАНСУА ВІЙОН

ЖИТТЯ І ТВОРИ

Переклад, вступна стаття і коментарі Святослава Гординського. Книжка на 144 сторінки формату великої вісімки.

Ціна: 4— дол., у Німеччині — 14 НМ, у інших країнах — рівновартість у місцевій валюті.

З замовленнями звертатися до в-ва «Сучасність».

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку

опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19

гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилось

в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії, Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Research Corporation
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЖОВТЕНЬ 1971, Ч. 10 (130)
РІК ВИДАННЯ ОДИНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

СУЧАСНІСТЬ

ВІСНИК НАУКОВОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ МІСЬОНИ
КІЇВСЬКОЇ ШКОЛИ

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Олег С. Фецишин

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Súčasnist» e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Roman Tymkewycz

Druck: »Logos« GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19, Bothmerstraße 14.

Весною вмирають птахи

Роман Бабовал

*

забуті казки вертаються
із соняшних країв
вмирають птахи
які не вернулися весною
ми віримо в дурман
отруйних трав
і восени
коли виростають згадки про тюльпани з
запилених книжок
ми вирікаємося сонця
вирікаємося плідних дівчат
вирікаємось молитви
і задивляючися в мудрість
гриба
шукаємо за ранком
з погаслим сірником
в руці

*

Присвячується М

I

я повторятиму твоє ім'я
докіль
не відшумить від років впале
в'яле
листя
я цуратимусь вірних дзеркал
покіль
не звіришся що кохаєш
не мене
а птахів які віщують весну

II

прошумить вода в якій втопилося
восени
іржаве сонце
і з чорнозему озвуться квіти

несподівані
 і нагадають запахом
 журавлі які
 вернувшись з піскових просторів
 не принесли
 сподіваної
 весни

III

я повторятиму твоє
 ім'я

(МИЛА)

When rain (sings light) rain has devoured my house
 And wind wades through my trees

Thomas MERTON

I

книжки записані пилюкою сумлінь
 зів'ялих
 і хмари мов спросоння бегемоти спрагли
 мій палець встряг рододендромом
 в душу неба
 змайструй мені з цеглин і глини (мила)
 вигідне забуття і поцілуй
 перед прощанням
 змайструй мені високу вежу
 самоти

II

аж вчора я одважився
 прокрався між сузір'я
 по латаття й анемони
 і втопився
 а віщі птахи принесли тобі
 на поріг мое ім'я
 дві зорі тліючі
 і запах пшениці серед дощу
 (а може це були
 янголи)

III

(мила)
 посади в ногах мені
 прозорі дерева
 і розкажи друзям що задавила мене
 самота

I

птахи влетіли
в ліхтарі
довгі
круглі наче соняшники
і замовкли

II

торгуючи відчаєм
ховають
перехожі воскові маски
свої
в широкі дерев'яні скрині
бездонні зморшки
замазують живою мастю наче сміхом
говорять про минулі катаклізми про жадливість
пісків
і цілюючи уста цнотливих дівиць
палять вузькі свої зношені тіні

III

птахи закрились
в ліхтарі
і клюють людям
щасливі
сни

*

на весні
чомусь
не просинаються притоптані квіти
ані птахів
не чути
отих заманених за дерева де гніздяться дощі
і за ліси з яких ростуть веселки зграями
ми пустимось в дорогу
збираючи скаралуці несписаних віршів
й осколки надто щирих
очей
ми забредем
оминувши край де нерозсудливими
мандрівниками
живляться золоті тарангули
ми забредем
(мабуть запізно)
засипані пилюкою безсонних ночей

в пустелю де царює тиша
і може встигнемо ще
виторгувати собі
пару
крил

ТВОЯ ПРИСУТНІСТЬ

I

в моїх долонях цвіт твоїх очей
і пляма твого сміху
посипались дощі
немов з горняти жменя тухлого рижу
промигтіли журавлі і з ними
всі світанки в зачарований наперсток
лебеді
поселилися щоб вижити
біля твоєї шиї
за селом продавала осінь
кольори
колючі
а зараз тіні блякли
дешевіші
снимо
про безлюдні острови і сняться
верблюди й деколи пісок

II

над нами
гливі хмари комашні
і відгомони землетрусів

III

зеленіше
десь море росте щоранку
німіше росте
поруч з лісами і синіми каменями
між нами лягло море
давно вже
і мабуть відтоді в моїх долонях
цвіт твоїх очей
за хатою криниця і здається
ти води просиш
цить
ні
це не твій голос
це тільки вітер

*

сади дримають тупо
 наче стадо зубрів в тиші
 передсмертя
 в горлянці вітру місяць
 вже не той
 і ти не та з
 альбому
 інші птахи
 поважніші
 сплели свої широкі гнізда
 в твоїх очах
 а над тобою спогад
 сірчаний

буде дощ

*

на весні зійшлися
 в саду
 дерева білі многооки
 це — заморожені царівни
 або журавлі
 не пригадує криниця
 в'януть трави (в травах жуки)
 в'яне пам'ять
 мов на жердині сонях
 останній від потопу

*

Каті Горбач

листи пожовкли мов
 пожари
 тухлі де проходять з місяцем в устах
 старезні чорні комахи
 виминаючи тіні вивертів-дерев
 а день здається й не проплив
 іще
 це ж може й смерть вже
 а не сон
 казали десь з грозою
 чекання бродить за порогом
 шляхи спокусливі під нами
 і яблука мов зграя зоряних сузір'
 десь тут також здається джерело
 було з якого за ковток
 життям платили предки
 а деколи й останнім спомином

ще не вернулися птахи посіяні зимою
 з-поза лісів тих де дуби говорять
 а вже твій голос
 знов голос
 з вимовою жука
 і мовчання кульбаби

БУДЕННЕ

я пишу до тебе довгі листи
 з червоними буквами
 я пишу без крапок щоб здержати
 час в'януть півні десь поза вікном
 пісок іржавіє в очах перехожих
 які навчилися надто плакати
 без причин і не знають теплі дерева
 куди вибиратися на смерть
 голуби посіяли пух і попіл: виросло
 пласкувате небо безбарвне здається
 з озера ми вперто гралась вчора
 з другом в копаного сонця
 павуки викурюють останні папіроски
 і повзуть полювати на метеори
 під мостами сусідам циганята віщують
 маетки феєричні
 венеричні недуги і подружжя з казкового кохання
 а я далі до тебе пишу довгі листи
 з червоними рядками
 на папоротніх листках записую
 мемуари комах і відьмаків

*

вмирати час
 а здається й жити ще завчасно
 нам
 облудним
 за самотність
 віддаємо
 виснуле срібне ціле життя
 читаємо спомини дідів
 сивобородих
 і думи снуємо про
 чудернацьких янголів
 які від забуття
 спасли б
 хижих карликів
 і нас
 безпам'ятних

Чекаючи на Годо

П'ЕСА НА ДВІ ДІЇ

Семюель Беккет

Дієві особи:

Естрагон

Володимир

Поззо

Щасливий

Хлопець

АКТ ПЕРШИЙ

Польова дорога. Дерево.

Вечір.

ЕСТР. *сидить на низькій купі, пробує зняти черевик. Тягне обома руками, задихаючися. Зневірюється, знесилений. Відпочиває, знову пробує. Як перед тим.*

ВОЛ. *входить.*

ЕСТР. *(знов зневірюється):* Нічого не вдієш.

ВОЛ. *(підходить короткими штовханими кроками, ноги широко розставлені):* Я також приходжу до такої думки. Я ціле життя старався відсунути її від себе, кажучи, Володимире, будь розсудливий, ти ще всього не пробував. І я знову починав змагатися. *(Замислюється над змаганням з життям. Звертається до Естрагона).* Так ти знову тут.

ЕСТР. Дійсно?

ВОЛ. Я радий, що ти повернувся. Я думав, що ти вже пішов назавжди.

ЕСТР. Я також.

ВОЛ. Нарешті знову разом! Ми мусимо відсвяткувати. Але як? *(Замислюється).* Встань, хай обніму тебе.

ЕСТР. *(роздратовано):* Не тепер, не тепер.

ВОЛ. *(ображений, холодно):* Чи можна запитати, де Ваша Величність провели ніч?

ЕСТР. У рові.

ВОЛ. *(захоплено):* У рові! Де?

ЕСТР. *(без ніякого жесту):* Он там.

ВОЛ. І вони тебе не били?

ЕСТР. Били? Певно, що били.

ВОЛ. Ті самі, що звичайно?

ЕСТР. Ті самі? Я не знаю.

- ВОЛ. Коли я думаю над цим... усі ці роки... якби не я... що було б з тобою... (*Рішуче*). Ти був би ніщо більше, як маленька купка костей у цю хвилину, нема найменшого сумніву.
- ЕСТР. І що з того?
- ВОЛ. (*сумно*): То забагато на одну людину. (*Павза, радісно*). А з другого боку, я сказав би, який сенс трапити тепер надію. Ми повинні були думати про це мільйони літ назад, у дев'ятдесятих роках.
- ЕСТР. О, перестань базікати і поможи мені з цим, кров би його...
- ВОЛ. Рука в руку, з самого верхка Ейфелевої вежі, між першими. Ми були тоді порядні. Тепер запізно. Нас нагору навіть не пустили б. (*Естрагон тягне черевик*). Що ти робиш?
- ЕСТР. Стягаю черевик. Тобі таке ніколи не траплялося?
- ВОЛ. Черевики треба стягати кожного дня, я втомлений тобі про це казати. Чому ти мене не слухаєш?
- ЕСТР. (*слабо*): Поможи мені!
- ВОЛ. Болить?
- ЕСТР. (*сердито*): Болить! Він хоче знати, чи болить!
- ВОЛ. (*сердито*): Ніхто ніколи не терпить, тільки ти! Я не в рахунок. Я б хотів почути, що ти сказав би, коли б мав таке, як я.
- ЕСТР. Болить?
- ВОЛ. Болить! Він хоче знати, чи болить!
- ЕСТР. (*показує*): То можна б застібнути, без уваги.
- ВОЛ. (*нахилляється*): Правда. (*Застібає спереду штани*). Ніколи не занедбуй маленькі речі в житті.
- ЕСТР. На що ти сподіваєшся, ти все чекаєш до останньої хвилини.
- ВОЛ. (*задумано*): Останньої хвилини... (*Медитує*). Відкладена надія чинить речі хворими, хто це сказав? Чому не допоможеш мені?
- ВОЛ. Часом я відчуваю, що воно однаково приходить. Тоді чудакуватію зовсім. (*Знімає капелюх, заглядає всередину, обмацує всередині рукою, витрясає, знову надіває на голову*). Як мені сказати? Відпружений і в той же час... (*Шукає за словом*)... Тризовжний. (*З притиском*). ТРИ-ВОЖНИЙ. (*Знову знімає капелюх, заглядає всередину*). Дивно. (*Вдаряє зверху, мов би хотів витрясти щось небажане, знову дивиться всередину, знову накладає на голову*). Нічого не вдієш. (*Естрагон з великим зусиллям спромігся стягнути черевик. Заглядає всередину, обмацує всередині рукою, обертає догори дном, витрясає, дивиться на землю, чи не вилетіло щонебудь, нічого не знаходить, знов обмацує рукою, дивлячись туманно перед себе*). Ну?
- ЕСТР. Нічого.
- ВОЛ. Покажи.

- ЕСТР. Нема що показувати.
 ВОЛ. Попробуй натягнути його назад.
 ЕСТР. (оглядаючи ногу): Провітря її трохи.
 ВОЛ. Оце тобі справжня людина, дорікає черевикам за хиби своїх ніг. (Знову знімає капелюх, заглядає всередину, обмацує, вдаряє зверху, дме в нього і знову натягає). Це починає тривожити. (Тиша. Володимир глибоко задуманий, Естрагон випростовує пальці на нозі). Один з розбійників був урятований. (Павза). Це логічний відсоток. (Павза). Гого.
- ЕСТР. Що?
 ВОЛ. Якщо б ми покаялися.
 ЕСТР. Покаялися в чому?
 ВОЛ. О... (Замислений). Ми могли б не входити в деталі.
 ЕСТР. Що ми народилися?

Володимир вибухає щирим сміхом, який негайно здушує, рукою натискає статъ, обличчя викривлене.

- ВОЛ. Чоловік не може навіть більше сміятися.
 ЕСТР. Страшна кривда.
 ВОЛ. Тільки усміхатися. (Усміхається раптово від вуха до вуха, так же раптово перестає). Це не те саме. Нічого не вдієш. (Павза). Гого.
- ЕСТР. (роздратовано): Що таке?
 ВОЛ. Чи ти читав колись Біблію?
 ЕСТР. Біблію... (Замислений). Я мусів колись заглядати.
 ВОЛ. Чи пам'ятаєш Євангелію?
 ЕСТР. Я пам'ятаю мапу Святої Землі. Була кольорова. Дуже гарна. Мертве море було блідосине. Від самого погляду на нього я мав спрагу. Туди ми поїдемо, казав я собі, туди поїдемо в пошлюбну подорож. Будемо плавати. Будемо щасливі.
- ВОЛ. Ти повинен був бути поетом.
 ЕСТР. Я був. (Показує на своє лахміття). Хіба не видно?

Тиша.

- ВОЛ. На чому я закінчив... Як твоя нога?
 ЕСТР. Пухне на очах.
 ВОЛ. А, так, двох злодіїв. Чи пригадуєш ту історію?
 ЕСТР. Ні.
 ВОЛ. Розказати тобі?
 ЕСТР. Ні.
 ВОЛ. Скорше пройде час. (Павза). Два злодії, розп'яті в той же час, як наш Спаситель. Один...
 ЕСТР. Наш хто?
 ВОЛ. Наш Спаситель. Два злодії. Один, виходить, був спасенний, а другий... (Шукає слова протилежного до спасенний) ...проклятий.

ЕСТР. Спасенний від чого?

ВОЛ. Пекла.

ЕСТР. Я йду геть.

Не рухається.

ВОЛ. А все ж... (*Павза*) ... як це так — вірю, що тобі не набридає — як це так, що з чотирьох євангелістів, лиш один говорить про спасіння злодія. (*Павза*). Слухай, Гого, відбий час від часу м'ячика, не можеш? (*з перебільшеним захопленням*): Це для мене дійсно незвичайно цікаве.

ВОЛ. Один з чотирьох. Два не згадують злодіїв зовсім, а третій каже, що обидва вони його ображали.

ЕСТР. Кого?

ВОЛ. Що?

ЕСТР. Про що тут мова? Кого ображали?

ВОЛ. Спасителя.

ЕСТР. Чому?

ВОЛ. Бо він не хотів їх спасти.

ЕСТР. Від пекла?

ВОЛ. Дурню! Від смерти.

ЕСТР. Я думав, що ти казав від пекла.

ВОЛ. Від смерти, від смерти.

ЕСТР. Ну, і що з того?

ВОЛ. Тоді обидва повинні бути прокляті.

ЕСТР. А чому ні?

ВОЛ. Але один з чотирьох говорить, що один з двох був спасенний.

ЕСТР. Що ж? Вони не погоджуються, то все.

ВОЛ. Але всі чотири були там. І лише один говорить про злодія, що був спасенний. То чому вірити йому, а не тим іншим?

ЕСТР. А хто йому вірить?

ВОЛ. Кожний. Це єдина версія, яку вони знають.

ЕСТР. Люди, кров би то, е дурні мавпи.

Підводиться з боєм, йде, кульгаючи, зовсім ліворуч, зупиняється, дивиться в далечінь, тримаючи над очима долоню, повертається, йде зовсім праворуч, дивиться в далечінь. Володимир слідкує за ним, згодом йде й підносить черевик, заглядає в нього, поспішно кидає.

ВОЛ. Фу!

Плює. Естрадон повертається всередину, стає плечима до аудиторії.

ЕСТР. Чудове місце. (*Обертається, йде вперед, стає лицем до аудиторії*). Інспіруючі можливості. (*Обертається до Володимира*). Ходім.

- ВОЛ. Ми не можемо.
- ЕСТР. Чому?
- ВОЛ. Ми чекаємо на Годо.
- ЕСТР. (*в розпущі*): О! (*Павза*). Ти певний, що це тут?
- ВОЛ. Що?
- ЕСТР. Що нам тут чекати.
- ВОЛ. Він казав біля дерева. (*Вони дивляться на дерево*). Чи бачиш якесь інше?
- ЕСТР. Яке це дерево?
- ВОЛ. Я не знаю. Верба.
- ЕСТР. А де листки?
- ВОЛ. Мабуть, всохла.
- ЕСТР. Не плакуча більше.
- ВОЛ. Або не сезон ще, може.
- ЕСТР. Схожа більше на кущ.
- ВОЛ. На чагар.
- ЕСТР. Кущ.
- ВОЛ. На — що ти хочеш цим сказати? Що ми прийшли на інше місце!
- ЕСТР. Він повинен тут бути.
- ВОЛ. Він не казав, що напевно прийде.
- ЕСТР. А якщо не прийде?
- ВОЛ. То ми прийдемо завтра назад.
- ЕСТР. І знову після завтра.
- ВОЛ. Можливо.
- ЕСТР. І так далі.
- ВОЛ. Суть в тому —
- ЕСТР. Аж поки він не прийде.
- ВОЛ. Ти жорстокий.
- ЕСТР. Ми були тут вчора.
- ВОЛ. О, ні. Тут ти помиляєшся.
- ЕСТР. Що ми робили вчора?
- ВОЛ. Що ми робили вчора?
- ЕСТР. Так.
- ВОЛ. Чому... (*Сердито*). З тобою ніщо не певне.
- ЕСТР. На мою думку, ми вчора були тут.
- ВОЛ. (*дивиться навколо*): Пізнаєш це місце?
- ЕСТР. Я того не сказав.
- ВОЛ. Тож.
- ЕСТР. Не робить різниці.
- ВОЛ. Все одно... оте дерево... (*Повертається до аудиторії*), оте болото...
- ЕСТР. Ти певний, що цього вечора?
- ВОЛ. Що?
- ЕСТР. Ми мали чекати.
- ВОЛ. Він казав — у суботу. (*Павза*) Я думаю.
- ЕСТР. Ти думаєш.
- ВОЛ. Я мусів записати. (*Ристься в кишенях, що випинаються від всякого принагідного дрантя*).
- ЕСТР. (*дуже настирливо*): Але в яку суботу? І чи це су-

- бота? Чи це радше не неділя? (Павза). Або понеділок? (Павза). Або п'ятниця?
- ВОЛ. *(перелякано дивиться перед себе, наче б дата була виписана на краєвиді):* То неможливо!
- ЕСТР. Або четвер?
- ВОЛ. І що ми зробимо.
- ЕСТР. Якщо він був тут учора, а нас не було, то можеш бути певний, що він сьогодні знову не прийде.
- ВОЛ. Але ти кажеш, що ми були тут учора.
- ЕСТР. Я можу помилятися. (Павза). Перестаньмо говорити на хвилину, не маєш нічого проти?
- ВОЛ. *(слабо):* Добре. *(Естрагон сідає на купу, Володимир ходить схвильовано туди й назад, зпиняючися час від часу, щоб глянути в далечінь. Естрагон засинає. Володимир врешті зупиняється перед Естрагоном.)*
Гого! Гого! ГОГО!

Естрагон будиться.

- ЕСТР. *(усвідомлює жах свого становища):* Я спав! *(У розпущі).* Чому ти не даси мені поспати?
- ВОЛ. Я був самотній.
- ЕСТР. Я мав сон.
- ВОЛ. Не кажи мені!
- ЕСТР. Мені снилося...
- ВОЛ. НЕ КАЖИ МЕНІ!
- ЕСТР. *(робить жест у бік універсуму):* Цей тобі достатній? *(Тиша).* Це з твого боку негарно, Діді. Кому я розкажу свої приватні марення, якщо не можу їх тобі сказати?
- ВОЛ. Хай залишаться приватні. Ти знаєш, що я не можу їх витримати.
- ЕСТР. *(холодно):* Бувають такі хвилини, коли я думаю, чи не краще було б нам розійтися.
- ВОЛ. Ти далеко не пішов би.
- ЕСТР. То було б погано, дійсно погано. (Павза). Не було б то, Діді, дійсно погано? (Павза) Коли думаєш над красою дороги. (Павза). І добротою подорожніх. (Павза). Не було б то, Діді?
- ВОЛ. Заспокойся.
- ЕСТР. *(сенсуально):* Заспокойся... заспокойся... Англієць сказав би заспокейся. (Павза): Чи ти знаєш ту історію про англійця у борделі?
- ВОЛ. Так.
- ЕСТР. Розкажи мені.
- ВОЛ. Перестань!
- ЕСТР. Англієць, випивши трішки більше, як звичайно, прямує до борделю. Властителька питає, чи він хоче ясно-, темно- чи рижоволосу. Продовжуй.
- ВОЛ. ПЕРЕСТАНЬ!

Володимир поспішно виходить. Естрагон встає і слідує за ним аж до краю сцени. Жести Естрагона такі, як у глядача, який заохочує боксера. Входить Володимир. Проходить повз Естрагона, переходить сцену, опустивши голову. Естрагон робить крок у його бік, зупиняється.

ЕСТР. (ніжно): Ти хотів зі мною говорити? (Тиша. Естрагон робить крок уперед). Ти мав мені щось сказати? (Тиша. Ще крок уперед). Діді...

ВОЛ. (не обертаючись): Я нічого не маю тобі сказати.

ЕСТР. (крок уперед): Ти сердишся? (Тиша. Крок уперед). Пробач мені. (Тиша. Крок уперед. Естрагон кладе руку Володимирові на плече). Давай, Діді. (Тиша). Подай мені руку. (Володимир децю повертається). Обними мене! (Володимир швидко). Не будь упертий! Володимир м'якшає. Вони обнімаються. Естрагон відсакується). Ти смердиш часником!

ВОЛ. То для печівки. (Тиша. Естрагон уважно приглядається до дерева). Що будемо тепер робити?

ЕСТР. Чекати.

ВОЛ. Так, але чекаючи.

ЕСТР. А що, якби повіситися?

ВОЛ. Г-м. Це дало би нам ерекцію.

ЕСТР. (дуже схвилюваний): Ерекцію!

ЕСТР. З усім, що слідує. Де воно падає, там мандрикула росте. Тому вони й кричать, коли їх витягаєш. Ти того не знав?

ЕСТР. Вішаймося негайно!

ВОЛ. З гілляки? (Ідуть до дерева). Я б йому не довіряв.

ЕСТР. Попробувати можна.

ВОЛ. Тож починай.

ЕСТР. Після тебе.

ВОЛ. Ні, ні, ти перший.

ЕСТР. Чому я?

ВОЛ. Ти легший за мене.

ЕСТР. В тому річ!

ВОЛ. Я не розумію.

ЕСТР. Май свій глузд, не можеш?

Володимир вдається до свого глузду.

ВОЛ. (безнадійно): Я далі в темряві.

ЕСТР. Ось воно як. (Задумався). Гілка... гілка... (Розлючено). Вживай трохи голови, не можеш?

ВОЛ. Ти моя єдина надія.

ЕСТР. (з зусиллям): Гого легший — гілка не ломиться — Гого мертвий. Діді тяжкий — гілка ломиться — Діді самотній. В іншому випадку...

ВОЛ. Я про це не думав.

- ЕСТР. Якщо вона тебе повісить, то повісить все на світі.
 ВОЛ. Але чи я дійсно тяжчий за тебе?
 ЕСТР. Ти так казав. Я не знаю. Можливості однакові. Або приблизно.
 ВОЛ. Добре, то що робити?
 ЕСТР. Не робім нічого. Так безпечніше.
 ВОЛ. Почекаймо, побачимо, що він скаже.
 ЕСТР. Хто?
 ВОЛ. Годо.
 ЕСТР. Добра думка.
 ВОЛ. Почекаймо, аж будем точно знати, де стоїмо.
 ЕСТР. З другого боку, може, краще кувати залізо, поки не захолоне.
 ВОЛ. Я цікавий знати, що він нам запропонує, тоді ми або приймемо, або ні.
 ЕСТР. А що ми точно в нього просили?
 ВОЛ. Хіба ти там не був?
 ЕСТР. Можливо, я не слухав.
 ВОЛ. О... нічого дуже точного.
 ЕСТР. Щось як моління.
 ВОЛ. Точно.
 ЕСТР. Неясну суплікацію.
 ВОЛ. Точнісінько.
 ЕСТР. І що він відповів?
 ВОЛ. Що він побачить.
 ЕСТР. Що нічого не може обіцяти.
 ВОЛ. Що мусить ще над тим подумати.
 ЕСТР. У затишку свого дому.
 ВОЛ. Порадитися з родиною.
 ЕСТР. З своїми приятелями.
 ВОЛ. З своїми агентами.
 ЕСТР. З своїми кореспондентами.
 ВОЛ. З своїми книжками.
 ЕСТР. Банковими конто.
 ВОЛ. Заки зробить рішення.
 ЕСТР. Це нормальна річ.
 ВОЛ. Хіба ні?
 ЕСТР. Я думаю, що так.

Тиша.

- ЕСТР. (стурбовано): А ми?
 ВОЛ. Пробач?
 ЕСТР. Я сказав — а ми?
 ВОЛ. Не розумію.
 ЕСТР. Де ми тут входимо?
 ВОЛ. Входимо?
 ЕСТР. Не спіши.
 ВОЛ. Входимо? Рачки.
 ЕСТР. Аж так погано?

ВОЛ. Ваша Милість бажали б обстояти свої прерогативи?
ЕСТР. Ми вже не маємо ніяких прав?

17

Сміх Володимира, здушений, як перед гил.

ВОЛ. Я реготав би, якби не було заборонено.
ЕСТР. Ми втратили свої права?
ВОЛ. (артикулярно): Ми їх позбулися.

Тиша. Вони стоять без руху, руки звисають, голови понурі, коліна вгинаються.

ЕСТР. (слабо): Ми не зв'язані? (Павза). Ми не...
ВОЛ. Слухай!

Слухають, гротесково штивні.

ЕСТР. Нічого не чую.
ВОЛ. Ш-ш-ш! (Наслухають. Естрагон тратить рівновагу, майже падає. Хапається за плече Володимира, який захитується. Слухають, збившись докупи). Я теж ні.

Віддих полегшення. Вони стають відпружені й розходяться.

ЕСТР. Ти мене злякав.
ВОЛ. Я думав, що то він.
ЕСТР. Хто?
ВОЛ. Годо.
ЕСТР. Е! Вітер в очереті.
ВОЛ. Я був би присягнув, що чув крики.
ЕСТР. А чого б він кричав?
ВОЛ. На свого коня.

Тиша.

ЕСТР. (розлючено): Я голодний.
ВОЛ. Хочеш моркву?
ЕСТР. То все, що маєш?
ВОЛ. Можливо, маю трохи ріпи.
ЕСТР. Дай моркву. (Володимир перегортає в кишенях, виймає ріпу і дає Естрагонові, який кусає. Люто). Це ріпа!
ВОЛ. О, пробач. Я був би присягнув, що морква. (Знов перегортає в кишенях, не знаходить нічого, тільки ріпу). Все ріпа. (Перегортає). Ти мусів з'їсти останню. (Перегортає). Зажди, маю. (Виймає моркву і дає Естрагонові). Ось, любий приятелю. (Естрагон витирає моркву об рукав і починає їсти). Остання вже, кінець.
ЕСТР. (жучучи): Я тебе щось питаю.
ВОЛ. О.

- ЕСТР. Чи ти відповів?
 ВОЛ. Як смакує морква?
 ЕСТР. Морква є морква.
 ВОЛ. Тим краще, тим краще. (Павза). А що ти хотів знати?
 ЕСТР. Я забув. (Жує). Тому мені досадно. (Поглядає з задоволенням на моркву, завішує її між двома пальцями). Я ніколи не забуду цієї моркви. (Ссе її кінець, замислений). А, так — тепер я пригадав.
- ВОЛ. Отож?
 ЕСТР. (його рот повний, гугняво): Чи ми зв'язані?
 ВОЛ. Не розумію й слова.
 ЕСТР. (жує, ковтає): Я тебе питаю, чи ми зв'язані.
 ВОЛ. Зв'язані?
 ЕСТР. Зв'я — за — ні.
 ВОЛ. Що ти розумієш під зв'язані?
 ЕСТР. Прив'язані.
 ВОЛ. Але до кого? Ким?
 ЕСТР. До того чоловіка.
 ВОЛ. До Годо? Прив'язані до Годо! Що за думка! Немає мови. (Павза). Покищо.
 ЕСТР. Він називається Годо?
 ВОЛ. Я думаю.
 ЕСТР. Уяви собі. (Підносить рештки моркви за гичку, крутить перед очима). Дивно. Чим довше їси, тим гірше смакує.
- ВОЛ. Зі мною якраз навпаки.
 ЕСТР. Іншими словами?
 ВОЛ. Я звикаю до погані з часом.
 ЕСТР. (після довгої задуми): Хіба це навпаки?
 ВОЛ. Питання темпераменту.
 ЕСТР. Характеру.
 ВОЛ. Нічого тут не зарадиш.
 ЕСТР. Не варто витрачати сили.
 ВОЛ. Чоловік є тим, чим є.
 ЕСТР. Не варто пручатися.
 ВОЛ. Суттєве не міняється.
 ЕСТР. (простягає рештки моркви Володимирі): Хочеш докінчити?

Страшний крик зараз поблизу. Естрагон випускає з рук моркву. Обидва стоять нерухомо, тоді нараз кидаються на боки. Естрагон зупиняється на півдорозі, біжить назад, підносить моркву, падає до кишені, біжить до Володимира, який чекає на нього, знову зупиняється, біжить назад, підносить черевик, біжить до Володимира. Тиснуть один до одного, плечі згорблені, шуляться від загрози, ждуть.

Входять Поззо і Щасливий. Поззо їде на Щасливому, поганяючи його на шнурі за шию, —

так що Щасливий входить перший, відтак слідує шнур, який є досить довгий, щоб Щасливий дійшов до середини сцени, заки з'явиться Поззо. Щасливий несе тяжку валізу, крісло, що складається, кошук і пальто. Поззо несе канчук.

ПОЗЗО (за сценою): Вйю! (Ляскіт канчука. Поззо з'являється. Вони переходять сцену. Щасливий переходить повз Володимира і Естрагона і виходить. Поззо, побачивши Володимира і Естрагона, відразу зупиняється. Шнур натягається, Поззо сильно шарпає його). Назад!

Чути гук, як Щасливий падає з усім навантаженням. Володимир і Естрагон повертаються в його сторону, пів-бажаючи, пів-боячися піти йому на поміч. Володимир робить крок до Щасливого, Естрагон тримає його за рукав.

ВОЛ. Пусти мене!

ЕСТР. Стій на місці!

ПОЗЗО Уважай! Він недобрий. (Володимир і Естрагон звертаються до Поззо). До чужих.

ЕСТР. (притишено): Чи то він?

ВОЛ. Хто?

ЕСТР. (пробує пригадати ім'я): У-м-м...

ВОЛ. Годо?

ЕСТР. Так.

ПОЗЗО Представляюся: Поззо.

ВОЛ. (до Естрагона): Зовсім ні!

ЕСТР. Він казав Годо.

ВОЛ. Зовсім ні!

ЕСТР. (несміло до Поззо): Ви не пан Годо?

ПОЗЗО (жахаючим голосом): Я є Поззо! (Тиша). Поззо! (Тиша). Це ім'я нічого для вас не значить? (Тиша). Я питаю, чи це ім'я нічого для вас не значить?

Володимир і Естрагон дивляться запитливо один на одного.

ЕСТР. (вдає, що пригадує): Боззо... Боззо...

ВОЛ. (у такт): Поззо... Поззо...

ПОЗЗО ПППОЗЗО!

ЕСТР. О, Поззо... чекайте... Поззо...

ВОЛ. Боззо чи Поззо?

ЕСТР. Поззо... ні... я побоююсь... ні... я щось не...

Поззо погрозово наближається.

ВОЛ. (примирливо): Я знав колись родину Гоззо. Мама мала гонорею.

- ЕСТР. *(поспішно)*: Ми не з цих сторін, пане.
- ПОЗЗО Ви людські істоти все одно. *(Накладає окуляри)*. Наскільки можна бачити. *(Знімає окуляри)*. Тої самої породи, що і я. *(Вибухає реготом)*. Тої породи, що Поззо. Створені на подобу Божу!
- ВОЛ. Отож бачите...
- ПОЗЗО *(владно)*: Хто є Годо?
- ЕСТР. Годо?
- ПОЗЗО Ви думали, що я Годо.
- ВОЛ. О, ні, пане, навіть на хвилинку ні, пане.
- ПОЗЗО Хто він?
- ВОЛ. О, він є... він є щось в роді знайомого.
- ЕСТР. Нічого подібного, ми ледве його знаємо.
- ВОЛ. Правда... ми його добре не знаємо... але все одно...
- ЕСТР. Персонально, я б його навіть не пізнав, якби зустрів.
- ПОЗЗО Ви взяли мене за нього.
- ЕСТР. *(виправдується перед Поззо)*: Так сказавши... ви розумієте... приримерк... напруження... чекання... я признаюся... мені здавалось... на хвилину...
- ПОЗЗО Чекання? То ви його чекали?
- ВОЛ. Ви ж бачите...
- ПОЗЗО Тут? На моему полі?
- ВОЛ. Ми не думали нічого злого.
- ЕСТР. Ми мали добрі наміри.
- ПОЗЗО Дорога є вільна для всіх.
- ВОЛ. Ми теж так думали.
- ПОЗЗО То ганебно. Але ви тут.
- ЕСТР. Нічого не вдієш.
- ПОЗЗО *(з великодушним жестом)*: Не згадуймо більше про це. *(Шарпає шнур)*. Вставай, свине! *(Павза)*. Кожного разу, як упаде, зараз засинає. *(Шарпає шнур)*. Встань, хруню! *(Чути, як Щасливий встає і підносить пакунки. Поззо шарпає шнур)*. Назад! *(Щасливий входить задом)*. Стань! *(Щасливий стає)*. Обернися! *(Щасливий обертається. До Володимира і Естрагона, чемно)*. Панове, я щасливий, що вас зустрів. *(Перед їхнім недовірливим виразом)*. Так, так, щиро щасливий. *(Шарпає шнур)*. Ближче! *(Щасливий наближається)*. Стань. *(Щасливий стає)*. Так, дорога видається довгою, коли подорожуєш сам, приблизно... *(Дивиться на годинник)*... так... *(Рахує)*... так, шість годин, правильно, якраз шість годин, і ні душі навколо. *(До Щасливого)*. Пальто! *(Щасливий ставить на землю валізу, підходить, подає пальто, вертається назад, бере валізу)*. Потримай! *(Поззо подає канчук, Щасливий підходить і, маючи обладовані руки, бере канчук у зуби, вертається назад. Поззо починає вдягати пальто, зупиняється)*. Пальто! *(Щасливий ставить валізу, кошик і крісло, підходить, помагає Поззо вдягнути пальто, вертається на*

місце, підносить валізу, кошик, крісло). Запах осени в повітрі цього вечора. (Поззо кінчає застібатися, нахилиється, оглядає себе, випростовується). Канчук! (Щасливий підходить, нагинається, Поззо вириває йому з уст канчук, Щасливий повертається на місце). Так, панове, я не можу бути довго без товариства мені подібних. (Накладає окуляри і дивиться на двох подібних). Навіть, якщо подібність недосконала. (Знімає окуляри). Крісло! (Щасливий кладе валізу і кошик, підходить, розкладає крісло, ставить його, йде на місце, підносить валізу і кошик). Ближче! (Щасливий кладе валізу і кошик, підходить, посуває крісло, вертається на місце, підносить валізу і кошик. Поззо сідає, прикладає до грудей Щасливого канчук і пхає). Назад! (Щасливий робить крок назад). Далі! (Щасливий робить другий крок назад). Стань! (Щасливий стає. До Володимира і Естрагона). Саме тому, з вашої згоди, я пропоную побути з вами, заки наважуся йти далі. Кошик! (Щасливий підходить, подає кошик, вертається на місце). Свіже повітря стимулює виснажений апетит. (Відкриває кошик, виймає кусень курки і пляшку вина). Кошик! (Щасливий підходить, забирає кошик, вертається назад). Далі! (Щасливий робить крок назад). Він смердить. Щасливих днів!

П'є з пляшки, ставить її на землю, починає їсти. Тиша. Володимир і Естрагон, спочатку уважно, опісля більше відважно ходять круг Щасливого, оглядаючи його згори до низу. Поззо ненажерливо їсть свою курку, висисає кісточки і викидає геть. Щасливий повільно осідає, аж валіза і кошик торкаються землі, тоді випростовується раптово і знов починає осідати. Ритм людини, що спить на ногах).

- ЕСТР. Що йому болить?
 ВОЛ. Він виглядає втомлений.
 ЕСТР. То чому не покладе свої пакунки?
 ВОЛ. Як я маю знати? (Підходять ближче). Уважай!
 ЕСТР. Скажи щось до нього.
 ВОЛ. Глянь!
 ЕСТР. Що?
 ВОЛ. Його шия!
 ЕСТР. (дивиться на шию): Я нічого не бачу.
 ВОЛ. Отут.

Естрагон переходить до Володимира.

- ЕСТР. О, я бачу!
 ВОЛ. З рани тече.

ЕСТР. То від шнура.
 ВОЛ. То від тертя.
 ЕСТР. То неминуче.
 ВОЛ. То від вузла.
 ЕСТР. Від розтирання.

Продовжують оглядати, зупиняють погляди на обличчі.

ВОЛ. *(заздрісно)*: Він не зле виглядає.
 ЕСТР. *(здвигає плечима, робить гримасу)*: Думаєш?
 ВОЛ. Трохи жіночий.
 ЕСТР. А глянь на слину.
 ВОЛ. То неминуче.
 ЕСТР. А глянь — стікає.
 ВОЛ. Може він придуркуватий.
 ЕСТР. Кретин.
 ВОЛ. *(приглядається ближче)*: Виглядає, як гойтер.
 ЕСТР. То не певне.
 ВОЛ. Він має дихавицю.
 ЕСТР. То конечно.
 ВОЛ. А його очі!
 ЕСТР. Що з ними?
 ВОЛ. Вилазять з лоба.
 ЕСТР. Виглядає, ніби при останнім віддиху.
 ВОЛ. То не певне. *(Павза)*. Постав йому питання.
 ЕСТР. Чи то буде доречно?
 ВОЛ. Чим ми ризикуємо?
 ЕСТР. *(несміливо)*: Добродію...
 ВОЛ. Голосніше.
 ЕСТР. *(голосніше)*: Добродію...
 ПОЗЗО Лиши його в спокою! *(Вони обертаються до Поззо, який, закінчивши їсти, витирає рукою уста)*. Не бачите, що він хоче відпочити? Кошик! *(Світить сірник і починає запалювати люльку. Естрагон запримітив на землі курячі кістки і дивиться на них пожадливо. Тому що Щасливий не рухається, Поззо мого кидає сірник і шарпає шнур)*. Кошик! *(Щасливий здригається, майже падає, притомніє, підходить, кладе в кошик пляшку і вертається на місце. Естрагон дивиться на кості. Поззо світить другий сірник і запалює люльку)*. Що тут вимагати, то не його робота. *(Тягне люльку, простягає ноги)*. А-а-а! Це вже краще.
 ЕСТР. *(несміливо)*: Будь ласка, пане...
 ПОЗЗО Що таке, чоловіче добрий?
 ЕСТР. Оті... ви скінчили з... оті... вам не потрібні... оті... кістки, пане?
 ВОЛ. *(оскандалений)*: Ти не міг уже зачекати?
 ПОЗЗО Ні, ні, він зробив правильно, спитавши. Чи мені потрібні кості? *(Перегортає їх кінцем канчука)*. Ні,

персонально вони мені більше не потрібні. (*Естрагон робить крок до кісток*). Але... (*Естрагон зупиняється*)... але в теорії кістки належать їхньому носієві. Тому треба спитати його. (*Естрагон іде до Щасливого, вагається*). Не бійся, запитай його, він тобі скаже.

Естрагон стає перед Щасливим.

ЕСТР. Добродію, пробачте, добродію...

ПОЗЗО До тебе говорять, свине! Відповідай! (*До Естрагона*). Попробуй знову.

ЕСТР. Пробач, добродію, кістки, ти не хочеш костей?

Щасливий довго дивиться на Естрагона.

ПОЗЗО (*захоплений*): Добродію! (*Щасливий хилить голову*). Відповідай! Чи ти хочеш їх, чи ні? (*Щасливий мовчить*). (*До Естрагона*). Вони твої. (*Естрагон кидається на кості й починає гризти*). Мені це не подобається. Він ніколи не відмовився від кістки перед тим. (*Занепокоєно дивиться на Щасливого*). Добрий буде інтерес, як він мені захворіє.

Тягне люльку.

ВОЛ. (*вибухає*): Це скандал!

Тиша. Приголомшений Естрагон перестає гризти, дивиться то на Поззо, то на Володимира. Поззо зрівноважений. Володимир засоромлений.

ПОЗЗО (*до Володимира*): Ти на щось конкретне натякаєш?

ВОЛ. (*загикуючись, рішуче*): Поводитись з людиною... (*Показує на Щасливого*)... в цей спосіб... я думаю... що... ні... з людиною... ні... це скандал!

ЕСТР. (*щоб не лишитися позаду*): Ганьба! (*Продовжує гризти*).

ПОЗЗО Ви надто суворі. (*До Володимира*). Скільки тобі років, якщо таке питання не грубе? (*Тиша*). Шістдесят, сімдесят? (*До Естрагона*). Якого, ти б сказав, він віку?

ЕСТР. Одинадцять.

ПОЗЗО Я нахабний. (*Витрясає люльку об канчук, підводиться*). Мені треба йти. Дякую за ваше товариство. (*Передумує*). Хібащо запалю ще одну люльку, заки піду. Що ви скажете? (*Не кажуть нічого*). О, я не є податковий курій, я не звик курити дві люльки під ряд, це (*рука на серці, зідхає*) турбує моє серце. (*Тиша*). Нікотина, чоловік її абсорбує, без уваги на обережність. (*Зідхає*). Ви знаєте, як то є. (*Тиша*). Хоч, можливо, ви не палите? Так? Ні? Це не має

значення. (Тиша). Але як мені тепер сідати без афектації, коли я вже встав? Не виглядаючи — як мені сказати? — нерішучою людиною. (До Володимира). Пробач? (Тиша). Можливо, ти не відзивався? (Тиша). То не має значення. Подумаю... (Думає).

ЕСТР. А, так краще. (Ховає кості в кишеню).

ВОЛ. Ходім.

ЕСТР. Так скоро?

ПОЗЗО Хвилиночка! (Шарпає шнур). Крісло! (Показує канчуком, Щасливий посуває крісло). Далі! Там! (Сідає. Щасливий іде на місце). Зроблено! (Набиває мольку).

ВОЛ. (рішуче): Ходім!

ПОЗЗО Вірю, що я вас не відганяю. Почекайте трохи довше, не пожалкуєте.

ЕСТР. (відчув нюхом милостиню): Нам не спішно.

ПОЗЗО (запалив мольку): Друга ніколи не така добра... (Витягає з уст мольку, задумується над нею) ... як перша, я думав. (Кладе в уста мольку). Але ця також добра.

ВОЛ. Я йду.

ПОЗЗО Він не може вже знести моєї присутності. Може я не особливо людяний, але хто зважає? (До Володимира). Подумай двічі, заки зробиш нерозважний крок. Скажімо, ти підеш за дня, бо не можна заперечити, що то ще день. (Вони всі дивляться на небо). Добре. (Всі перестають дивитися на небо). Що станеться в тім випадку — (Витягає з уст мольку, оглядає її) — погасла — (запалює мольку) — в тім випадку — (пихкає) — в тім випадку — (пихкає) — що станеться в тім випадку з вашим призначенням з тим... Годе, Годо, Годін... зрештою, ви знаєте, про кого я думаю, того, що має ваше майбутнє у своїх руках... (Павза). На всякий випадок ваше найближче майбутнє?

ВОЛ. Хто вам казав?

ПОЗЗО Він заговорив до мене! Якщо це потриває довше, то ми невдовзі будемо старими приятелями.

ЕСТР. Чому він не поставить ті пакунки?

ПОЗЗО Я теж був би щасливий зустрінути його. Чим більше людей зустрічаю, тим щасливіший стаю. Від найгіршої істоти чоловік відходить розумніший, багатший, більше свідомий своїх благословінь. Навіть ви... (Дивиться на кожного зокрема, щоб було ясно, що він має їх на увазі) ... навіть ви, хто зна, чи не додасте до моїх надбань.

ЕСТР. Чому він не поставить ті пакунки?

ПОЗЗО Хоч це мене здивувало б.

ВОЛ. Вам поставлено питання.

ПОЗЗО (задоволений): Питання! Хто? Що? Хвилину тому ви величали мене паном, тремтіли в страху. А те-

пер ви ставите мені питання. Нічого доброго з цього не вийде!

ВОЛ. (до Естрагона): Я думаю, що він слухає.

ЕСТР. (ходить круг Щасливого): Що?

ВОЛ. Можеш його тепер спитати. Він насторожений.

ЕСТР. Спитати — що?

ВОЛ. Чому він не поставить своїх пакунків.

ЕСТР. Сумніваюся.

ВОЛ. Спитай його, не можеш?

ПОЗЗО (який слідкував за обміном думок дуже уважно, боячися, щоб не загубилося питання): Ви хочете знати, чому він не поставить свої пакунки, як ви їх називаєте.

ВОЛ. Так.

ПОЗЗО (до Естрагона): Ти певний, що погоджуєшся з тим?

ЕСТР. Він сопе, як кит.

ПОЗЗО Відповідь така. (До Естрагона). Але стій спокійно, прошу тебе, ти мене нервуєш!

ВОЛ. Ось.

ЕСТР. Що таке?

ВОЛ. Він готовий говорити.

Естрагон стає поруч Володимира. Без руху, плече об плече, чекають.

ПОЗЗО Добре. Чи всі готові? Чи всі дивляться на мене? (Поглядає на Щасливого, шарпає шнурок, Щасливий підносить голову). Чому не дивишся, свине, на мене! (Щасливий дивиться на нього). Добре. (Кладе люльку в кишеню, витягає маленький пульверизатор, скроплює собі горло, пхає пульверизатор назад у кишеню, прочищує горло, плює, знову витягає пульверизатор, скроплює горло, пхає пульверизатор у кишеню). Я готовий. Чи всі слухають? Чи всі готові? (Дивиться на кожного зокрема, тягне шнур). Свине! (Щасливий підносить голову). Не люблю говорити в порожнечу. Добре. Я подумаю. (Думає).

ЕСТР. Я йду.

ПОЗЗО Що точно ви хотіли знати?

ВОЛ. Чому він...

ПОЗЗО (розлючений): Не перебивай! (Павза. Спокійніше). Як усі нараз почнемо говорити, то нікуди не зайдемо. (Павза). Що я говорив? (Павза. Голосніше). Що я говорив?

Володимир мімікою наслідує людину, що несе тяжкий тягар. Поззо дивиться на нього розгублений.

ЕСТР. (з притиском): Пакунки. (Показує на Щасливого). Чому? Весь час тримати. (Присідає, задихаючись).

Ніколи не покласти. (*Розправляє плечі, випростовується з полегшею*). Чому?

ПОЗЗО О! Чому ви цього не сказали перед тим? Чому він не влаштується вигідно? Попробуємо вияснити це. Чи він не має права? Зовсім певно має. З цього виходить, що він не хоче. І тут уся логіка для нас. А чому він не хоче? (*Павза*). Панове, причина є така.

ВОЛ. (*до Естрагона*): Візьми це до уваги.

ПОЗЗО Він хоче зробити на мене враження, щоб я його тримав.

ЕСТР. Що?

ПОЗЗО Можливо, я не висловився як слід. Він намагається розлучити мене, щоб я покинув думку розлучитися з ним. Ні, це теж не зовсім те.

ВОЛ. Ви хочете його позбутися?

ПОЗЗО Він хоче підхлібитися, але не вийде.

ВОЛ. Ви хочете його позбутися?

ПОЗЗО Він думає, що коли я побачу, як він добре носить, — то буду схильний затримати його в цій функції.

ЕСТР. Ви маєте його досить?

ПОЗЗО У дійсності він носить, як свиня. Це не його робота.

ВОЛ. Ви хочете його позбутися?

ПОЗЗО Він думає, що коли я побачу його невтомність, то пожалую за своє рішення. Така його нужденна схема. Наче б мені бракувало слуг! (*Всі три дивляться на Щасливого*). Атласе, сину Юпітера! (*Тиша*). От і все, я думаю. Чи ще щось?

Пульверизатор.

ВОЛ. Ви хочете його позбутися?

ПОЗЗО Зважте, що я міг би дуже добре бути в його шкірі, а він у моїй. Якби доля не схотіла навпаки. Кожному те, що належить.

ВОЛ. Ви хопобутися?

ПОЗЗО Пробач?

ВОЛ. Ви хочете його позбутися?

ПОЗЗО Так. Але, замість прогнати його, що я міг давно зробити; я думаю, замість накопати його в сраку, — в доброті мого серця я веду його на ярмарок, де надіюсь дістати за нього добру ціну. Свята правда в тому, що тяжко проганяти такі істоти. Найкраще було б їх убивати.

Щасливий плаче.

ЕСТР. Він плаче!

ПОЗЗО Старі собаки мають більше гідности. (*Простягає Естрагону хусточку*). Потіш його, якщо ти його жалуєш. (*Естрагон вагається*). Ходи. (*Естрагон бере ху-*

сточку). Витри йому сльози. Він не буде почуватися забутим.

27

Естрагон вагається.

ВОЛ. Дай мені, я це зроблю.

Естрагон відмовляється віддати хустку. Дитячі жести.

ПОЗЗО Скоро, заки він не перестав. (*Естрагон підходить до Щасливого і хоче витерти йому сльози. Щасливий лото копає його в ногу. Естрагон кидає хусточку, шкутильгає по сцені, виючи з болю*). Хусточка!

Щасливий кладе пакунки, підносить хусточку, подає Поззо, вертається на місце, підносить пакунки.

ЕСТР. Ой! Свиня! (*Підтягає ногувицю*). Він зробив мене калікою!

ПОЗЗО Я тобі казав, що він не любить чужих.

ВОЛ. (*до Естрагона*): Покажи. (*Естрагон показує ногу. До Поззо, розмочено*). Він кривавить!

ПОЗЗО Це добрий знак.

ЕСТР. (*на одній нозі*): Я ніколи не буду вже ходити!

ВОЛ. (*ніжно*): Я носитиму тебе. (*Павза*). Якщо це конечне.

ПОЗЗО Він перестав плакати. (*До Естрагона*). Ти врятував його. (*Лірично*). Сльози світу залишаються в тій самій кількості. За кожного, що починає плакати, хтось інший десь перестає. Так само є із сміхом. (*Сміється*). Тож не говоримо злого про нашу генерацію, вона не більше нещаслива за своїх попередників. (*Павза*). Також не говоримо про неї добре. (*Павза*). Не говоримо про неї зовсім. (*Павза, розсудливо*). То правда, що людність збільшилася.

ВОЛ. Пробуй ходити.

Естрагон, кульгаючи, робить кілька кроків, зупиняється перед Щасливим і плює на нього, тоді відходить і сідає на купі.

ПОЗЗО Вгадайте, хто мене навчив усіх цих гарних речей. (*Павза. Вказує на Щасливого*). Мій Щасливий.

ВОЛ. (*дивиться на небо*): Чи та ніч не прийде вже ніколи.

ПОЗЗО Якби не він — всі мої думки, всі почування були би про буденні речі. (*З особливою пристрасстю*). Професійні турботи! (*Спокійніше*). Краса, граційність, правда перших вод, — я знав, що все це було понад мене. Тож я тудою з головою.

ВОЛ. (*відірвався від споглядання на небо*): З головою?

ПОЗЗО То було приблизно шістдесят літ тому... (Дивиться на годинник). ...так, приблизно шістдесят. (Виструнчується гордо). Ви не подумали б, судячи по мені, що? У порівнянні з ним я виглядаю, як молода людина, ні? (Павза). Капелюх! (Щасливий кладе на землю кошик і знімає свій капелюх. Його довге сиве волосся спадає на обличчя. Він пахає свій капелюх під пахву і підносить кошик). Тепер дивіться. (Поззо знімає свій капелюх. Він зовсім лисий. Знов натягає капелюх). Бачили?

ВОЛ. І тепер ви його проганяєте, такого старого вірного слугу!

ЕСТР. Свиню!

Поззо більше і більше хвилюється.

ВОЛ. Виссавши з нього найкраще, ви викидаєте його, як... як шкіру з банана. Дійсно!

ПОЗЗО (стогне, хапається руками за голову): Я не можу знести... як він поводить... ви не маєте уяви... то жахливе... він мусить відійти... (Розмахує руками). Я божеволію... (Знесилений падає, голова в руках). Я не можу знести... довше...

Тиша. Всі дивляться на Поззо.

ВОЛ. Він не може того знести.

ЕСТР. Довше.

ВОЛ. Він божеволіє.

ЕСТР. То жахливе.

ВОЛ. (до Щасливого): Як ти смієш! Це огидно! Такий добрий пан! Так розпинати його! Після довгих літ! Дійсно!

ПОЗЗО Він був такий ніжний. (Хлипає). І послужливий... і розважний... мій добрий янгол... а тепер... він мене до гробу заганяє.

ЕСТР. (до Володимира): Чи він хоче його замінити?

ВОЛ. Що?

ЕСТР. Чи він хоче когось іншого на його місце, чи ні?

ВОЛ. Я не думаю.

ЕСТР. Що?

ВОЛ. Я не знаю.

ЕСТР. Спитай його.

ПОЗЗО (спокійно): Панове, я не знаю, що на мене нашло. Пробачте. Забудьте все, що я казав. (Більше і більше стає таким, як був). Я не пам'ятаю точно, що то було, але можете бути певні, що в тому не було ні слова правди. (Підводиться, б'є себе в груди). Хіба я виглядаю на людину, яку можна змусити страждати? Щиро? (Перегортає в кишенях). Що я зробив із своєю люлькою?

- ВОЛ. Маємо чарівний вечір.
 ЕСТР. Незабутній.
 ВОЛ. І то ще не кінець.
 ЕСТР. Ніби ні.
 ВОЛ. Це тільки початок.
 ЕСТР. То жахливе.
 ВОЛ. Гірше за пантоміму.
 ЕСТР. Цирк.
 ВОЛ. Концертова зала.
 ЕСТР. Цирк.
 ПОЗЗО Що я зробив з тою люлькою?
 ЕСТР. Він сміхун, він загубив дуду-ун. *(Голосно сміється)*.
 ВОЛ. Я буду назад. *(Поспішає до виходу)*.
 ЕСТР. При кінці коридору, по лівій стороні.
 ВОЛ. Затримай моє місце.

Виходить Володимир.

- ПОЗЗО *(майже в сльозах)*: Я загубив свою Кепп + Пітерсон!
 ЕСТР. *(захлинається, розбавлений)*: Він буде причиною моєї смерти!
 ПОЗЗО Ти не бачив випадково — *(Помітив відсутність Володимира)*. О! Він пішов! Не сказавши до побачення! Як він смів! Він міг почекаати!
 ЕСТР. Він був би луснув.
 ПОЗЗО О! *(Правда)*. О, так, тоді звичайно, в такому випадку...
 ЕСТР. Ходить сюди.
 ПОЗЗО Пощо?
 ЕСТР. Побачите.
 ПОЗЗО Ти хочеш, щоб я встав?
 ЕСТР. Скоро! *(Поззо встає і підходить до Естрагона. Естрагон показує)*. Гляньте.
 ПОЗЗО *(наклавши окуляри)*: О, дійсно!
 ЕСТР. Вже по всьому.

Входить Володимир, понурий. Плечем штовхає Щасливого із своєї дороги, копає і перевертає стілець, крокує, спокійніший.

- ПОЗЗО Він не задоволений.
 ЕСТР. *(до Володимира)*: Ти прогавив тут баль. Щкода.

Володимир зупиняється, підносить стілець, крокує, спокійніший.

- ПОЗЗО Він втихає. *(Дивиться кругом)*. У дійсності все втихає. Находить велика тиша. *(Підносить руку)*. Слухайте! «Пан» спить.
 ВОЛ. Чи та ніч не прийде вже ніколи?

Всі три дивляться на небо.

- ПОЗЗО Ви не думаете відходити, аж поки не прийде?
- ЕСТР. Бачите...
- ПОЗЗО То дуже природне, дуже природне. Я сам у вашій ситуації, якби мав побачення з Годін... Годен... Годо... зрештою, ви знаєте, про кого я говорю, я чекав би аж до ночі чорної, заки б пішов. *(Поглядає на 'стілець)*. Я дуже радо сів би, але не знаю, як би то зробити.
- ЕСТР. Чи можу якимось допомогти?
- ПОЗЗО Якби ти мене попросив, можливо.
- ЕСТР. Що?
- ПОЗЗО Якби ти мене попросив сідати.
- ЕСТР. Це вам допомогло б?
- ПОЗЗО Сподіваюся, що так.
- ЕСТР. То починаємо. Сідайте, пане, я вас благаю.
- ПОЗЗО Ні, ні, і не думав би такого! *(Павза. Набик)*. Проси ще раз.
- ЕСТР. Прошу, прошу, сідайте, я вас благаю, бо дістанете запалення.
- ПОЗЗО Ти дійсно думаєш?
- ЕСТР. Абсолютно певне.
- ПОЗЗО Без сумніву, твоя правда. *(Сідає)*. Зробив! *(Павза)*. Дякую, любий чоловіче. *(Дивиться на годинник)*. Але я мушу вибиратися, якщо маю дотриматися свого розкладу.
- ВОЛ. Час зупинився.
- ПОЗЗО *(тулить годинник до вуха)*: Не вір у це, добродію, не вір у це. *(Впирає годинник назад до кишені)*. У що тільки хочеш, лише не в це.
- ЕСТР. *(до Поззо)*: Йому все сьогодні видається чорним.
- ПОЗЗО Крім склепіння неба. *(Сміється, задоволений своїм дотепом)*. Але я бачу в чому річ, ви не з цих сторін і не знаєте, що наші присмерки спроможні діяти. Сказати вам? *(Тиша. Естрагон знову бавиться своїм черевиком, Володимир своїм капелюхом)*. Я не можу вам відмовити. *(Пульверизатор)*. Трішечки уваги, якщо ваша ласка. *(Володимир і Естрагон продовжують бавитися, Щасливий майже спить. Поззо слабо лящить канчуком)*. Що сталося з цим канчуком? *(Встає, лящить більш енергійно, врешті успішно. Щасливий підстрибує, Володимирів капелюх, Естрагонів черевик, Щасливого капелюх — летять на землю. Поззо кидє канчук. Дивиться на Володимира і Естрагона)*. Що я казав?
- ВОЛ. Ходім.
- ЕСТР. Але звільніть ноги від свого тягару, я вас благаю, а то захопите ще смерть.
- ПОЗЗО Правда. *(Сідає. До Естрагона)*. Як ви зветесь?
- ЕСТР. Адам.
- ПОЗЗО *(не слухавши)*: А так! Ніч. *(Підносить голову)*. Але будьте більше уважні, на милість Бога, а то ми ні-

куди не дійдемо. *(Дивиться на небо)*. Гляньте! *(Всі дивляться на небо, крім Щасливого, що дрімає. Позво: шарпає шнур)*. Чи ти подивишся, свине, на небо! *(Щасливий дивиться на небо)*. Добре, досить. *(Всі перестають дивитися на небо)*. Що в ньому такого надзвичайного? Небо. Бліде і ясне, як всяке інше небо о цій порі дня. *(Павза)*. У цих широтах. *(Павза)*. Як погода гарна. *(Лірично)*. Годину тому *(дивиться на годинник, прозаїчно)* приблизно *(Лірично)*, виливши з себе навіть від *(Вагається, прозаїчно)* десятої ранку *(Лірично)* невтомні струмені червоного і білого світла, починає втрачати свою променистість, бліднути *(Жест обох рук, що в'януть повільно)*, блідо, ще трішки блідше, трішки блідше, аж *(Драматична павза, обидві руки розкинені на боки) п-п-п-ф!* Кінець. Іде спочити. Але — *(Піднесена рука для остороги)* — але, за цією завісою ніжності і тиші, ніч знаходить *(Вібруюче)* і вибухне на нас *(Ляскає пальцями)*, пап! Отак! *(Надхнення залмиє його)*. Коли ми найменше того сподіваємося. *(Тиша. Сумовито)*. Так воно є на цій сучій землі.

Довга тиша.

- ЕСТР. Якщо людина знає.
 ВОЛ. То може чекати свого часу.
 ЕСТР. Знає, чого сподіватися.
 ВОЛ. Тоді нема чого журитися.
 ЕСТР. Просто чекати.
 ВОЛ. Ми до того звикли. *(Підносить капелюх, заглядає в середину, витриває, натягає на голову)*.
- ПОЗЗО Як я справив на вас враження? *(Володимир і Естрагон дивляться на нього спантелмчено)*. Добре? Можливе? Таке собі? Погане? Зовсім погане?
- ВОЛ. *(перший, що зрозумів)*: О, дуже добре, дуже добре. *(до Естрагона)*: А на тебе, пане?
- ЕСТР. О, трам бум, трам бум, трам бум.
- ПОЗЗО О, благословляю вас, панове, благословляю! *(Павза)*. Мені так потрібно заохоти! *(Павза)*. Мені вийшло трохи слабше під кінець, ви не запримітили?
- ВОЛ. О, можливо, тільки трішки, трішечки, манюнько.
- ЕСТР. Я думав, що то було навмисне.
- ПОЗЗО Бачите, моя пам'ять зраджує.

Тиша.

- ЕСТР. А тим часом не діється нічого.
- ПОЗЗО Вам нудно?
- ЕСТР. Трохи.
- ПОЗЗО *(до Володимира)*: А вам, пане?
- ВОЛ. Мене вже краще розважали.

Тиша. Поззо внутрішньо переживає.

- ПОЗЗО Панове, ви були... людяні до мене.
 ЕСТР. Зовсім ні!
 ВОЛ. Що за думка!
 ПОЗЗО Так, так, ви були праві. Тож я питаю себе, чи міг би я щонебудь зробити для тих чесних хлопців, яким так дуже-дуже нудно.
 ЕСТР. Навіть десять франків допомгло б.
 ВОЛ. Ми не жебраки!
 ПОЗЗО Що міг би я зробити, я себе питаю, щоб їх розвеселити? Я їм кинув костей, я говорив до них про те чи інше, я пояснив про приємерк — ми погодимося. Але чи цього досить — ось що мене мучить — чи цього досить?
 ЕСТР. Навіть п'ять.
 ВОЛ. (до Естрагона): Досить!
 ЕСТР. Я не міг би взяти менше.
 ПОЗЗО Чи цього досить? Без сумніву. Але я ліберальний. Така моя вдача. Цього вечора. Тим для мене гірше. (Шарпає шнур, Щасливий дивиться на нього). Бо я терпітиму за це, без сумніву. (Підбирає канчук). Що ви волієте? Щоб він танцював, чи співав, чи деклямував, чи думав, чи...
 ЕСТР. Хто?
 ПОЗЗО Хто! Чи ви вмієте думати, ви два?
 ВОЛ. Він думає?
 ПОЗЗО Звичайно. Вголос. Він колись навіть дуже гарно думав, я міг слухати його годинами. Тепер... (Здригається). Для мене гірше. Отож, хочете, щоб він подумав щось для вас?
 ЕСТР. Я волію, щоб він танцював, було б веселіше.
 ПОЗЗО Не обов'язково.
 ЕСТР. Не було б, Діді, веселіше?
 ВОЛ. Я волів би чути, як він думає.
 ЕСТР. Може б він перше затанцював, а пізніше думав — якщо не забагато від нього вимагаємо.
 ВОЛ. (до Поззо): Чи це було б можливе?
 ПОЗЗО Звичайно, нічого простішого. Це природний порядок. (Сміється коротко).
 ВОЛ. Тоді нехай танцює.

Тиша.

- ПОЗЗО Чи ти чуєш, свине?
 ЕСТР. Він ніколи не відмовляється?
 ПОЗЗО Раз відмовився. (Тиша). Танцюй, нуждо!

Щасливий ставить валізу й кошук, виходить наперед, обертається до Поззо. Танцює. Зупиняється.

ЕСТР. То все?
ПОЗЗО Біс!

Щасливий виконує ті самі рухи, зупиняється.

ЕСТР. Пхи! Я сам міг би так робити. *(Імітує Щасливого, майже падає)*. З маленькою вправою.
ПОЗЗО Він колись танцював фарандолу, флінг, петушницю, джигу, фанданго, і навіть трубу. Він стрибав, з радості. Тепер це все, чого може досягнути. Чи ви знаєте, як він то називає?
ЕСТР. Агонія Козла Відпущення.
ВОЛ. Затвердження.
ПОЗЗО Сітка. Він думає, що він заплутаний у сітку.
ВОЛ. *(вигинається як естет)*: У цьому щось есть...

Щасливий іде до своїх пакунків.

ПОЗЗО Агооов!

Щасливий штивніє

ЕСТР. Скажіть нам про те, як він відмовився.
ПОЗЗО З приємністю, з приємністю. *(Перекидає в кишенях)*. Заждіть. *(Перекидає)*. Чи то не е... *(Підносить голову, приголомшений вираз обличчя. Квола)*. Не можу знайти пульверизатора!
ЕСТР. *(слабо)*: Моя ліва легеня дуже квола. *(Кашляє в уривчастих тонах)*. Але моя права легеня здорова, як дзвін!
ПОЗЗО *(нормальний голос)*: Неістотне. Що я говорив? *(Задумався)*. Заждіть. *(Думає)*. Чи то не е... *(Підносить голову)*. Поможіть!
ЕСТР. Хвилиночку!
ВОЛ. Хвилиночку!
ПОЗЗО Хвилиночку!

Всі три одночасно знімають капелюхи, тиснуть долонями чола, концентруються.

ЕСТР. Ага!
ВОЛ. Він уже знає.
ПОЗЗО *(нетерпляче)*: Отож?
ЕСТР. Чому він не поклав свої пакунки?
ВОЛ. Нісенітниця!
ПОЗЗО Ти певний?
ВОЛ. До чорта, хіба ви нам того не казали?
ПОЗЗО Я вже вам казав?
ЕСТР. Він уже нам казав?
ВОЛ. Він поклав все одно.
ЕСТР. *(глянув на Щасливого)*: Дійсно. І що з того?

ВОЛ. Якщо він поклав свої пакунки, то неможливо, щоб ми питалися, чому він їх не поклав.
 ПОЗЗО Здорово продумано!
 ПОЗЗО Дай нам відповідь.
 ВОЛ. Щоб танцювати.
 ЕСТР. Правда!
 ПОЗЗО Правда!

Тиша. Накладають капелюхи

ЕСТР. Нічого не діється, ніхто не приходить, ніхто не відходить, то жахливе!
 ВОЛ. (до Поззо): Скажи, хай думає.
 ПОЗЗО Дай йому капелюх.
 ВОЛ. Його капелюх?
 ПОЗЗО Він не може думати без капелюха.
 ВОЛ. (до Естрагона): Дай йому капелюх.
 ЕСТР. Я! Після того, що він мені зробив! Ніколи!
 ВОЛ. Я йому подам. (Не рухається).
 ЕСТР. (до Поззо): Скажи, нехай іде і піднесе собі.
 ПОЗЗО Краще, як йому подати.
 ВОЛ. Я йому подам.

Підносить капелюх і простягає здалека Щасливому, який не рухається.

ПОЗЗО Краще наложити йому на голову.
 ВОЛ. Я йому наложу.

Підходить до Щасливого ззаду, уважно наближається, накладає на голову капелюх і вправно відходить. Щасливий не рухається. Тиша.

ЕСТР. На що він чекає?
 ПОЗЗО Відступіть назад! (Володимир і Естрагон відходять далі від Щасливого. Поззо шарпає шнурок. Щасливий дивиться на Поззо). Думай, свине! (Павза. Щасливий починає танцювати). Стань! (Щасливий зупиняється). Вперед! (Щасливий підходить). Стань! (Щасливий стає). Думай!

Тиша.

ЩАСЛИВИЙ З другого боку, у відношенні до...

ПОЗЗО Перестань! (Щасливий перестає). Назад! (Щасливий іде назад). Стань! (Щасливий стає). Обернись! (Щасливий обертається до аудиторії). Думай!

Під час тиради Щасливого інші так реагують:

1. Володимир і Естрагон заслухані, Поззо пригнічений і обурений.

2. Володимир і Естрагон починають протестувати, страждання Поззо посилюється.
3. Володимир і Естрагон уважні зноз, Поззо більше і більше хвилюється і стогне.
4. Володимир і Естрагон палко протестують, Поззо підстрибує, тягне шнур, загальний крик, Щасливий тягне шнур, спотикається, викрикує свій текст. Всі три накидаються на Щасливого, який спотикається і викрикує свій текст.

ЩАСЛИВИЙ Дане існування як сказано в публічних працях Пунчера і Ватмана особистого Бога кваквакква з білою бородою кваквакква поза часом і без продовження який з висот божественної апатії божественної асамбії божественної афазії прециро любить нас за малими винятками з незнаних нам причин та час покаже і страждає як божественна Міранда з тими що з незнаних нам причин та час покаже вкинені у муки вкинені в вогонь якого полум'я якщо це потриває а хто б тут сумнівався то запалить склепіння іншими словами пекло висадить до неба такого синього спокійного і тихого такого тихого і з тишею яка хоч і переривана є краща як ніщо та не спішім і беручи щобільше до уваги що внаслідок праць що залишились незакінчені увінчані Академією Антропометрії у Срак-у-Пізті Тестева і Кунарда поза всяким сумнівом встановлено за всяким іншим сумнівом крім того що тримається до праць людей що внаслідок нескінчених ще праць Тестева і Кунарда встановлено як буде слідувати але не спішім з причин незнаних в наслідок публічних праць Пунчера і Ватмана встановлено поза всіма сумнівами що з уваги на праці Пердова і Виверга що залишились незакінчені з причин незнаних і Тестева та Кунарда що залишились незакінчені встановлено що багато заперечують що людина в Пізті Тестева і Кунарда що людина в Срак-у що людина одним словом що людина коротко всупереч крокуванням харчування і випорожнювання витрати і худіння витрати і худіння і рівночасно й рівнобіжно щобільше з невідомих нам причин і всупереч крокуванням фізичної культури і практикування спортів таких як теніс і футбол біг їзда вельосипедом плавання літання їждження зсування намагання камогі лещетарство теніс усіх родів умирання літунство спорти усіх родів гокей всіх родів пеніциліна і сукцеданея одним словом я продовжую літання зсування гольф понад дев'ять і вісімнадцять дір теніс усіх родів одним словом з причин незнаних в Єбгамі в Хуйгамі в Дургамі і Гоноргамі іменно рівночасно й рів-

нобіжно і щобільше з причин незнаних але час покаже зникає я продовжую Дургамі Гоноргамі словом мертва втрата на одну голову від смерти єпископа Берклі що на мелодію одного сантиметра і чотири грами на голову заокруглено менш більш до найближчого десятого добра міра круглі цифри зовсім голі у панчохах в Коннемара одним словом з незнаних нам причин без уваги якої ваги факти маємо і беручи до уваги те що більш далеко більш серйозне що у світлі світлі світлі надаремних трудів Штайнвега і Пітермана що на долах горах на морях на ріках що течуть водою що течуть вогнем повітря таке саме а тоді земля іменно повітря а тоді земля в великій холоді в великій темряві повітря і земля оселя з каменю в великій глибині в великій холоді на морі на землі в повітрі я продовжую з причин незнаних без уваги на теніс факти маємо та час покаже я продовжую на жаль на жаль далі далі коротко у гарній далі далі оселі з каменю хто може сумніватися продовжую та не спішим продовжую череп никне никне никне і рівночасно рівнобіжно і щобільше з незнаних нам причин, без уваги на теніс далі далі борода полумя сльози камінь такий синій і такий спокійний на жаль на жаль далі далі череп череп череп череп в Коннемара без уваги на теніс занедбані праці незакінчені і ще серйозніше оселя з каменю словом я продовжую на жаль на жаль занедбані і незакінчені череп череп в Коннемара без уваги на теніс череп на жаль каміння Кунард (*Боротьба, останні викрики*) теніс... каміння... Кунард... нескінчені...

ПОЗЗО Його капелюх!

Володимр хапає капелюх Щасливого. Щасливий замовкає. Падає. Тиша. Тяжко дихають переможці.

ЕСТР. Помстилися!

Володимир оглядає капелюх. Заглядає всередину.

ПОЗЗО Дай його сюди! (*Вириває в Володимира капелюх, кидає на землю, топче його*). Оце й кінець його думанню!

ВОЛ. Але чи зможе він ходити?

ПОЗЗО Ходити чи повзати! (*Копав Щасливого*). Встань, свине!

ЕСТР. Може він мертвий.

ВОЛ. Ви його заб'єте.

ПОЗЗО Встань, покидьку! (*Шарпає шнур*). Поможіть!

ВОЛ. Як?

ПОЗЗО Піднесіть його.

Володимир і Естрагон підводять Щасливого на ноги, підтримують хвилину, тоді пускають. Він падає.

- ЕСТР. Він то робить навмисне!
 ПОЗЗО Ви мусите його тримати. (Павза). Ану, ану, піднесіть його.
 ЕСТР. До чорта з ним!
 ВОЛ. Ходи, ще раз.
 ЕСТР. За кого він нас має?

Підносять Щасливого, підтримують його.

- ПОЗЗО Не пускайте! (Володимир і Естрагон хитаються). Не рухайтесь! (Поззо хапає кошик і валізу, несе до Щасливого). Тримайте його міцно! (Впирає Щасливому в руку валізу, Щасливий випускає її відразу). Не пускайте! (Знов впирає Щасливому валізу, Щасливий приходять до пам'яті, і його пальці врешті обхоплюють ручку валізки). Тримайте його міцно! (Робить те саме з кошиком). Тепер! Можете його пустити. (Володимир і Естрагон відступають від Щасливого, який хитається, крутиться, хилиться, але втримується на ногах, валіза й кошик у руках. Поззо ступає назад, лящить батогом). Вперед! (Щасливий хитко йде вперед). Назад! (Щасливий хитко йде назад). Оберніться! (Щасливий обертається). Зроблено! Він може ходити. (Звертається до Естрагона і Володимира). Дякую, панове, і дозвольте... (Перегортає в кишенях)... дозвольте побажати вам... (Перегортає)... побажати вам... (Перегортає)... що я зробив із своїм годинником? (Перегортає). Справжній пів-мисливець, панове, з крайньовтомним спуском! (Хлипає). Мій дід подарував мені його. (Шукає на землі, Володимир і Естрагон також. Поззо перекидає ногою капелюх Щасливого). Чи то не...

- ВОЛ. Можливо він у кишені.
 ПОЗЗО Заждіть! (Згинається, щоб приложити вухо до свого живота, слухає. Тиша). Не чую нічого. (Махає до них, щоб підійшли. Володимир і Естрагон підходять до нього, нахилиються до його живота). Напевно мусіли б почути тік-так.
 ВОЛ. Тихо!

Всі слухають, нагнувшись.

- ЕСТР. Я щось чую.
 ПОЗЗО Де?
 ВОЛ. То серце.
 ПОЗЗО (розчарований): Прокляття!

ВОЛ. Тихо!
 ЕСТР. Можливо, він став.

Вони випростовуються.

ПОЗЗО Котрий з вас так погано смердить?
 ЕСТР. В нього смердить віддих, в мене смердять ноги.
 ПОЗЗО Я мушу йти.
 ЕСТР. А ваш годинник, пів-мисливець?
 ПОЗЗО Я мусів залишити його у віллі.

Тиша.

ЕСТР. Тоді прощайте.
 ПОЗЗО Прощайте.
 ВОЛ. Прощайте.
 ПОЗЗО Прощайте.

Тиша. Ніхто не рухається.

ВОЛ. Прощайте.
 ПОЗЗО Прощайте.
 ЕСТР. Прощайте.

Тиша.

ПОЗЗО І дякую вам.
 ВОЛ. Дякую.
 ПОЗЗО Нема за що.
 ЕСТР. Є, є.
 ПОЗЗО Ні, ні.
 ВОЛ. Так, так.
 ЕСТР. Ні, ні.

Тиша.

ПОЗЗО Я чомусь не можу... (Довге вагання) ...відійти.
 ЕСТР. Так воно в житті.

Поззо обертається, відходить від Щасливого на крило, натягаючи по дорозі шнур.

ВОЛ. Ви йдете у протилежний бік.
 ПОЗЗО Я мушу розігнатися. (Дійшовши до кінця шнура за кулісами, зупиняється, обертається і кричить). На боки! (Володимир і Естрагон відходять на боки, дивляться в бік Поззо. Ляскіт канчука). Вйю! Вйю!
 ЕСТР. Вйю!
 ВОЛ. Вйю!

Щасливий вирушає.

ПОЗЗО Скорше! *(Переходить сцену, позаду Щасливого. Володимир і Естрагон махають капелюхами. Щасливий виходить). Вйо! Вйо! (Перед самим виходом зупиняється і обертається. Шнур натягається, і чути як Щасливий падає на землю). Стілець! (Володимир хапає стілець і подає його Поззо, який кидає його Щасливому). Прощайте!*

ВОЛ. *(махають): Прощайте! Прощайте!*

ЕСТР.
ПОЗЗО Вставай, свине! *(Чути, як Щасливий встає). Вйо! (Поззо виходить). Скорше! Вйо! Прощайте! Свине! Вйо! Прощайте!*

Довга тиша.

ВОЛ. Так скорше час пройшов.
ЕСТР. Пройшов би все одно.
ВОЛ. Так, але не так скоро.

Павза.

ЕСТР. Що будемо тепер робити?
ВОЛ. Я не знаю.
ЕСТР. Ходім.
ВОЛ. Ми не можемо.
ЕСТР. Чому?
ВОЛ. Ми чекаємо на Годо.
ЕСТР. *(зневірений):* О!

Павза.

ВОЛ. Як вони змінилися!
ЕСТР. Хто?
ВОЛ. Ті два.
ЕСТР. Добра думка. Нав'язім маленьку розмову.
ВОЛ. Але правда?
ЕСТР. Що?
ВОЛ. Що змінилися.
ЕСТР. Це можливе. Всі міняються. Тільки ми не можемо.
ВОЛ. Можливе! Це ж певне. Хіба ти їх не бачив?
ЕСТР. Я думаю, що бачив. Та я їх не знаю.
ВОЛ. Ти їх знаєш.
ЕСТР. Ні, я їх не знаю.
ВОЛ. Ми їх знаємо, кажу тобі! Ти все забуваєш. *(Павза. До себе).* Хібащо вони не ті самі...
ЕСТР. Тоді чому вони нас не впізнали?
ВОЛ. То нічого не значить. Я теж вдавав, що не впізнав їх. Зрештою, нас ніхто не пізнає.
ЕСТР. Забудь про це. Що ми потребуємо — — ой! *(Володимир не реагує). Ой!*

ВОЛ. (до себе): Хібащо вони не ті самі...
 ЕСТР. Діді! Це друга нога! (Іде, шкутильгаючи, до купи).
 ВОЛ. Хібащо вони не ті самі...
 ХЛОПЕЦЬ (за кулісами): Пане!

Естрагон зупиняється. Обидва дивляться в напрямі голосу.

ЕСТР. Знов то саме.
 ВОЛ. Підійди, мій хлопче.

Входить хлопець, несміливий. Зупиняється.

ХЛОПЕЦЬ Пан Альберт?..

ВОЛ. Так.
 ЕСТР. Що ти хочеш?
 ВОЛ. Підійди.

Хлопець не рухається.

ЕСТР. Підійди, як тобі кажуть, не можеш?

Хлопець наближається несміливо, зупиняється.

ВОЛ. Що ти скажеш?

ХЛОПЕЦЬ Пан Годо...

ВОЛ. Звичайно... (Павза). Підійди.

ЕСТР. (розлючено): Чи ти підійдеш! (Хлопець підходить несміливо). Що тебе затримало так довго?

ВОЛ. Маєш вістку від пана Годо?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Тож яку?

ЕСТР. Що тебе затримало так довго?

Хлопець дивиться то на одного, то на другого, не знаючи кому відповідати.

ВОЛ. (до Естрагона): Лиши його в спокою.

ЕСТР. (люто): Ти лиши мене в спокою! (Наближається до хлопця). Чи ти знаєш, яка тепер година?

ХЛОПЕЦЬ (знітився): То не моя вина, пане.

ЕСТР. А чия? Моя?

ХЛОПЕЦЬ Я боявся, пане.

ЕСТР. Чого боявся? Нас? (Павза). Відповідай мені!

ВОЛ. Я знаю в чому діло, він боявся тих інших.

ЕСТР. Як довго ти був тут?

ХЛОПЕЦЬ Досить довго, пане.

ВОЛ. Ти боявся канчука?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Криків?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Двох великих мужчин?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Чи ти їх знаєш?

ХЛОПЕЦЬ Ні, пане.

ВОЛ. Чи ти родився у цих сторонах? (*Тиша*). Чи ти належиш до цих сторін?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ЕСТР. То все брехня. (*Трясе хлопця за плече*). Говори нам правду!

ХЛОПЕЦЬ (*тремтить*): Але це правда, пане.

ВОЛ. Лиши його в спокою! Що з тобою? (*Естрагон пускає хлопця, відходить набік, закриваючи руками обличчя. Володимир і хлопець дивляться на нього. Естрагон опускає руки. Його обличчя в конвульсіях*). Що з тобою?

ЕСТР. Я нещасливий.

ВОЛ. Не може бути! Відколи?

ЕСТР. Я забув.

ВОЛ. Пам'ять виправляє неймовірні трюки!

Естрагон пробує говорити, передумує, шкутильгає до свого місця, сідає і починає стягати черевики.

(*До хлопця*). Отож?

ХЛОПЕЦЬ Пан Годо...

ВОЛ. Я тебе бачив перед тим, чи не так?

ХЛОПЕЦЬ Я не знаю, пане.

ВОЛ. Ти мене не знаєш?

ХЛОПЕЦЬ Ні, пане.

ВОЛ. То не ти приходив учора?

ХЛОПЕЦЬ Ні, пане.

ВОЛ. Ти тут перший раз?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

Тиша.

ВОЛ. Слова, слова. (*Павза*). Говори.

ХЛОПЕЦЬ (*поспівно*): Пан Годо велів сказати вам, що він не прийде цього вечора, але напевно завтра.

Тиша.

ВОЛ. То все?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

Тиша.

ВОЛ. Ти працюєш для пана Годо?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Що ти робиш?

ХЛОПЕЦЬ Я доглядаю кози, пане.

ВОЛ. Чи він добрий до тебе?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Він тебе не б'є?

ХЛОПЕЦЬ Ні, пане, не мене.

ВОЛ. А кого він б'є?

ХЛОПЕЦЬ Він б'є мого брата, пане.

ВОЛ. О, ти маєш брата?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. А що він робить?

ХЛОПЕЦЬ Він доглядає вівці, пане.

ВОЛ. А чому він тебе не б'є?

ХЛОПЕЦЬ Я не знаю, пане.

ВОЛ. Він мусить бути задоволений тобою.

ХЛОПЕЦЬ Я не знаю, пане.

Тиша.

ВОЛ. Чи він дає тобі досить їжі? (*Хлопець вагається*). Чи він тебе добре годує?

ХЛОПЕЦЬ Досить добре, пане.

ВОЛ. Ти не є нещасливий? (*Хлопець вагається*). Чи ти чув мене?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. Отож?

ХЛОПЕЦЬ Я не знаю, пане.

ВОЛ. Ти не знаєш, чи ти нещасливий, чи ні?

ХЛОПЕЦЬ Не знаю, пане.

ВОЛ. Ти такий, як і я. (*Тиша*). Де ти спиш?

ХЛОПЕЦЬ На горішці, пане.

ВОЛ. З братом?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

ВОЛ. У сіні?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане.

Тиша.

ВОЛ. Добре, можеш йти.

ХЛОПЕЦЬ Що мені сказати панові Годо, пане?

ВОЛ. Скажи йому... (*Вагається*)... скажи йому, що ти нас бачив. (*Павза*). Ти нас бачив, правда?

ХЛОПЕЦЬ Так, пане. (*Ступає назад, вагається, обертається і вибігає*).

Світло нараз гасне. В одній хвилині ніч. Позаду сходить місяць, підноситься на небо, зупиняється, розливаючи бліде світло на сцену.

ВОЛ. Врешті!

Естрадон встає і йде до Володимира, черевик у кожній руці. Кладає черевики на краю сцени, випростовується і замислюється над місяцем.

- Що ти робиш?
- ЕСТР. Блідий з втоми.
- ВОЛ. Га?
- ЕСТР. Від піднімання себе на небо і спадання на таких, як ми.
- ВОЛ. Твої черевики. Що ти зробиш із своїми черевиками?
- ЕСТР. *(обертається, щоб глянути на черевики):* Лишаю тут. *(Павза).* Хтось інший прийде, такий як... як... як я, тільки з меншими ногами, і він буде в них щасливий.
- ВОЛ. Ти ж не можеш іти босий.
- ЕСТР. Христос ходив.
- ВОЛ. Христос! Що Христос має з тим до діла? Ти не думаєш порівнювати себе з Христом?
- ЕСТР. Я ціле життя порівнював себе з ним.
- ВОЛ. Але там, де він жив, було тепло, було сухо!
- ЕСТР. Так, і розпинали скоро.

Тиша.

- ВОЛ. Нам нема що тут робити.
- ЕСТР. І ніде інде.
- ВОЛ. О, Гого, не роби цього. Завтра все буде краще.
- ЕСТР. Звідки ти це взяв?
- ВОЛ. Ти не чув, що хлопець казав?
- ЕСТР. Ні.
- ВОЛ. Він казав, що Годо напевно завтра прийде. *(Павза).* Що ти на це скажеш?
- ЕСТР. То все, що нам робити — це чекати тут.
- ВОЛ. Ти збожеволів? Нам треба десь зайти під дах. *(Бере Естрагона під руку).* Ходи. *(Тягне Естрагона за собою, Естрагон піддається. Тоді противиться. Вони стають).*
- ЕСТР. *(дивиться на дерево):* Жаль, що не маємо шнурка.
- ВОЛ. Ходи, бо холодно. *(Тягне Естрагона за собою, як перед тим).*
- ЕСТР. Пригадай мені, щоб завтра захопив кусок шнурка.
- ВОЛ. Так. Ходи. *(Тягне його за собою, як перед тим).*
- ЕСТР. Як довго ми були разом весь той час?
- ВОЛ. Не знаю. Може, років п'ятдесят.
- ЕСТР. Пригадаєш той день, коли я кинувся у Рону?
- ВОЛ. Ми збирали виноград.
- ЕСТР. Ти витягнув мене.
- ВОЛ. Це вже — мертве і поховане.
- ЕСТР. Мое убрання сохнуло на сонці.
- ВОЛ. Не добре повертатися весь час до того. Пішли. *(Тягне його за собою, як перед тим).*
- ЕСТР. Зажди! *(Відходить від Володимира).* Я часто думаю над тим, чи не краще нам було б самим, кожний для себе. *(Переходить сцену і сідає на купі).* Ми не були створені для тої самої дороги.

ВОЛ. (без злоби): То не певне.

ЕСТР. Ні, ніщо не певне.

Володимир повільно переходить сцену і сідає біля Естраґона.

ВОЛ. Ми все ще можемо розійтися, якщо ти думаєш, що так краще.

ЕСТР. Тепер — не варте заходів.

Тиша.

ВОЛ. Ні, не варте заходів.

Тиша.

ЕСТР. Отож підем?

ВОЛ. Так, ходім.

Не рухаються.

Куртина.

(Закінчення в наступному числі)

Пітер Брук і його „Сон літньої ночі“

Богдан Бойчук

Витвори людської фантазії, вірування, демонологія — в сутності своїй мають дуже багато спільного і подібного; це можна помітити навіть у народів, дуже віддалених у часі, просторі й культурній спадщині. Тож Шекспірового Оберона, короля нічних істот лісу, можна звати Лісовиком з «Лісової пісні», Тітанью лісовою царівною; Кобвеб, Мос, Пізельблассом, Мастердсід — це мавки й лісові істоти, а Пакк — це Перелесник. І хоч такі спільності дуже часто наближають людськість і допомагають розуміти себе взаємно, вони також накладають один спосіб бачення, розуміння і театрального перевтілення тих явищ.

У цілому ряді відомих мені вистав «Лісової пісні» чи «Сну літньої ночі» мавки мали фантастичні півпрозорі строї, довге волосся, жили в лісових хащах і т. д. Іншими словами, все це вело до творення своєрідного універсального кліше; правда, дуже «поетичного», дуже милого для ока і дуже зворушливого, але все таки кліше. Такі обмежуючі елементи характерні всім родам фолкльорного, чи народного, мистецтва: танкам, музиці, образотворчості, скульптурі. Тому відомий європейський хореограф, який гостить тепер у Нью-Йорку, Моріс Бежар, досить категорично висловився в цій справі: «У час, коли падають мури, які ділять людську духовість, ми мусимо починати говорити термінами культури всього людства. Оминаймо фолкльор, який не є універсальний...» Бо подібність, яка універсально повторюється, не є справжньою, тобто творчою, універсальністю.

Щоб міняти загальноприйняті форми, треба не тільки відваги (бо відвага, врешті, не є таким рідкісним явищем у людському бутті), а творчої справжності, глибини і переконливості. Треба бути Пітером Бруком, Гротовським, Арто, Курбасом, Станіславським, як іти від сучасності в минуле. І коли б хтось сьогодні пропонував для «Лісової пісні» обстановку чотирьох білих стін гімнастичної залі, з гойдалками, які підносяться і спускаються, з руханковими трапеціями та акробатичною технікою, — то наша традиційна театральна публіка (якщо наша театральна публіка ще десь існує) в найкращому випадку прийме це як модерністичне ходження на голові (тут) або формалістичне збочення (там), а в найгіршому випадку — як образу Лесі Українки (тут і там).

Точно таку обстановку вибрав для «Сну літньої ночі» Шекспіра Пітер Брук, головний режисер Шекспірового теа-

тру в Англії. І, щоб потішити українську традиційність, — вийшла не образа, а відкриття справжнього Шекспіра, і, що гірше, був це не крайньо модерністичний, а радше традиційний акт. Бо традицію треба приймати не по-нашому, а глибоко: бо якраз традиційно шекспірівська сцена була гола, і, як відзначив ще Кулрідж, основним елементом була там рецитация, також ідея поета була завжди присутня і відчутна. В цьому дусі поставив Пітер Брук «Сон літньої ночі», і цей спектакль став подією для всього театрального світу!

Пітер Брук почав свої шукання в театрі шістнадцять років тому постановкою «Тіта Андроніка». Він є людиною прагматичної настанови, яка приймає досягнення різних людей і театрів і вживає їх у власних перевтіленнях. Свого часу критика говорила про близькість Брука до концепції «жорстокого театру» Арто. Говорила й про вплив теорій Гротовського на Брука. Це стосувалося головне його постановки п'єси Пітера Вайса «Марат — Де Сад» 1964 року. Дія в тій п'єсі відбувається в божевільні, де розумово хворі пацієнти ставлять під режисурою Де Сада п'єсу про французьку революцію. Брук поставив тут під випробування концепцію «жорстокого театру» Арто (відомо ж бо, що сам Арто був тільки візіонером театру, але візії своїх ніколи не перевтілював у методу чи хоч би в театральне дійство). Жорстокість не вживає він, щоб просто показати на сцені жорстокість (кров, каліцтво, божевільня), а вживає він жорстокість як композиційний засіб, як шокуючі імпульси, які в суворій і динамічній послідовності діють на глядача і таким прямим, майже «фізичним» способом передають сутність п'єси. У вживанні тіла, а не мови, як комунікаційного елементу, Брук перекликається також з Гротовським. Ця творча співзвучність з Гротовським посилилась в постановці «Бурі» 1968 року. Тут Пітер Брук знегував текст драматурга, скоротив п'єсу до одногодинного дійства і вжив тільки ті елементи з п'єси, які найбільше надавалися до фізичної і символічно-сонічної інтерпретації. Режисер акцентував не так слова, як імпульси за тими словами. Результат був шокуючий і відсвіжуючий. На основі цих кількох фрагментарних прикладів можна зробити наглядний висновок: Пітер Брук не те що не зневажає Шекспіра, навпаки, він воскрешає його з мертвих, він робить його живим і сучасним драматургом. Бо як здерти всі маски пристойности, пошани і зобов'язань, нам виявляється дуже проста і наглядна істина: численна публіка, яка щорічно відвідує постановки Шекспіра, відвідує їх з почуттям неохоти і нудьги, з почуття обов'язку, пошани і чого тільки хочете, лише не з почуття справжнього театрального переживання. Пітер Брук зумів це перебороти і піднести до справжнього театрального стосунку між актором і глядачем. (Аналогія до відносин між нами і Шевченком, нами і Лесею Українкою аж дуже кричуща, і тотальна переоцінка цих відносин у нас не те що потрібна, але для якогонебудь духового життя категорично конечна). Під сучасну пору

Брук очолив початкуючу групу інтернаціонального експериментального театру в Парижі. Французький уряд дав йому до диспозиції будинок колишньої текстильної фабрики, а кошти покривають різні фундації та уряд Ірану. З ним працюють уже актори і режисери Японії, Румунії, Португалії, Франції, Америки, Англії.

У постановці «Сон літньої ночі» Пітер Брук відійшов досить далеко і від Арто, і від Гротовського. Він, з одного боку, суворо дотримувався вимог тексту, тобто Шекспіра, а з другого — хотів поєднати строгість тексту з вільним експериментуванням у формі, як відзначила Маргарет Гройден у «Нью-Йорк Таймс». Тому цю постановку треба сприймати в двох площинах: у першій площині, яку я назвав би внутрішньою, виявляється сучасному глядачеві справжній Шекспір, і виявляється головне мовою, інтонацією, прекрасною передачею поезії Шекспіра, у супроводі дуже скупих, але абсолютно важливих і конечних жестів; (тут Брук став ніби на протилежний полюс від Гротовського, як говорити про значення мови в театральному дійстві, точніше, може, — від минулорічного Гротовського, бо в серії лекцій, які Гротовський мав у Нью-Йорку минулого місяця, він уже зазначив, що «повно висловлена мова не є перешкодою в постановці, невдала тільки мова є перешкодою»); у другій площині, зовнішній, виявляється глядачеві режисер, чисто формальними засобами, і виявляється також той магичний процес усучаснення Шекспіра, процес здирання старости, здирання звичок, уявлень і загальноприйнятих, загальношанованих, загальногальмуючих форм. Зазначивши, що всі критики (і ті, що позитивно прийняли постановку, і ті, що негативно) беззастережно погоджувалися, що Пітер Брук віддав справжнього і великого Шекспіра, — зупинюся виключно на цій другій, формальній площині.

Увійшовши до театральної залі, глядач застав уже піднесену куртину і сильно освітлені білі стіни гімнастичної залі, де буде відбуватися дія. Десяти- чи п'ятнадцятихвилинні взаємини з цими порожніми стінами та акробатичними лаштунками помагають глядачеві відштовхнутися від усього того, що століттями осідало у його спадковому свідомості і було зв'язане з цією п'есою чи світом цієї п'еси. Ці лаштунки психологічно творять також «порожнє місце» (під назвою «Порожнє місце» опублікував Пітер Брук свою книжку), в якому може відбуватися всяке дійство, іншими словами, в свідомості людини твориться своєрідна «табуля раз», на якій режисер і актори можуть без перешкод писати свою постановку. Дія починається тим, що статичність порожньої сцени розбивають нараз дуже різкі тони барабанної музики і в той же час на сцену вриваються зі стін актори. Це теж психологічно шокує глядача і ломить його настанови, звички, прив'язання, тобто віддирає чи відсуває його від минулого.

Сприйнятності і навіть логічності цієї постановки Пітер Брук досягнув досить простим засобом: той самий актор

грає Тезея і Оберона (Алан Говард), та сама акторка Гіпполіту і Тітанью (Сара Кестельман), той самий Фільострата і Пакка (Джон Кейн), той самий Егея і Кінса (Філіпс Лак); Тезей і Гіпполіта перетворюються на очах глядачів у Оберона і Тітанью просто зміною в модуляції голосу, іншою жестикуляцією і, може, відсутністю пишної накидки. Але зміна ця така наочна, що в глядача не зароджується навіть сумніву, що перед ним зовсім інші істоти. Такий засіб переконує, що реальний світ є також нереальний, а нереальний є дійсно справжнім, що дійство відбувається в людині та в уяві людини. Приймаючи такий принцип, Пакк вже не мусить бігати по лісу і розносити любовний напій, він, підвішений у повітрі, засинає і кризь сон говорить те, що повинен би робити! Чудовий засіб! Не тільки цікавий театрално, але й підкреслює основу п'єси (сон — реальність).

Традиційну казковість і опоетизовану нереальність заступив Пітер Брук магією, але іншого роду магією, більш абстрактною і більш неприродною. Наприклад, Оберон передає Пакку любовний трунок на металевій тарілці, яка крутиться на металевій паличці. Один прямо кидає тарілку з балкона вниз, а другий ловить її на свою металеву паличку. Отже, речі аж дуже відомі з так званої «чорної магії», яку ніколи не асоціювали з лісовиками, мавками і т. д. Але світ цей такий же магічний, такий нереальний і такий же таємничий. І магічність ця в одному сенсі дуже конкретна і навіть науково прецизна, точно пропорційні, шліфовані, блискучі, металеві тарілки і палички (такі лапгунки ближчі сучасній цивілізації); а в іншому сенсі абстрактні і більше нереальні, ніж мавки. Бо коли Оберон і Пакк, обидва підвішені в повітрі, тримали кожний свою тарілку з трунком на паличці, я нараз усвідомив, що вони дійсно тримають якісь дивні, неземні квіти. І після цього усвідомлення Брукова магія почала діяти дуже глибоко і переконливо. Бож до театру ідеться якраз за таким просвітленням, за свіжим способом бачення явищ, у цьому якраз суть справжнього театру чи справжнього мистецтва взагалі. Підвішені постаті асоціюються з видамими сюрреалістичних картин, а сюрреалістичний світ сам собою дуже цікавий і дуже великий, і це відкриває глядачеві безмежні можливості асоціативних переживань. Варто звернути увагу на ще один засіб, щоб кинути трішки більше світла на режисерську техніку Пітера Брука: коли закохані, тобто люди, виходять на сцену, — лісові істоти не ховаються і не зникають; але вони вдягнені так неестетично і самі такі непривабливі, що глядач природно не єднає ці два світи, бо їх просто не можна єднати, і режисеру не треба вдаватися до втертих засобів зникання і т. д.

У мізансценах з коханцями (Гермія — Лісандер та Гелена — Деметріус), які дійсно нудні й неатеатральні, так що їх дуже мало кому з режисерів удавалося належно розв'язати, Пітер Брук застосував зовсім іншу ритмічну будову, ніж у цілій постановці. Він просто контрастує монотонність

тексту дуже посиленою ритмікою дії. Цим він досягнув двох речей: поперше, зробив ці мізансцени дуже живими і цікавими, подруге, такою ритмікою він посилив гумор п'єси. Наприклад, Гелена зображена досить гротесково, вона просто силою накидає Деметріюсу свою любов, бігає за ним, кидає його на землю, налягає тілом, так що той, слабосилий, ледве дихає. І коли після цього вона йому говорить, яка вона крихка, ніжна і слабосила дівчина, то гумор, наявний у тексті й підтексті, вибухає тут з подвійною силою і переконливістю. У мізансценах з робітниками, які вправляються в мистецькій самодіяльності (вживши радянського терміну...), Брук не зніс нічого нового чи свіжого.

Було б помилкою припускати, що Брук єдиний, хто намагається усучаснити Шекспіра. Він далеко не єдиний. Він може найцікавіший і найоригінальніший. Декілька місяців тому мені довелося бачити постановку цієї самої п'єси у Провінстанвському театрі. Гермія, Лісандер, Гелена і Деметріюс — були наші довговолосі гіппі, батько Гермії — бізнесмен, гурток самодіяльності — реакційні робітники і т. д. Гелена була інтелектуалізована, і ця інтелектуалізація теж контрастувала з простотою і наївністю інших дійових осіб, посилюючи таким чином гумор. Шекспір був переконливий і сучасний у такому вигляді, але не було, зрозуміло, тих театральних відкрить, які мав Пітер Брук, не було в суті речі індивідуального творчого елемента, а в мистецтві про це тільки й ідеться.

Плянета Сперанта

Лариса Онишкевич

Сучасний стан драматургії на Україні не надто відрадний. Після Миколи Куліша та Івана Кочерги досі ніхто ще не зумів посісти їхнє місце. Незаперечний талант Олександра Корнійчука продукує пропаганду, а не мистецтво. Олександр Левада дав нам деякі надії своєю п'єсою «Фавст і смерть» (1960), але далі нічого кращого глядачі й читачі не дочекалися.

Останніми роками почали появлятися п'єси Олекси Коломійця (народжений 1919 року на Полтавщині). Його перша спроба в цій ділянці була комедія «Фараони», яка вийшла друком 1961 року (перед тим, 1960, він дебютував збіркою новель). «Фараони» відразу здобули популярність. За сезон 1965—66 року понад чверть мільйона глядачів бачили вистави цієї комедії в театрах України; йшла вона успішно й у телебаченні. Її перекладено на багато мов країн Радянського Союзу, як і на болгарську, чеську, румунську, польську й угорську мови. 1965 року вийшла друком «Плянета Сперанта» — магнум опус у драматургічній творчості О. Коломійця. Це надзвичайно цікава й оригінальна драма. Микола Зарудний, відзначаючи 50-річчя О. Коломійця, писав про неї так:

«Я гадаю, що в ній він найточніше висловив своє письменницьке кредо. До написання цього твору він підсвідомо готувався, напевне, все своє життя. Розповідаючи про один епізод часів Вітчизняної війни, автор зумів піднятися до великого узагальнення, зумів осмислити й передати безсмертний подвиг нашого народу в двобої з фашизмом...»¹

Коломійцеве щастя, що він вибрав саме таке тло, бо в інакшому випадку його мистецькі шукання й здобутки були б критиковані за експерименталізм, інтелектуалізм чи там формалізм.

У «Плянета Сперанта», драмі, яку автор називає діалогом, представлено два епізоди. Перший (акт I) відбувається взимку, серед українського степу, під час війни з німцями. У землянці п'ять вояків очікують вістки, чи шостому (перед ними) пощастило виконати завдання; якщо ні — вони по черзі пробуватимуть виконати наказ. Цього шостого вояка ми ніколи на сцені не бачимо — тільки його військова шинеля і

¹ Микола Зарудний, Камінь сонця, камінь голубий. «Літературна Україна», 18 березня 1969.

пояс лежать там (для виконання завдання дають білий кожух). Згідно з наказом усіх п'яťох вояків зобов'язано до анонімности; задля порозуміння вони собі дають прізвиська: Борода, Вусач, Інтелігент, Солдатик і Запорожець. У напруженій атмосфері чекання, серед звуків бомбардування та вибухів, ця п'ятка згадує своїх найближчих. Запорожець розказує про своє одруження і признається, що незабаром він має стати батьком. Уся група розчулена його розповіддю; всі остаточно вибирають ім'я майбутньому синові Запорожця — Ларіон, щоб завжди був радісний. Серед висловлених сумнівів майбутнього батька, чи пощастить йому колинебудь побачити сина, інші вояки без слів вирішують залишити Запорожця на евентуальну кінцеву чергу.

Чути раптом стукіт у двері — і всі розуміють, що перший з них не дійшов до мети. Вусач зголошується йти наступним, бо він уже має трое дітей і зазнав сімейного щастя. Він відходить зі словами пісні «Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю». Тепер черга на спогади Бороди: його в минулому назвали куркулем і засудили на Соловки. Він утік і довгі роки ховався, змінюючи часто місце свого перебування. Він почував себе скривдженим, але тепер зголосився в армію, щоб боронити перед загарбниками рідну землю. Щойно німецька окупація України викликала в Бороди рішучість і гордість, якої досі в радянській дійсності він не мав спростоги виявити: «Відчув душею і серцем. Зразу відчув. Мое все! І земля, і небо над нею, і чебрець у полі, і столітній дуб — все мое. За них і стоятиму! Я тут господар. Мое тут все! За все воювати буду! Німець мене не налякає. Ні, не налякає! Зігнутись можу, але не впаду. Кров'ю харкатиму, а милости не попрошу в чужинця».

Всі чотири вояки починають обмірковувати питання, чи наступне покоління зуміє оцінити діла своїх попередників. Інтелігент дивиться на це скептично. Бороду цікавить тільки, чи його діти зможуть спокійно жити: «То хай забувають, я не для пам'яті воюю, аби не зобидили». Тут він висловлює підставову думку твору: «... нас теж не зітруть безслідно, ми в дітях своїх житимемо». Подібне повторює і Вусач в уявному прощанні з дружиною. «І ще, коли хто дітей буде кривдити, скажи, що їхній батько за них — за всіх горя випив повний глек до краплі... Хай не дивується ніхто, коли мої діти вимагатимуть щастя. Вони мають право».

Запорожцева варіація цієї теми передбачає інакше: «Та мій син слід у слід піде тими дорогами, якими б я пішов». Коли друзі вимагають у дальшому спогадів у Солдатика, він надто стереотипно описує свою любов дівчину. Це викликає підозріння в Інтелігента щодо правдивости слів Солдатика. І коли незабаром озивається знову стукіт в двері за наступним, Солдатик зголошується, прощається, його шапка зісувається — і раптом всі пізнають, що це дівчина. Але вона все таки домагається права на свою чергу і жертву.

У п'ятій сцені ми бачимо вже тільки п'ять шинелів і самого Запорожця, який говорить до свого майбутнього сина: «І не думай — я не боягуз. Хотів тебе бачити. Багато нам з тобою треба поговорити. Чуєш? Тисячу років треба нам прожити, щоб віддячити їм, що пішли за нас...»

Шосту сцену описують тільки чотири коротенькі речення. Ми бачимо тільки шість шинелів, вояцьку пляшку на воду і лист.

Друга дія (і другий головний епізод) має місце понад 20 років пізніше: «Море степу. Надвечір'я, але все ще навколо залите сонцем: розморені спекою, аж мигтять голубі далі. В степу четверо. Та ще кам'яна баба осторонь, задивилась на них. На опаленій сонцем траві невеликий білий камінь».

Павло, Леся, Сергій і Ларіон — молоді науковці з науково-дослідного інституту геронтології Української РСР, ждуть на свого п'ятого колегу. Вони прийшли в степ, щоб хтось один з них випробував біостимулятор — «юніт», що його винайшов їхній керівник. Тому що в лабораторії потрібно було б хоча ще три роки, поки можна б виробити антидот юніта, і люди змогли б з цього винаходу користати — молоді науковці хочуть приспішити спробу самі, щоб людство вже могло користуватися винаходом. Чвірка жде цілий день і ніч на п'ятого товариша, аж врешті один з них признається, що того п'ятого таки не повідомив, бо той новоодружений, отже несправедливо було б його наражувати на евентуальну жертву.

Молоді дискутують про життя, любов, людство, про можливість існування паралельної планети до Землі, планети Сперанта, де двійняки земних людей переживали б такі самі події, мали такі самі ідеали і мрії для людства. Над ранком скептик Павло, який весь час перекривлював Лесю, остаточно звіряється їй у своїй любові, і то в цікавий спосіб. Поки вони всі дискутують, хто з них випробує на собі юніт, Ларіон (син Запорожця) спокійно їх повідомляє, що він уже сам прийняв цей юніт. Леся у вибусі подиву освідчується йому в коханні, і п'єса кінчається провідною піснею твору «Голубий камінь».

Обидві дії побудовані на елементі чекання, як у «Чекаючи на Годо» С. Бекетта. Тільки в творі Коломійця очікуваний «він» таки приходить. Коли в першій дії всі вояки мали змогу прислужитися своїй країні задля добра майбутніх поколінь, так і в другій дії — молоді науковці мали цю можливість: вони її самі створили. Побудова першої дії досконала у своєму остаточному і тотальному ефекті. Маємо тут тільки п'ятеро героїв — про шостого тільки згадка; маємо також п'ять справжніх картин, шоста остаточна — це мовчання-смерть. Поєднаність дій, а головне факт, що перша дія є підставою для другої, бачимо навіть у нумерованні картин: друга дія починається вже черговим числом: «Сьома картина».

Друга дія побудована вже вільніше, але не так переконливо (чи справді четверо молодих людей могли б повірити,

що їхній колеґа, який перебуває недалеко від них, може заплізнитися понад 12 годин?!). В обох діях засадничо є мало акції, отже передача думок автора більше ніж звичайно полягає на здібностях артистів. У другій дії аж десять картин. Як і в першій дії, тут герої розповідають про своє походження, свої мрії. Одність між двома діями втримується особою Ларіона (про якого була мова тільки в першому акті) та ефективним мистецьким деталем — воляцькою пляшкою на воду, що її Ларіон знаходить (а тільки ми знаємо, що вона належала його батькові). Автор дуже влучно (і щасливо!) не зробив усіх героїв другої дії нащадками героїв з першої. Цим він зумів ширше і глибше виявити значення провідної ідеї п'єси.

«Плянета Сперанта» побудована на символічному паралелізмі. Молоді науковці (зокрема Леся) говорять про плянету, подібну до Землі (давня тема!). Ця плянета Сперанта — плянета надій і сподівань — це майбутнє. В обох діях показані два покоління, які ніколи не зустрілися, але мають ідентичні надії, мрії, ідеали — і жертвенність. Отже напис на стіні очевидний: не шукайте далі, людськими двійняками є власні діти, наші наступники.

В обох діях клімакс приходить при самому кінці. У першому акті — в шостій сцені, а в другому — у Ларіоновому зізнанні, що він сам випробовує вже біостимулятора. Кінець показує, що герої війни не сподівалися даремно: молоді виправдали сподівання всіх.

Символізм є головним мистецьким засобом О. Коломійця у «Плянета Сперанта». Одність місця (хоч в іншій порі року) підкреслює інакші стадії розвитку (а тим самим і відмінне майбутнє) обох груп героїв. Для першої групи — це вже зима, остання жертва і кінець життя; для другої — повний розцвіт літа, можливість для особистого і професійного життя.

В обох актах вплетено кілька пісень, які символізують деякі моменти акції. У першій дії співали майже виключно козацьких пісень, про козацьку долю боротись і вмирати, замість бути з милою («Добрий вечір, зелена діброво», «Ой, п'є Байда», «Ой, умирав козак»). З очевидним підкресленням у другій дії молоді співають модерні пісні: «Що ми любимо» і «Камінь голубий». Ця друга пісня (музика Ігоря Шамо) є зокрема значуча, бо деталі її (камінь сонця) використовуються в різних випадках у цьому творі. Вона нагадує своїми образами дещо з раннього Тичини та з імажинізму Б. І. Антонича.

Віжить хлопчисько,
біжить крізь весни,
і не зна хлопчисько,
що росте на серці
камінь сонця.

Оглянувсь хлопець,
а навколо весни.
І одна із весен
забирає з серця
камінь сонця.

Камінь сонця,
камінь голубий,
камінь голубий.

Камінь сонця,
камінь голубий,
камінь голубий.

Він іде й не бачить,
як проходять весни.
Посивілий в смутку,
він шукає камінь,
камінь сонця.
Камінь сонця,
камінь голубий,
камінь голубий.

Крім символістичного змісту пісні в «Плянета Сперанта» служать також як своєрідний контрастивний засіб для представлення відмінних індивідуальностей. Пісні звичайно починають співати виразні ідеалісти, коли інтелектуали, скептики радше цитують вірші (Інтелігент і Павло, обидва навіть вибрали собі уривки з Омара Хайяма).

Дуже ефективні драматичні засоби Коломійця. Військові шинелі не тільки символізують вояків, що загинули в акції, але залишені їхніми власниками, впливають також на глядачеві емоції (важливий чинник для драматичного твору). Автор таким чином вдало малює картину без слів. Той, що викликає наступних вояків, ніколи не показаний, бачимо тільки його рукав, коли він подає білий кожух. Атмосфера таким чином знову напружується. У першій дії, коли Інтелігент дещо знервований, інші дають йому понюхати шматок хліба, щоб він відзискав рівновагу духа.

Друга дія, як сказано, відбувається в степу, недалеко скитської баби. Відношення Павла до неї подібне носталгічному і символічному образіві Ліни Костенко із вірша «Ти, скіфська баба...» Леся (в другій дії) каже, що та кам'яна баба «то не супермен — то вічність». Вона не тільки свідок дій своїх нащадків, вона також символ історичної тягlosti. З радіо молоді слухають різних передач — про мумії (символ трупів, смерті і вічності) або про любов. Тут автор знову вміло пов'язує ці обидві теми, які турбували героїв і першої і другої дії.

У першій дії Борода розказував про пісню, якої не співано, але яку він вичитав в очах умираючого героя. Коли в другій дії Ларіон уже прийняв біостимулятор, ми бачимо ефективне повторення цієї самої ідеї. В обох випадках герої є добровольцями, які глибоко люблять життя і світ, але жертвують себе, щоб допомогти іншим людям. І Леся каже до замовкаючого Ларіона: «Мовчи... коли ти мовчиш, я все одно тебе чую... як пісню чую. (Не зводить погляду з його очей). Ти питаєш, чи побачиш іще степ? Побачиш, Ларіоне, і червоні озера, і срібні ночі, і отакі ранки...»

Елементи невідомого, дивної атмосфери чи натяки на нещастя подаються короткими заувагами. Коли Солдатик

зголошується виходити для виконання завдання, Інтелігент зауважує: «... смерть любить добровольців». Потім Інтелігент підраховує, скільки це всіх людей було в їхній кріївці, а інший твердить, що, очевидно, шестеро... Солдатик (дівчина) заперечує: «... Марійка, Оріся, Ларіон...», — і вираховує імена дружин чи дітей, яких згадувано. Це створює не-реальну атмосферу, і тим натякається, що присутні вояки також незабаром стануть недійсними. Подібний ефект створено, коли Вусач, прощаючися, залишає знятку своєї рідні: «Не хочу їх брати з собою. Там холодно... І страшно їм буде. Я сам один на один з німцем». І ми знаємо, що він залишає свою рідню для того, щоб вона могла жити. Та ці всі натяки на хід подій не віднімають нічого від напруги драматичних ситуацій, а радше навіть підкреслюють їх (наприклад, Інтелігент бере цигарку і зважує: «Це третю і останню. А що коли останню в житті?» — і зразу відкриваються двері і несподівано чути голос: «Слідуючий»).

У цьому творі, крім пісні «Камінь голубий», є більше випадків із майже шифрованими висловами. На питання Солдатика Інтелігентові, що той робив перед війною, Інтелігент відповідає, що вчив «математику життя... до того ж — вищу математику. А тепер, виявилось, що я читав арифметику й задачі розв'язував не тим способом».

Солдатик: Як же розв'язував?

Інтелігент: А так, аби відповідь зійшлась.

Солдатик: І сходилась?

Інтелігент: Сходилась, а частіше остача була.

Солдатик: А для чого, щоб відповідь зійшлась?

Інтелігент: Учитель вимагав.

І Солдатик відразу відгадує, що Інтелігент був письменником. Хоча автор виправдує цю ситуацію радянського письменника сталінською ерою («учитель вимагав»), вона ж не змінилася...

Коломієць є насправді романтиком і ліричним поетом. Він знаходить оригінальні способи для сповіді про любов — посередньо і дуже ефектно. Павло, який удавав, що не терпить Лесі, кольору її очей та волосся, в останню вирішальну хвилину стає перед кам'яною бабою: «Часу немає. Ти ж чуєш, світанок підходить. Не кривися, бабо... Не думай, що я хочу віддати тобі торбу горя і випросити хоч макове зерно щастя. Я його маю... Щастя. Не зерно, а ціле поле. Таке, як оцей степ... Таке, як оце небо... бо я люблю... Люблю її очі з вогнем янтарю, її волосся, вибілене сонцем. Я цілував її сліди... Он — вона — біла снігуронька, бачиш її? Сидить на камені, як чайка, як ластів'я. У тому ластів'яті весь мій світ. Весь світ!.. Але не тільки мій. Он бачиш — Сергій і Ларіон. Їхній світ із зірками і степом... в мій, в Лесі. Не легко нам, хлопці. Неандертальцям було простіше...»

Герої першого акту виступають без справжніх імен, бо не є символами специфічних одиниць, тільки група тих, що жертвували себе для добра майбутніх поколінь. У другому акті подібна справа, але тут ужито вже імена (без прізвищ), щоб якимось вивести, представити Ларіона, як Запорозького сина. Засадничо ні в одній дії не вибивається один провідний герой, як і немає негативних типів. Автор тільки вибирає своїх улюблених героїв (Борода, Ларіон, Леся), щоб вони висловлювали його філософію. Всі інші насправді віддзеркалюють відблиски прикмет тих більш домінуючих героїв. Як група, вони представляють прикмети, які, як автор бажає, муслило б мати все людство: ідеалізм, жертвенність, увага до інших людей, любов до природи, своєї землі, та — щоб люди були душею філософами і поетами.

Ларіон, той, що виявив найбільше ініціативи у самопошанстві (він не ждав на жереб, визначений зайчиком — символом боягузства), є тихий, замкнений у собі інтроверт, який у кількох випадках раптом вибухає несподіваним відкриттям своїх думок про батька, що його не може навіть уявити собі. Павло натякає, що їхня група завжди привикла слухатись у всьому Ларіона, але автор не зумів ніяк показати будь-яких провідницьких прикмет його. Коломієць, правда, намагається, крім моралізуючих фраз, додати Ларіонові більш людських прикмет: він висловлює деякий розважливий страх, що ось бути двадцятою мавпою (коли вже згинуло їх дев'ятнадцять під час випробувань юніта) дещо лячно. Але, не зважаючи на все, ця постать є найбільш штивною в цілому творі, і в нас більше симпатії здобуває Павло, якого Леся не обирає для себе.

Леся і Солдатик — це сильні (в переконаннях), бойові дівчата. У першій дії автор хоче якимось звернути увагу на більш ніжні прикмети натури Солдатики. Вона завжди зацікавлена дрібними деталями любовних відносин в описах других вояків (скільки разів вони держали дівчину за руку, як дівчина реагувала і т. п.). Тільки при кінці дії ми розуміємо, що вона прагнула хоч так пережити те, чого ніколи ще не було й ніколи не буде вже на її шляху. Леся — символ рішучості. Коли її друзі легенько висловлюють деякі сумніви, вона кпить собі з них: «... ох, Прометей в найлонових сорочках». Рівночасно Леся служить у цьому творі немов доповненням до Ларіонові вдачі і його самого: вона балянсує його спокій своєю активністю, рухом. Вона знає його навики, розуміє його зашифровані вислови. Та Леся тут також служить як своєрідна нагорода переможцеві: автор признає її любов тому, хто сам пожертвував себе за інших.

Обидва «скептики», Павло та Інтелігент, як їх автор ніби малює, засадничо поводяться так, як і всі інші, тільки, може, не висловлюють так голосно правовірних думок. У першій дії тільки Інтелігент, який фальшиво описував життя (під тиском сталінського режиму) має якусь пляму у сво-

ему минулому, всі інші, прості люди — чистісінькі (давній класовий підхід соцреалізму).

Провідні думки драми поділені на дві частини: а) людина працює з надією на краще і для майбутніх поколінь; б) гідні нащадки цієї людини завжди продовжуватимуть цю працю. Обидві групи людей в обох актах були готові офірувати себе. Перша в обставинах війни, очевидно, мала виразніші (і тим легші) мотивації. Друга група не діє під якимось зовнішнім тиском, тому їхні особисті мотивації більш альтруїстичні. Коли перша група турбувалася головне власним наступним поколінням, друга група поширила вже цю мрію-мету на все людство. Запорожець мріє про щасливе майбутнє сина, в якому той чесно житиме. Вусач хотів відхилити все нещастя від дітей: «... а ми на сто років наперед всю біду з собою заберемо». Ці люди мусіли вірити в те краще майбутнє, хоч, як Борода казав, «всі ми щось не доказали, не доробили, не доміркували. Ті, що залишаться після нас, — все встигнуть, все зроблять». І продовженням цієї думки є поширена відповідь Павла в другій дії: «... я ступив крок уперед... я ризикую не тільки для тих, хто прийде після нас, а й для нині живих двоногих». Отже в цьому другому випадку жертва вже не тому, що, як каже давня приказка — солодко вмирати за свою батьківщину: вона вже за все людство. Ларіон протестує, коли колеги насміхаються, що той, хто прийме біостимулятор, дістане відзначення: «... не за бронзове погруддя віддають життя», а «щоб мрії стали кресленням». Автор додає, словами Сергія: «... ті, що на плянеті Сперанта, теж думають про велику правду, без жартів, серйозно думають. Мріють. Їхня мрія вже точна, як креслення, — жити в суспільстві, де людина буде всемогутня і справедлива, як Бог!» Ось так, контра спем сперо, людина завжди вірила і чекала свого Годо. Тільки одні, замість піддаватись і чекати пасивно, уміли жертвувати всім, навіть життям, знаючи, що вони пробували свої мрії здійснювати.

Радянські критики звужують авторову філософію цього твору тільки до радянського суспільства, мовляв, ось серед радянських поколінь є тяглість ідей, мети і т. п.² Та читач залишається із сильним переконанням про багато ширше застосування авторових філософічних тез, бо ж ідеться тут про загальнолюдські справи. Автор заперечує твердження Інтелігента

«життя б я порівняв із шаховою грою;
на полі шахівниць ми пішаки з тобою.
Посунуть нас, потиснуть — і поб'ють,
і кинуть в темний ящик з пилукою», —

філософією простого Бороди:

² Валентин Речмедін, Діалог поколінь. «Вітчизна», ч. 4, 1969, стор. 152.

«Знаєш, як людина живе? Немов піднімається на вершину гори. Постоїть там, озирне широкий світ і назад повертається. Одного разу люди підійшли до гори і, щоб легше було підніматися, вирішили залишити вниз і смуток, і горе, і біль, і радість. Тільки радість — окремо. Радості набралось невеличка купка, а горя, смутку, болю — ого який горбище виріс! Прийшла пора вирушати в зворотню дорогу. Повернулися люди та й почали дещо з того, що внизу залишили, забирати з собою. Хто що хоче. Що ж ти думаєш, Інтелігенте? Горе, смуток та біль — все розібрали, все взяли з собою. А радість? Радість тільки розгребли. Вона, правда, вже не блищала золотом, а від часу стала легка, потемніла, як старі бляшанки».

Саме така віра уможлиблювала жертву першої групи.

Майже у всіх виявах радянської (й української зокрема) драми крикливий дидактичний підхід очевидно відрізняється від західного театру (в більшості). Коли ми радше сприймаємо тонкої глибокої тези — там підкреслюють усе голосним патосом (і непереконаливо) ад наузеам. Навіть в найкращих творах. Проповіді, виразна пропаганда ослабила твори навіть Б. Шова чи Б. Брехта. Декляматорство, риторика виходять поверховими, нецирими, навіть коли в них і є вартісний зміст. Бачимо багато таких прикладів і в Олексі Коломійця: «Білі халати в цивілізованому суспільстві символізують боротьбу за здоров'я людини, за продовження її життя... Я заставив би міністрів, прем'єрів, президентів одягати на роботі білі халати, щоб пам'ятали, до чого вони покликані!»

Але відрадно, що дехто з радянських письменників відважніше виступає проти таких виявів: Павло Загребельний визначив частини з першого акту «Плянети Сперанта», позначені декляматорством і декляративністю.³ Євген Сверстюк підкреслює: «... наш читач дійшов вже до того віку, коли пережований корм — не їжа. Йому потрібні не популярні істини, а художні образи, які можна було б вивчати як багатогранне явище. Містка багатогранна художня деталь йому більше говорить, ніж втомлюючий список. Бо слів не рахують — їх важать. Точнісінько так само і художні образи, і цілі твори».⁴ Може, ще більше стосується це еміграційних видань і їхньої якості та проблем, що зв'язані з справжнім читачем, «який відкриває для себе нове в художньому творі і розуміє, що всяке відкриття вимагає зусиль думки і повної розумової активності. Адже справжнє читання —

³ Павло Загребельний, Планета Сперанта. «Советская Культура», 12. III. 1966.

⁴ Євген Сверстюк, Собор у рибтованні. Париж, 1970, стор. 158.

теж творчість. Це не приймання в готовій формі чужих думок, а створювання в уяві і осмислювання образів, відповідних до тексту... Тільки серйозний зміст твору може виправдати зусилля, затрачені на відтворення його образів. Поезії ж, яка не вимагає зусиль читача, але й по суті нічого не дає йому, — ніщо не виправдовує».⁵

У «Плянета Сперанта» О. Коломієць, хоч дещо згрішив надмірною реторикою, все ж таки зумів ефективно передати місткий зміст. Для нього це є наш світ, не Сперанта, що є плянетою надій і сподівань. Цим твором автор піднявся високо понад загальний рівень сучасної української радянської драматургії. «Плянета Сперанта» — це здобуток, гідний великого мистця. Не зважаючи на те, що його чергова п'єса «Горлиця» не перевершила цієї, ми хочемо сподіватися, що Олекса Коломієць піде далі по висхідній.

⁵ Там само, стор. 150.

Вірші з трьох циклів

Лідія Далека

У КОЛІ ЗВИЧАЙНОГО

*

Зупинила довгограйні плити
і сказала НІ! на забাগ чийсь.
Збігом дат не збагатити плати,
дочекаш злагоди, навчись

Не приймати голосних дарунків
із ласкавим умовлянням рук
в переливі вечорів до ранків —
іншим рухом мелодійних рік

Бережені приділи багаті,
спадкоємні, богодані з нив,
а згорить в родинному багатті
знак химер, щоб їх не знати знов.

З КАЛЕНДАРЯ

БЕРЕЗНЕВЕ

На березі ковалі
виклепують добру погоду:
брязки-бризки, клеботи —
клопоти березневі.

Вітер березу квапить,
бере за петельки:
— Прокидайся!
Підперізуй фартушок,
напувай ковалів медом.

Розбудив, клятий.
Не уника й береза
клопоту березневого.

ІМЕНІНИ

Липа святкує у липні свої іменини:
липовим медом наливані келихи теплі,

лине на свято до липи з ланів і левади
панство вельможне, лицарство бджолине-джмелине.

Лапками лагідні гості до келихів липли,
вельмисолодкі меди язичками лизали,

звесела п'яні, голублені леготом літа,
мило гудуть іменинниці «многая літа».

ЗИМОВЕ

1. Узлісся.

Господи, прости!!! —
злітають лисячі хвості,
пустили звіра з ланцюга
і злісно вис вовцюган
на заметіль, на сніг, на ліс.
Злодійським клацанням заліз
лякає крижаний ланцюг.

О, ця екстаза волоцюг!
Якийсь пекельний ритуал...

2. У ліс —

закляклий слід коліс,
колує в лісі колія.
Іще від давнього колись
ялин колони підвелись —
твердиня біля колії.
Спокійні думи потяглись
сюди, де сяйвом пойнялись
монаші білі келії.

За мир у світі
помолись.

ІЗ ЛЯБОРАТОРІЇ ПОЕТА

РУХИ

На хідник уляглась, на цементі,
зледачіло поводить лапою,
втішається свіжим леготом,
потяглася, травник намацує.

Не злякалась лелечого клекоту,
під колеса візка дитячого
поклала кудлату голову,
не гарчить і не чинить клопоту.

Раптом дуба рвонуло напружено,
перетрушено душу вітряно —
метнула в повітрі дужою
усією своєю силою.

Погрозила гарячою лапою,
підймає сердито голову,
мовчить, а лякає пащею,
напропаще очима глипає.

Проминали і рвалися промені,
погасали сонця затулені...
В цей мент утекла зіщулена,
навіть, сліду нема на цементі.

*

Така вразлива
на сумовиті
шамріння ріні,
на голос лані,

Ріка в розливі
несамовито
несе осанни
зелені луни.

Шиястий лебідь
шукає друга
(жага квітіння
не вмре й по літі).

Чи я ще дебудь
зустріну вдруге
палання видив
в т а к і й палеті?

З літопису літературного життя в діяспорі (II)

ДО 15-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ

ОВ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

«СЛОВО»: 1954—1969

Григорій Костюк

Кілька років тому Галина Журба в цікавій статті «Письменник та його супровід» висловила була думку: «Сучасний письменник здебільшого уникає абстрактних сюжетів, не цікавиться випаданою тематикою, усе охотніше звертається до найближчої йому дійсності». А тому, продовжує Галина Журба, — «назв'їм цю сучасну стадію добою автобіографізму».

Я майже згідний з таким визначенням сучасної стадії нашої літератури. Більшість творів, про які йшла мова вище, це вистраждане і пережите авторами. Тавро біографізму лежить майже на всіх цих творах. Майже, але не на всіх. Якщо п'ятнадцять чи десять років тому це визначення було правильне, то на сьогодні воно вже значно захитане. За останнє десятиріччя ми є свідками народження в нашій еміграційній літературі саме «вигаданої», абстрактної, загальнолюдської, сказати б, проблемної прози. Прози, у якій, за висловом В. Барки, зводяться «всі світові кінці водно».

Це ще не розгорнена в усій своїй силі, не утверджена течія чи течії в нашій літературі. Це ще лиш перші прояви, перші кроки. Але ці перші кроки нового в нашій сучасній прозі мені вирисовуються в трьох жанрових видозмінах. Перша — та, що я вже умовно визначив як жанр *мітологічної візії*. Цю видозміну, як я вже вказував, започатковують оригінальні мистецькі екскурси і вгляди в передісторію людства Докії Гуменної («Епізод із життя Європи Критської», «Благослови, мати!», «Золотий плуг» та інц.). Друга — що її я визначив би як *роман надпочуттєвого, роман парансихологізму*, якщо можна запозичити цей модний термін із сучасної науки психології. У джерелах цього напрямку лежить химерна своєю вигадкою, несамовитими ситуаціями й сюжетною конструкцією проза *Ігоря Костецького* («День святого», «Історія ченця Гайнриха», «Відбулося за вісім хвилин» та інше). Тут, чи не вперше в українській повоевній літературі, акцентовано увагу на абстрактному образі людини. Людини взагалі. Поза простором і часом. Людини як об'єкта гри, експерименту, дослідження. Її душа, її психіка, переживання — це лише поле бою абстрактних, вічних ідей: милосердя і жорстокости, добра і зла, Бога і диявола, віри і безвірництва.

ва, поневолених і поневоловачів, поступу і назадництва («День святого», «Історія ченця Гайнриха»). Людина в прозі Костецького сповнена фавстівським духом вічного неспокою, несамовитою тягою до пізнання світу, його таємниць. Амплітуда її думання — від альхемії середньовіччя до сучасних відкриттів і чудес науки. Істота стилю Костецького — виражати ідеї, а не зображувати їх. Це, звичайно, від експресіонізму, але це не експресіонізм. Це вже щось нове. Сучасне.

Але це нове й сучасне досі не вдалося Костецькому висловити належно. Та ледве чи й удасться. Він, здається, прийшов лише для бунту, для збудження, яке ставили перед собою ще активні романтики, для намацування і підштовхування до нового. Це нове і сучасне вже виразніше виявить, мабуть, молодше покоління словотворців. Це покоління в якійсь мірі, стартує від Костецького, але по-своєму. Воно вже не тільки *виражає*, а й *зображує*, відтворює сучасність. Саме з цим поколінням народжується проза надпочуттєвого. Це, коли хочете, психологічно-пізнавальні студії людини в добу розщепленого атома і космонавтики. Людина цієї доби вже найменше обтяжена звичаєвими, етнографічно-побутовими, релігійними та іншими аксесуарами тої чи іншої нації. Вона, перемігши світове тяжіння, вступивши на місяць, може читати уривки з евангелії. Але це вже не літургійний настрій. Це скоріше — поетичне піднесення, гордий виклик переможця. Людина цієї доби все більше і більше стає універсальним громадянином всесвіту. Але, одночасно, це не значить, що вона втрачає індивідуальний, і навіть свій національний характер та особливість. Ні, неповторність людської одиниці залишається і в цю добу. Тому роман вникнення в глибини почуттєвого і надпочуттєвого світу саме цієї людини і буде тим романом, що в нас, як мені видається, вже народжується. Першою, очевидно далеко ще недосконалою спробою ставання такого роману я вважаю частково повісті О. Ізарського, а зокрема «Київ», який щойно закінчується друком. Повісті Ізарського, сказати б, посідають перехідне становище. Своїм корінням вони ще міцно сидять у психологічно-аналітичному реалізмі минулого (Марсель Пруст, Ернест Гемінґвей), але нові пагінці в них, що виростають і квітнуть у понурі дні перших вибухів авіабомб другої світової війни, вже позначені духом і свідомістю людини нової атомової доби. Ще більшою мірою становлення роману надпочуттєвого, з виявом психіки людини, що пережила світову катастрофу другої світової війни й перший, провісний, вибух атомової бомби, є повість Юрія Тарнавського «Шляхи».

Третя видозміна народжуваного абстрактного роману це, знову ж за моїм робочим визначенням, *роман філософської тези, філософського трактату, філософського памфлету*. Роман цього типу ставить і зображує універсальні проблеми сучасного людства. Людина і природа, людина і всесвіт, смерть і безсмертя, Бог і диявол, рай і пекло, добро і зло, війна і мир, людство й етика тощо. Все це як вічні людські

проблеми, що від абстрактних постав діють на людство, на окремі його групи, нації, навіть на окремих індивідів її. Загадка сучасної людини: чому вона, дійшовши до нечуваних вершин знання й відкрить, здібна, одночасно, на найгірші, найстрашніші вчинки? Шлях до такого роману, можливо, прокладе новий роман *Емми Андієвської* «Герострати». Кажу, можливо, бо цілого роману я не знаю. Я читав лише ті три розділи, що були опубліковані в «Сучасності». Вони викликали в мене ці думки і ці припущення.

Звичайно, вся ця проблематика не є жодним відкриттям. Її ставили вже багато наших попередників. Найяскравіше ця проблематика звучала у Федора Достоевського («Браття Карамазови», «Беси»), а в нас у Володимира Винниченка. Це ж центральні проблеми його «Божків», «По-свій», «Рівновага», а з найновіших — «Вічного імператива» та «Лепрозорія». Але справа в тому, що і Федор Достоевський, і Володимир Винниченко, як, зрештою, на Заході — Герман Гессе, Стефан Цвайг, ще, може, Андре Жід та ряд інших, коли й ставили ці проблеми, то вони в них, зрозуміло, були зумовлені їх добою. У Достоевського проблема правди і брехні, добра і зла, проблема Бога й диявола була наскрізь, а б сказав, меркантильно-російська. Наш Винниченко пішов вже далеко вперед, але й він не міг вискочити поза свій час. Емма Андієвська, серед сучасних українських авторів, здається, найгостріше відчула істотну вагомість цих проблем нашого часу й пробує їх поставити відповідно до рівня нової сучасної, філософічно і технічно освіченої людини.

*

Тут, бодай у формі короткої інтермедії, варто згадати, для повноти картини, про нашу драматичну творчість, про мистецький подорожній нарис і про мемуарну літературу.

Драматургія в еміграції — найупослідженіший жанр. У нас було донедавна тільки три письменники, що вперто і послідовно пробували створити драму. Це покійна Людмила Коваленко («Домаха», «Людина помирає в першому акті»), а з живих і творчо діючих — Ігор Костецький (збірка «Театр перед твоїм порогом») та Богдан Бойчук (дві драми: «Голод», «Приречені»). Драми писали й інші наші автори: Улас Самчук («Шумлять жорна»), Іван Вагрянний («Генерал», «Розгром»), М. Цуканова («Завтра знову зійде сонце»). Але вони не мали амбіції драматурга. Це було тільки їх епізодичне жанрове відхилення від основної творчої лінії.

Трагедія нашого еміграційного драматурга подвійна: театру, де б можна було показати драматичну творчість, — нема. Наша спільнота не здібна на таке «чудо». Потрапити до якогось театру країни нашого поселення драматургові ще тяжче, ніж знайти видавця того чи іншого мистецького твору. Одне слово — мистецтво драматургії в тяжкому стані. Артист і драматург — у безвиході.

Як не диво, але на мистецький нарис ми не дуже багаті. Цей жанр заступлений у нас книжками: Докії Гуменної — «Багато неба» і «Вічні вогні Альберти», Ганни Черинь — «Їдьмо зі мною!», Василя Софронова-Левицького — «Кланялися вам три України», Ірини Книш — «Віч-на-віч з Україною», і надзвичайно цікавими своїм філософським й актуально-українським публіцистичним наставленням нарисами Ігоря Костецького «Мій третій Рим».

Мемуарна література наша репрезентована такими творами: автобіографічна повість Галини Журби «Далекий світ»; дві книжки Уласа Самчука: «П'ять по дванадцятій» і «На білому коні»; Йосипа Гірняка: «Останні дні з Остапом Вишнею» і «На шляхах Леся Курбаса»; Олекси Грищенка: «Україна моїх блакитних днів», «Мої зустрічі з французькими мистцями» та «Роки бурі й натиску»; Федора Дудка — «Моя молодість» та Віктора Приходька — «Під сонцем Поділля». Книжка Галини Журби «Далекий світ», Уласа Самчука «На білому коні» й Йосипа Гірняка «Останні дні з Остапом Вишнею» свідчать, що межа між мемуаристикою і белетристикою стирається. Мемуаристика вступає в царину белетристики як повновартісний справжній мистецький твір.

За рік до постанови ОУП «Слово» Юрій Шерех, підсумовуючи МУР-івську добу, писав, що в змаганні між прозаїками і поетами в ту добу перемагали поети. Поети в МУР-івську добу, стверджував Ю. Шерех, могли похвалитися глибшим і своєріднішим філософським баченням світу та активнішим шуканням нових мистецьких форм і засобів. Тепер, підсумовуючи творчість членів ОУП «Слово», маючи перед собою не тільки нові романи Уласа Самчука, де по-новому ставляться кардинальні історіософичні проблеми світу, не тільки романи активізму гуманізму Івана Багряного чи мітологічного жанру твори Докії Гуменної, але й такі як «Ротонда душоубців» Т. Осьмачки, «Жовтий князь» В. Барки, не конвенційної форми романи О. Ізарського, І. Качуровського, «Шляхи» Ю. Тарнавського тощо — я не маю відваги на таке твердження. Я вважаю, що літературний процес у добу «Слова» дійшов до зрілої рівноваги. Стилева і жанрова конкуренція поширилася. Формально-мистецька та ідейно-філософська палітра поглибилась, урізноманітнилася. Одне слово, наша проза за ці роки зробила великий крок уперед.

*

У якому ж стані був наш поетичний цех на початку організаційного життя «Слова»?

З одного боку, він, наш поетичний цех, починав свою працю в сиві досягнень таких поетів передмурівської і мурівської доби, як Роман Купчинський, Олекса Стефанович, Євген Маланок, Тодось Осьмачка, Іван Багряний, Василь Барка, Святослав Гординський, Богдан Кравців, що одночасно

здебільшого були активними засновниками нашого об'єднання. З другого ж боку, красвиди нашої поезії були дещо зашмарені тим, що перестала друкувати свої поезії *Оксана Лятуринська*, хоч, як виявилось тепер, вона їх активно писала; дуже рідко ділилася і ділиться з читачами своїми новими поезіями «ньо-йорського циклу» *Наталя Лівницька-Холодна*; у трагічну колізію з життям у Новому Світі потрапив обдарований поет «сосюринського складу» *Михайло Ситник*; передчасно згас у підсонні Австралії талановитий новеліст *Володимир Русальський*; зосередив свою енергію на перекладах і редагуванні спадщини неоклясиків і майже перестав писати поезії *Михайло Орест*; замкнувся у свої шекспірознавчі студії й у 50-их роках майже не подавав голосу *Олесь Бабій*; цікавий колись поет, єдиний серед нас ще живий член розгромленої в 20-і роки Вапльте, *Никифор Щербина*, що його поезії ще 1929 року, у вступній інтерлюдії до «Літературного ярмарку», так щиро радив читачам Микола Хвильовий, — у нових еміграційних умовах, чомусь, крім кількох невеличких поезій, не дав уже нічого. Не подавав довго голосу автор багатобічючої збірки поезій «Логос» Степан Риндик — поет дуже своєрідний і свіжий. Наскрізно політична інвектива, памфлет і сатира, з використанням форми байки, притчі, а часто й анекдоти — основний засіб поетичного думання цього автора. Його мова позначена багатющою лексикою, барвистими подільськими лєвокалізмами, а часто цікавими і мовно виправданими новотворами, заховала той поетичний чар слова, що надавав виразній памфлетній тенденції його поезій справжнього хвилюючого поетичного звучання. І ось поет таких можливостей замовк і лише трохи згодом спромігся перевидати свій «Логос» та опублікувати збірку сатирично-гумористичних оповідань «Пригоди і люди».

Така в загальному була панорама нашого поетичного цеху напередодні і в перші роки нашого організованого життя.

Яку ж особливість поетичного звучання, які ідейно-мистецькі тенденції та спрямування проявляли наші поети за останнє 15-ти річчя?

Роман Купчинський, самобутній поет-піснетворець, поет невмирущого циклу січових пісень, що багато з них вже стали народними, після довгого мовчання, яке він, правда, виповнив кількома великими прозовими творами («Заметіль» — роман-трилогія, «Мисливські оповідання» тощо), видав нову поему «Скоропад», над якою працював давно. Це цікава поема сатирично-романтичного стилю, про різні дивацькі, смішні й одночасно трагедійні пригоди колишнього січового стрільця — «князя» Цяпки-Скоропада та цілого веселого товариства з ним. Написана канонічним ямбічним розміром, вона формально не відкриває якихось нових обріїв у сучасній нашій поезії. Але поетичний чар досвідченого автора талановито «осучаснює» своїх героїв та їх побут, пов'язує нас з нашим давноминулим, а найголовніше — поширює жанрову па-

літру сучасної поезії і вказує на необмежені тематичні можливості її.

Олекса Стефанович надовго зник був з поетичного обрію. Ще 1951 року опублікував він у філядельфійському «Києві» поему значного поетичного дихання «Кінець Атлантиди» і після того заховався у власному світі та роками не давав про себе знати. Щоб нав'язати з ним контакт ми виявили чимало зусиль. І виявилось, що він, «бофалівський відлюдник», не переставав писати. Тільки написане таїв у себе, роками обдумував, опрацьовував, відшліфовував. І лише 1968 і 1969 років, у «Сучасності» несподівано порадував всіх нас новими ваговитими циклами поезій: «Пракиєва отчизна», «Матерям» (ч. 6, 1968), «Сторінки з Євангелії» (ч. 12, 1968) і «Поезії» («Шевченко», 1, «Шевченко», 2, «Гоголь», «Лист» (ч. 3, 1969). В українському закордонні це була поява високого і неповторного звучання. Але одночасно це вже було прощання поета з світом. Це була його остання поетична розмова з нами. Він залишив кількісно, може, не велике, але якісно дуже коштовне і ваговите слово, яке ми повинні дбайливо берегти і видати.

Свєген Маланюк, видавши 1954 року том вибраних своїх поезій, а в наступні роки — три нові збірки («П'ята симфонія» — 1954, «Остання весна» — 1959 і «Серпень» — 1964), — цим ніби підсумував свій плідний і славний творчий шлях. Настрої другої для нього еміграції сильно позначилися на його, писаних уже в Америці, поезіях, зібраних у друкованій у «Сучасності» книзі «Перстень і посох». Раніше його поезія була динамічна, бойова, з сильними нотами історіософії і навіть публіцистики, яку він умів майстерно перетворювати на суто поетичний матеріал. У 50—60 роки в його поезії запанували філософські роздуми, заглибленість, індивідуальні нотки та критично-саркастичний погляд на події у сучасному світі. Для нього нестерпним було бачити збайдужіння сучасної людини, зматеріялізованість і духове здрібніння його еміграційних земляків. На цю тему він спалахував щирим гнівом і тоді слово його по-давньому дзвеніло бронзою. В останні роки він більше приділив уваги своїм критично-публіцистичним писанням. Зокрема він встиг видати два солідні томи своїх давніших есеїв і статей. Загальноновизнаний «олімпієць» на поетичному Парнасі, він ствердив і закріпив те значуще й оригінальне своє, що він вніс у нашу літературу.

Дещо подібна доля була й *Тодосю Осмачки*. Видавши останню свою збірку поезій «Китиці часу» і перевидавши в новій редакції (місцями дуже істотній) «Поета», з додатками давніше опублікованих поезій («Із-під світу», 1954), він в основному всю свою творчу енергію зосередив на прозі («Плян до двору» й «Ротонда душогубців»), на виданні англійською мовою «Ротонди душогубців» і «Старшого боярина» та на перекладах з Оскара Вайльда («Баляда про Редінгську тюрму») і Шекспірових драм («Трагедія Макбет» та «Король Генрі IV»).

Іван Багряний, блиснувши своєю трагедійною інвективно-сатиричною та викривальною поемою «Антон-Віда — герой труда», де ще раз ствердив свою неабияку силу поета-трибуна, в поезії не дав більше нічого. Як і Осьмачка, він віддав всі свої останні сили прозі.

Богдан Кравців, один з прапороносців активного романтизму в західньоукраїнській поезії 30-их років, автор восьми збірок поезій і одної («Гльосарій») давно готової, але й досі не друкованої, за наше п'ятнадцятиріччя в основному переставився на наукову і літературно-критичну працю. Оpubлікувавши 1951 року одну з кращих своїх поетичних добірок «Зимозелень», в якій, на думку найновішого критика, «поет віднайшов зрівноважену синтезу «клясицизму і стихії народної творчості і довів її до художніх вершин», а 1962 року видавши оригінальний родинно-ліричний і філософський вінок сонетів «Дзвенислава», — поет цілковито поринув у наукову ділянку і розгорнув плідну критичну літературознавчу працю. Вона абсорбувала дуже багато його сил і перешкодила видати окремими збірками ті поезії, якими його ласкава муза і в часи наукових заглиблень обдаровувала і, віримо, обдаровує й досі.

Святослав Гординський, поет, що також ішов у загальноукраїнському річищі активного романтизму 20-их років, що багато прищепив українській поезії від західноєвропейської, зокрема — французької поезії (я не говорю тут про його активну і значну малярську творчість), у добу «Слова», хоч і не припинив писати поезії та час від часу публікує їх у пресі, проте основну свою творчу енергію тепер зосередив на літературній і мистецькій критиці, наукових дослідженнях («Слово о полку Ігореві і українська народна поезія») та на перекладах з багатьох західноєвропейських мов. Його переклад вперше українською мовою творів Франсуа Війона — це велика подія в українському культурному житті.

Зате *Василь Барка* не тільки не зрадив поетичній музі (його відступи в прозу і критику епізодичні), не тільки не зупинився на своїх мурівських досягненнях, а, навпаки, виявив подиву гідну активність. Його три книжки: «Псалом голубіного поля» (1958), «Океан» (1959) і «Лірник» (1968) відкрили, у певній мірі, нову сторінку не тільки в творчій біографії поета, а й в українській еміграційній поезії взагалі. Ледве накреслені реформаторські заходи в збірках «Апостоли» і «Білий світ» тепер досягають своїх вершин. Властиві йому мистецькі риси попередніх збірок: ліризм, соціальні, національні, релігійні та філософічні мотиви в найновіших збірках не відкидаються. Навпаки, вони тільки в удосконалених формах та в ускладнених синтаксичних і образових конструкціях набирають нового, свіжого звучання.

Поруч з Баркою в поезії цієї доби посів провідне місце *Вадим Лесич*. Поет з досвідом, доброю культурою і смаком, в мурівську добу був надто стриманий і обережний. У роки «Слова» він виявив велику активність. І як поет і як

есеїст на різні літературні й мистецькі теми. За десять років видав шість книжок поезій та один великий том вибраних поезій, що підсумував його тридцятирічну творчу діяльність. Поет вибагливий до слова, винахідливий до свіжого, нестерпообразу, він вніс багато нового в евфонію та розповідно-речитативну форму найновішої нашої поезії.

Поруч з цією поетичною когортою на початку нашого організаційного життя, виступає ще ціла велика група поетів старшого, середнього й наймолодшого віку. Кожний з них вносить у нашу поетичну господу щось нове і своє. Тут насамперед хочу згадати двох чи не найстарших серед нас поетів: *О. Неприцького-Грановського* та *Микиту Мандрику*. Обидва вони, що обдарували нас останніми роками кількома збірками поезій, поруч з Галиною Журбою, єдині серед нас поети, що починали 60 років тому з відомого бунту молодих, у модерністичному журналі «Українська Хата». Колись свіжі й бунтівливі модерністи, вони в нашу «слов'янську» добу посідають вже скромні традиційні позиції, пригадуючи теперішнім бунтівливим модерністам, що їх чекає, коли вони досягнуть такого ж патріяршого віку.

Талановитий поет «іронії і самоіронії», автор поезій-снів, сомнабулічних видив, у які вміє убгати глибокі філософічні істини й думки, — *Богдан Нижанківський* (Бабай) в останньому «бабаївському» циклі відкриває і свої нові можливості, і можливості взагалі цього зовсім нового й оригінального жанру сатиричної й калямбурної поезії. Розмаїтий «бабаївський» цикл приніс в українську еміграційну поезію ще один, хоч і не новий, але зовсім свіжо і по-новому потрактований мотив — носталгії. Завуальнований філософічною медитацією, пройнятий властивими поетові скепсисом та іронією, мотив носталгії набуває в нього якогось особливого фаталістичного звучання. Звернімо, для прикладу, увагу на його поезію «Те, що буде»:

Не піду до неба, не піду!
 Не піду до пекла, не піду!
 Блукати я буду, ой буду,
 Між небом і пеклом, ой буду,
 І буду невпинно питати
 Навколо, навколо, навколо:
 — Кудою дійти до Підвалля,
 Кудою дійти до подвір'я,
 Кудою на поверх, на третій,
 Кудою до хати?
 А вже як дійду, відшукаю,
 Набудусь, щоб мати на вічність.
 А потім — я піду до неба,
 А може, до пекла. Не знаю.
 Направду, не знаю.

Остан Гарнавський — поет і есеїст, світоглядом близький до Б. Нижанківського. В останніх своїх двох книжках

поезій «Мости» (1956) і «Самотнє дерево» (1960) виявив не тільки свою поетичну дозрілість, але й своє вдумливе філософічне звикнення в проблеми сучасного світу й людини в ньому. Високий інтелектуалізм, що в'яже його з найновішими осягами західноєвропейської та американської поезії — наскрізна особливість його поезій. Це зрештою найпереконливіше стверджують його перекладацькі зацікавлення (Райнер Марія Рільке, Стефан Георг, Герман Гессе, Томас Еліот, Арчібад Мекліш, Езра Павнд, Е. Е. Каммінгс, Джордж Сантаяна) та його останні дві книжки есеїв «Подорож поза відоме» і «Туга за мітом».

Олекса Веретенченко вніс у нашу сучасну поезію свіжий подув і нові мотиви філософсько-суспільних і патріотичних роздумів та політичних памфлетів. Це його великою мірою зближує з тонуом поезії Осьмачки і Багряного. Але Веретенченко цілком самотній поет, із своїм власним стилем і світоглядом. Поет тонкого музичного світовідчужання у своєму скромному доробку охоплює всю складність трагічної, багатоликої і багатогранної доби нашої. Сталінська тиранія, війна з усіма її жорстокими наслідками, втрата батьківщини, становище української людини в світі, історичні ремінісценції з проєкцією на нашу сучасність («Чорна долина»), глибокий гуманізм і, нарешті, чисто особиста лірика кохання, дружби, родини. І це не еkleктизм, не чужі впливи, як хибно думають деякі критики, а вияв його власної, вистражданої, зформованої на життєвому й літературному досвіді поетичної свідомості.

У цьому ж аспекті йде поезія вдумливого й суворого майстра Ігоря Качуровського, тонкого лірика Бориса Олександрова, поезія серця й філософічно-етичних роздумів Діми, Марини Приходько, Л. Лимана, Ф. Коваля, Лідії Далекої, В. Онуфрієнка, Марти Тарнавської, М. Щербака, Юрія Буряківця, з його зчаста вдалою ліричною, хоч інколи й розхристаною, образністю, вправного поета (дещо старшого віком) Олексі Гай-Головка, що в останні роки обдарував нас цінними перекладами з канадських поетів, Гната Діброви, поета з нахилом до філософських роздумів, споглядальної лірики й афористичних сентенцій, і нарешті, деякою мірою, поезія Ганни Черінь. Кажу деякою мірою, бо, на жаль, ця дуже обдарована відчуттям природи і таємниць людської душі й серця поетеса, з дуже пострим просмиком вибачливої іронії й сатиричної посмішки, в останніх своїх творах перейшла до поверхового ужиткового памфлету і римованої пропаганди, що ставить її в дещо відмінне становище від цього потужного річища в нашій поезії.

Тонка філігранність вірша, інтуїтивізм як принцип, символізм як метода бачення й сприймання світу визначають поезію Олега Зуєвського й ставлять його в дещо автономне становище від загального річища філософічно-суспільної, громадсько-патріотичної української поезії. Стоїть також трохи збоку й Яр Славутич, який, хоч і поділяє та творчо реалі-

зує цілком і історичну романтику, і суспільно-моральні мотиви, і патріотичну тематику, і грізну інвективу, проте лицарськи обороняє позиції неокласичної поезики і культивує успішно і корисно патріотично-суспільну лірику («Отаман Стрілець» тощо).

Творчий тонус двох таких різних характером поетів, як Ірина Шуварська та Іван Кмета-Ічнянський, визначає ліризм, вимовна ніжність, чуттєвість і глибока релігійність, з підкресленням злагоди і всепрощення. У цьому мотиві, що тягнеться від релігійних медитацій В. Барки, є своя глибока принада.

Сатирично-пародійний струм нашої поезії, якщо вилучити поезії Бабая, з їх специфічною трагічною самоіронією, яскраво репрезентований у трьох наших поетів: у Зої Когут (збірка «Культурні арабески») — поетки «сатиричного жанру високого рівня та великої громадської відваги», — як влучно схарактеризував її ЕКо, Лу Кії (псевдонім для сатирично-пародійних творів поетки Лідії Далекої) з її оригінальними ліричними жартами й пародійно-сатиричними поезіями та Петра Ромена (П. Голубенка), що крім своїх властиво ліричних поезій, час від часу обдаровує нас сценами із його пародійної поеми «Еней в еміграції».

Жанр байки талановито культивував здібний і вдумливий поет, передчасно померлий — Олекса Запорізький.

Формально-стилеву розмаїтість нашої поезії завершує група поетів, що входить у наше Об'єднання під назвою Нью-Йоркської групи. Постала ця група поетів майже одночасно з організаційним оформленням ОУП «Слово». В усякому разі вже 1956 року лідер нью-йоркської групи поет Богдан Бойчук уже входив у президію «Слова» і був нашим фінансовим референтом, а на першому з'їзді ОУП «Слово» 1958 року ця група тоді молодих поетів уже брала активну участь. У цю групу тоді входили: Емма Андієвська, Жєня Васильківська, Юрій Тарнавський, Богдан Бойчук, Богдан Рубчак і згодом приєдналася до неї Віра Вовк. Патриція Килина тоді ще тільки причащалася, через Юрія Тарнавського, таїн українського мистецького слова і своє право на членство в ОУП «Слово» заявила дещо пізніше.

Нью-йоркська група поетів, прозаїків і драматургів була свіжим, в усякому разі ферментуючим елементом у нашому об'єднанні. Фактом новим і збуджуючим. З їх появою постала проблема «батьків і дітей», традиції і новаторства. МУР в усякому разі такого «клопоту» не мав. Там теж була своя молодь. Вона навіть пробувала творити свою групу. Але з того нічого не вийшло. Бо не існувало засадничо творчого конфлікту. Який конфлікт міг бути, скажімо, між тодішніми «дітьми»: Яром Слявучичем, Л. Лиманом, Л. Полтавою, П. Карпенком-Криницею та іншими і «батьками», скажімо, — Є. Маланюком, Т. Осьмачкою, І. Вагряним, С. Гординським, М. Орестом тощо. Жодного. Вони могли себе взаємно не лю-

бити, не визнавати, заперечувати. Це вони, правда, з успіхом і робили. Але естетичні закони вони ісповідували одні. В наших умовах сталося щось зовсім інше. Молода група літераторів принесла зовсім нове розуміння прекрасного. Віками усталені естетичні норми, класичні метричні форми поезії, з їх віковим удосконаленням, оголошуються непотрібними. Те, що старі поети й теоретики називали естетичними нормами, витонченим смаком, — стає вже на заваді поезії. Доба естетизуючої поезії дійшла, мовляв, до всього кінця. «Соняшні клярнети» були останньою хвилею естетизуючої поезії. Але щоб дійти до такого кінця в поетичному розвої треба було пережити кілька світових потрясень, включно з останньою світовою війною. Поява нью-йоркської групи поетів, вільних від канонів класичної нормативної поетики, знаменувала собою народження поезії *неестетизуючої*. Їх перші збірки поезій: «Життя в місті» Юрія Тарнавського (1956), «Камінний сад» Богдана Рубчака (1956), «Час болю» Богдана Бойчука (1957), «Народження ідола» Емми Андрієвської (1958, це її друга збірка), «Елегії» Віри Вовк (1956), «Трагедія джмелів» Патріції Килини (1960), — треба сказати потрапили в дуже тепле тогочасне поетичне підсоння. Те благодійне підсоння тоді визначили: «Ліричний зошит» і «Розмова з батьком» Вадима Лесича та «Океан» Василя Барки. Так несподівано створився природний альянс старшого покоління поетів, закоріненого ще в 20—30-их роках нашої поезії, і наймолодшого, яке фізично майже не торкалося української землі. В. Барка на одному з наших дискусійних вечорів заявив, що радикальна, звільнена від пут канонів форма молодих поетів, нібито відсутність у них чуттєвого ліризму знаменують собою народження нової аналітичної, жорстокої, безжально-викривальної, оббризканої гострими краплями сарказму поезії. Поезії-рентгена, що викриватиме злоякісні нарости в суспільному організмі. У цьому, власне, і полягатиме велика гуманістична місія нової поезії. Правдоносцеві й гуманістові Василю Барці, що його естетична свідомість все ж таки якоюсь мірою виростала з людинолюбної, активно-романтичної поетики 20-их років, хотілось саме цієї, і тільки цієї місії нової поезії. Це хотіння було, власне, основним постулатом цілої нашої письменницької корпорації. Тому це пророцтво В. Барки ми прийняли з вірою, як відкриття.

Прошло з того часу понад десять років. Напів колись молоді поети дійшли до зрілого віку. До них долучилися кілька ще молодших поетів. Маю на увазі Юрія Коломийця, Олега Коверка і Марка Царинника. Кожний з них має вже за собою солідний творчий доробок. Отже є підстави для певного підсумку й оцінки. Чи розхитали й заперечили молоді поети старі естетичні норми в поезії? Чи справді прийшов кінець «естетизуючої поезії». Чи перемогла остаточно поезія «неестетизуюча»? Чи стала нова поезія гостро-аналітичною, безжально-викривальною, отією «поезією-рентгеном», про яку мріяв В. Барка?

Мій погляд на це такий: в особі «ню-йоркської групи» наш поетикальний сектор дістав дуже поважне поповнення. Це група здібних, культурних і освічених молодих людей, що люблять літературу, знають її, вміють працювати і думати. Одинадцять зошитів «Нові поезії», широка перекладацька діяльність з української мови і на українську мову різних поетів світу, інтерес до театру, драми, до образотворчого мистецтва, до теоретичних проблем мистецтва і перекладу, до літературної критики. Створення двотомової антології української поезії «Координати» є великим культурним нашим загальним надбанням. Все це дуже позитивне свідощтво рівня і ваги цих порівняно молодих працівників нашої літератури.

Їхня індивідуальна творчість посідає без сумніву окреме помітне місце в нашій поезії. Вони, правда, не заперечили і не вбили старих канонічних форм у нашій поезії, вони не довели практикою, що «естетизуюча поезія» минулого вмерла, вони не дали також зразкової, безжально-викривальної поезії-рентгену, але вони ствердили, що поруч канонічних форм і конструкцій в українській поезії може існувати і вже існує, справжня, вниклива в людські душі, сповнена глибокого людського переживання, верліброва, вільна, розмовно-речитативна поезія. До ствердження цього кожний з них вніс свою вагому частку. Особливо переконливо це стверджує всією своєю творчістю Богдан Рубчак, Патриція Килина і своєю «Ідеалізованою біографією» Юрій Тарнавський.

Нью-йоркська група виконала ще одну дуже важливу місію в нашій поезії. Вони створили велику галузь так званої експериментальної, лябораторної, я сказав би, поезії для поетів. Щодо цього, то я дозволю собі на малий відступ. У наш вік великих відкриттів і чудес науки природно відбувається глибока диференціяція свідомости і можливостей людини. Це детермінує й мистецьку та поетичну творчість. Щоб не закостеніти, щоб встигнути за часом, у сучасному світі витворилася особлива галузь експериментального, лябораторного, винахідницького мистецтва — мистецтва для мистців, поезії для поетів. Яка ж функція, яке призначення цієї експериментальної поезії? Це, можна сказати, нагромадження нових, не шаблевних засобів, деталей, штудерних гвинтиків, коліщаток, брязкальців і цяцьок. Коли я це говорю, то зовсім не хочу зменшити вагу цих деталей, цих «брязкальців» для справжнього великого мистецтва. Я цим хочу тільки сказати, що самі собою експериментальні, лябораторні винаходи різних найдивовижніших, найоригінальніших форм і засобів це ще не мистецтво в повному розумінні цього слова. Мистецтвом вони стають тоді, коли в них втілено великі почуття, великі воління, великі, суголосні живим думаючим людям ідеї. Без цього експериментальні винаходи, в кращому випадку, існують тільки для вибраних, а то й поволі зникають. Зникають так, як зникли різні винаходи Хлебнікова і Кручоних у російській літературі, як зникли різні дивацтва й екстравагантні теорії «смерти мистецтва» українських

егофутуристів на чолі з М. Семенком чи ароганції деяких французьких сюрреалістів початку 20-их років (Жозеф Дельтель та інші).

Тому що деякі колеги з нью-йоркської групи цьому експериментальному гатунку поезії віддали дуже багато уваги і книжок (я маю на увазі насамперед «Пополудні в Покіпсі», а особливо «Без Іспанії» Юрія Тарнавського, та, скажімо, «Первні» і «Базар» Емми Андієвської), я зараховую це до їхніх втрат. Але той факт, що вже сьогодні в творах Рубчака, Коломийця, Патриції Килини, Бойчука, ми можемо констатувати поставу проти юнацької хвилюючої спокуси експерименту, екстравагантної пози, а то й свідомої епатації обмеженого еміграційного міщуха, — свідчить, що тяжна молодеча «хвороба зросту» буде переборена. Фактично вона вже вступила в смугу згасання і переборення. Пастельно прозора й емоційно навантажена нова збірка Емми Андієвської «Пісні без тексту» може найкраще про це свідчити.

Отже, як загальний підсумок: поетичний сектор української літератури в екзилі прийшов до свого ювілейного з'їзду з багатою різноманітною палітрою форм, засобів, стилів і напрямків. Майстри різні віком — від найстарших до наймолодших, майстри різних смаків, різного художньо-ідейного рівня, різних уподобань і творчих темпераментів — ішли до одної мети: бути правдивим поетом. Я хотів би закінчити цю думку трошки перефразованим платонівським афоризмом, що ним Т. Осъмачка уквітчав початок другої частини «Ротонди душоубців»:

«— А хто ж тоді правдивий поет-філософ?

— Той, чия пристрасть ніколи не охляває шукати і боронити тільки правду».

Наші поети, кожний на свій лад, шукали і боронили правду: суспільну, національну, мистецьку.

*

Кілька слів про літературну критику. В літературному світі вже стало звичайною традицією нарікати на літературну критику, воювати з нею, а то й зневажати її. І що найдивніше, що це нарікання, ця внутрішня «ненависть і любов» живе навіть у літературах найрозвиненіших, де літературна критика має всі умови для нормального розвитку і праці. То що ж можна сказати про ненормальні умови еміграції? Я вже якось писав, що літературна критика, то дуже невдячний гатунок творчості. Поезію, і то навіть дуже добру, рівно ж як і новелю, оповідання, нарис чи й певний розділ з роману можна інколи писати в собєю, в парку, у відпочинковий час на якійсь праці, в поїзді, в літаку, прогулюючися за містом чи лежачи на березі океану. Але добру, не кажу вже книжку, а звичайну критичну статтю можна написати тільки в університетській бібліотеці, архіві, або в робочому кабінеті критика, серед гір прочитаного й продуманого матеріалу. Чи ба-

гато з нас таку можливість в еміграційних умовах посідають? І чи ураховують це ті, що вічні позови до літературної критики мають? Я говорю це не тому, щоб боронити літературних критиків, а тільки щоб бодай частково пояснити, чому вони, літературні та мистецькі критики, у великому таки боргу перед нашим читачем і нашою історією.

Найосновніше, на мою думку, наша критика та літературознавство заборгували в таких аспектах.

Не спромоглися досі дати синтетичний огляд нашого літературного процесу на еміграції за 50 років його існування.

Ми не спромоглися зібрати, прокоментувати і видати творів навіть таких видатних наших попередників, основників літературного процесу на еміграції, як В. Винниченко, О. Олесь, С. Черкасенко, М. Шаповал-Сріблянський, П. Богачький. Їхня спадщина розшматована, розгублена, розтринькана. Виняток становить до певної міри лише спадщина В. Винниченка. Але й тут ми зробили багато менше, ніж зобов'язані. Я не кажу вже, що серед нас є ще цінна спадщина (хай часткова) таких видатних творців мистецького слова як Юрія Клена, Юрія Дарагана, Олексія Стефановича, Олени Теліги, Оксани Лятуринської, Олега Ольжича, а з давніше відійшлих — Богдана Лепкого, Василя Пачовського, Михайла Драй-Хмари, Павла Филиповича, Миколи Куліша, Костя Буревія (Едварда Стріхи) і ще багатьох. А наша загальна спільнота й досі навіть не подумала, що її національним обов'язком є створити бодай мінімальні умови для опрацювання й збереження цієї спадщини.

Чимало з наших старших діячів літератури, тих, що вже відійшли від нас, і тих, що ще живуть і працюють, не дочекалися не тільки ширшого монографічного огляду своєї творчості, а бодай одної поважної статті.

Ми належно і вчасно не реагуємо на літературні події й долю наших колег у рідному краю; ми солідно критично не корегуємо кричущих помилок, неправди й свідомого свавілля над історико-літературними фактами і текстами наших класиків (фальшування текстів, викреслювання невідповідних існуючому режимові думок, ідей, окремих абзаців чи строф, а то й просто захоування від читачів цілих творів, а інколи й усіх творів письменника).

Нарешті, ми, живучи в різних країнах західного світу, переважно знаючи чужі мови, якось не вміємо вчасно і всебічно інформувати українського читача про найвидатніші появи у світовій літературі.

Оце в загальному наш борг, наші хиби, наші недоймитки в галузі критики та літературознавства. Але коли зважити ті умови, в яких ми працюємо, й об'єктивно підсумувати те, що ми все ж таки зробили, то побачимо, що й наш літературознавчий та критичний сектор таки дещо зробив і в галузі поточної критики, і в галузі історико-літературної проблематики. Це «дещо» значить, що все ж таки ні одна вартісна книжка, яка появилася в діаспорі, не залишилася по-

за критичною увагою. У працях Юрія Шереха, зокрема в його збірці «Не для дітей», зроблено критичний перегляд цілого періоду в житті нашої еміграційної літератури. Сорок три літературних портрети: прозаїків, драматургів, поетів і критиків 20-их років і загальний огляд доби, що дав Юрій Лавріненко в укладеній ним антології «Розстріляне відродження», це великий вклад у нашу літературну критику. Такої ж ваги упорядкований Юрієм Луцьким ваплітянський збірник «Легкосиня даль». Антологія «Обірвані струни» Богдана Кравцева і його ж «На багряному коні революції», — розвідка про репресованих і знищених наших діячів літератури, — це історичний вклад в нашу історію літератури. Його ж серія оглядів сучасної української радянської літератури, його «Поети Чумацького шляху» і «Шістдесят поетів шістдесятих років» — це речі, яких жодний історик літератури не обійде. Антологія Івана Кошелівця «Панорама найновішої літератури в УРСР» і його ж книжка «Сучасна література в УРСР» та окремі його огляди літературних появ — це вдумливі й серйозні праці, які глибоко кореґують критичну думку в Україні. Англomовні праці: Юрія Луцького «Літературна політика в Радянській Україні», Івана Фізера «Український письменницький спротив у 20-их рр.» — науково удокументовують літературний процес 20-их років, а праця Григорія Костюка — «Доба сталінського терору» (Stalinist Rule in the Ukraine) — літературний і культурний процес 30-их років. І, нарешті, вступна стаття й літературні портрети в найновішій двотомній антології української поезії «Координати», укладеній Богданом Бойчуком і Богданом Рубчаком, дають дуже солідний, фахово і, скажу так, з любов'ю зроблений огляд усієї української поезії поза межами України за останні сорок років нашої історії.

У галузі досліджень окремих письменників й історії та теорії літератури ми маємо ряд вартісних публікацій. Три книжки Луки Луцева: про Т. Шевченка, І. Франка та О. Кобилянську, вже згадану працю про «Слово о полку Ігореві» Святослава Гординського, розвідки Олександра Оглоблина про «Історію Русів», «Предки Миколи Гоголя» й «Опанас Лобисевич», «Історія української літератури від початків до доби реалізму» Дмитра Чижевського, праці Юрія Шевельова про Теофана Прокоповича, О. Павловського — автора першої граматики української мови, про Шевченка і Франка, публікації Юрія Бойка про Шевченка, Франка, Винниченка та інш., Петра Одарченка про Шевченка і Лесю Українку, монографічне опрацювання та видання С. Гординським і Б. Рубчаком найповнішої поетичної спадщини Богдана І. Антонича і, нарешті, історико-літературні нариси покійного нашого члена В. Радзиковича, — все це поважний наш вклад в історію української літератури.

У галузі філософії естетики і теорії літератури зробили помітний вклад праці покійного Миколи Шлемкевича,

розвідки Івана Фізера (головне американською, німецькою та еспанською мовами), «Нариси з теорії літератури» Івана Кошелівця і «Строфіка» Ігоря Качуровського. Проблемам сучасної, головне західноєвропейської поезії присвячено кілька публікацій Ігоря Костецького, дві згадуваних уже книжки Остапа Тарнавського, — «Подорож поза відоме» і «Туга за мітом» та огляди німецької літератури Анни-Галі Горбач.

Коли до цього додати сумарно, що про наші найновіші появи в літературі систематично виступали і виступають, крім згаданих вище, ще Василь Гришко, Юрій Клиновий, Вадим Сварог, Ярослав Рудницький, Вадим Лесич, Іван Смолій, Петро Волиняк, Іван Коровицький, Олена Червона, Марія Гарасевич, Богдан Рубчак, Богдан Бойчук, Олександр Филипович, Валеріян Ревуцький, Дмитро Чуб, М. Антонович-Рудницька, а з наймолодших — Лариса Онишкевич, Данило Струк, Марко Царинник, то це була б більш-менш повна картина того, що зробила і робить наша літературна і мистецька критика за останнє п'ятнадцятиріччя.

*

Наш контакт з світом. Юрій Шерех у згаданому підсумку літературного процесу доби МУР-у 1953 року з деяким докором і сумом писав, що українських книжок, які вийшли чужими мовами і в чужих таки видавництвах було тоді тільки дві: роман В. Винниченка «Nouveau Commandement» і есей Юрія Шереха «Ein Neues Theater?»

Що ж принесла доба «Слова»? Твори наших членів, що вийшли окремими книжками, або були вміщені в збірники та антології різними мовами світу на сьогодні є такі: роман Івана Багряного «Тигролови» вийшов англійською мовою під назвою «The Hunters and The Hunted», трьома накладками (у Канаді, Англії і США), німецькою мовою (1961) «Das Gesetz der Taiga» і голландською «Vlucht in de Taiga» (1959). Роман «Сад Гетсиманський» вийшов у перекладі французькою мовою під назвою «Le Jardin de Gethsémani» (1961). У перекладі Елізабет Котмайер німецькою мовою вийшла збірка поезій Барки «Трояндний роман» (1956). Рік пізніше, в перекладі тої ж німецької поетки, появилася нова збірка перекладів 28 українських поетів під назвою: «Weinstock der Wiedergeburt». Поезії Є. Маланюка, В. Барки, М. Ореста, О. Лятуринської, В. Кравцева, Юр. Тарнавського, С. Гординського, В. Лесича, В. Рубчака, Л. Лимана, Емми Андієвської, Б. Бойчука, О. Тарнавського, О. Зуєвського, І. Качуровського та інших були вміщені в багатьох збірниках і антологіях світової літератури мовами: німецькою «Die Ukrainische Lyrik, 1840—1940» Ганса Коха (1955) та «Gelb und Blau» Володимира Державина (1948), англійською «The Ukrainian Poets» (1963) В. Кіркконелла і К. Андрушишина. Українська проза, клясична й сучасна, репрезентована в антологіях «Antologia de Literatura Ucrainiana» та

«Cantos Ucrainianos» — обидві Віри Вовк (1959) — португальською мовою, «Blauer November» (1959) і «Ein Brunnen für Durstige» (1970) Анни-Галі Горбач — німецькою мовою та «Their Land» (1964) Михайла Лучковича — англійською мовою. Сучасна модерна радянська українська поезія і проза представлена перекладами Віри Вовк в антології «Girassol» (1966) португальською мовою та перекладами різних авторів в упорядкованій Мирославо Маслов антології «La nouvelle vague littéraire en Ukraine» (1967) французькою мовою. Збірка поезій Яра Славутича в перекладі англійською мовою «Oasis» вийшла 1959 року. Його ж антологія репресованих поетів — «The Muse in Prison» (1961). Роман Тодося Осьмачки «Ротонда душогубців» вийшов англійською мовою «Red Assassins» (1959). Вибрана збірка поезій португальською мовою Віри Вовк у перекладі Марії Терезії де Олівейра та Анни Марії Мурісі була видана 1959 року.

Найбільше праць наших членів чужими мовами появилось з ділянок філології, історії літератури, естетики, літературного есею, спогадів та політичних наук. Я згадаю тут бодай найосновніші. Юрій Луцький дав том перекладів оповідань Миколи Хвильового англійською мовою під назвою «Stories from the Ukraine» (1960). Його ж велика праця «Literary Politics in the Soviet Ukraine», видання Колумбійського університету (1956). Йому ж належить окрема студія про Валліте у виданні «Harvard Slavic Studies» (1957) та огляд української літератури німецькою мовою в «Lexikon der Weltliteratur im 20. Jahrhundert» (1961) і багато інших праць в американських славістичних журналах. Ігор Костецький дочекався перекладів кількох своїх творів німецькою мовою, дав синтетичний огляд української поезії в органі ПЕН-клубу письменників в екзилі «Арена» (ч. 3, 1961), написав ширшу студію про Рабіндраната Тагора (опубліковано англійською та бенгальською мовами) та есеї про Еліота, Езру Павнда, Едшміда та інш. Юрій Шерех (Шевельов), крім багатьох статей англійською, німецькою, французькою та еспанською мовами про українську літературу і мову, видав велику працю з мовознавства «Prehistory of Slavic»; за його редакцією і його працею вийшов великий том студій про Т. Шевченка — «Taras Ševčenko, 1814—1961». A Symposium (1962).

Оксана Ашер дала дві праці, що присвячені вивченню української неокласичної школи, з основним наголосом на поезії М. Драй-Хмари. Перша — англійською мовою: «A Ukrainian poet in the Soviet Union», вийшла друком у Нью-Йорку 1959 року, а друга — французькою мовою, була подана як докторська дисертація при Сорбонні в Парижі. Валеріян Ревуцький опублікував студію про драматургію Миколи Куліша під назвою: «The Prophetic Madman; The People's Malakhij» — a play by Mykola Kulish (1956). Іван Фізер дав низку праць англійською, німецькою та еспанською мовами в періодичних виданнях і окрему публікацію про літературний процес 20-их років: «Ukrainian Writer's resistance to Communism» (1959).

Окремо нотуємо праці наших почесних членів: Йосипа Гірняка «Birth and Death of the Modern Ukrainian Theatre» (1954), Олександра Оглоблина «Treaty of Pereyaslav 1654» (1954) і Олекси Грищенка, дві книжки спогадів: «Україна моїх блакитних днів» — французькою мовою (1957) і «Мої зустрічі з французькими артистами» — англійською мовою (1968).

Антологію перекладів з Шевченка чужими мовами, з додатком сумлінної розвідки про Шевченка англійською мовою, дав Богдан Кравців (1964). Юрій Бойко видав німецькою мовою більшу студію про Шевченка: «Ševčenkos Werke in Deutschen Übersetzungen» (1961). Ярослав Рудницький видав цікаву порівняльну студію «Burns and Shevchenko» (1959).

В аспекті політичних наук маємо: піонерську бібліографічну працю Юрія Лавріненка «Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy» (Research Program on the USSR (1953), Івана Майстренка «Borot'bism», у тому ж виданні та Григорія Костюка «Stalinist Rule in the Ukraine» (1960), що вийшла трьома накладами в: 1) Institute for the Study of the USSR (Munich), 2) Frederick A. Praeger, Publishers, New York, і 3) Atlantic Books, Stevens & Sons (London).

Це, здається, найголовніше, що дали члени ОУП «Слово» чужими мовами. Якщо до цього додати систематичну працю в різній іншомовній науковій та літературній пресі таких наших членів як Володимир Жила, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Віктор Свобода, Яр Славутич, Микола Палій та деяких інших, то це більш-менш давало б загальну картину нашого контакту з зовнішнім світом. Але це напевно не все. Я напевно проочив ще якісь важливі праці наших колег чужими мовами. Але в цьому буде вже не тільки моя, а й тих авторів вина. Бо не всі колеги вважали за потрібне надіслати до бібліотеки ОУП «Слово» свої іншомовні видання. Тож не все я міг занотувати.

На закінчення треба сказати, що велику й гідну пошани працю над перекладами з української і на українську мову провадили Святослав Гординський, Анна-Галія Горбач, Вадим Лесич, Іван Кошелівець, Оксана Соловей, Олекса Гай-Головко, Віра Вовк, Богдан Рубчак, Богдан Бойчук, Остап Тарнавський, Патриція Килина, Юрій Тарнавський, Борис Олександрів, Марина Приходько, Олег Зуєвський, Ігор Костецький, Марко Царинник, Микола Палій та інші.

Отже, навіть ці, далеко не повні, показники нашого вкладу в іншомовні літератури та наше мистецтво перекладу свідчать, як далеко ми пішли порівняно до всіх попередніх етапів нашого літературного процесу поза межами рідного краю. Коли Юрій Шерех, як ми вже згадували, про попередній етап говорив з нотою скарги і докору, то я про наш етап маю все ж таки підстави говорити, до деякої міри, з гордістю і визнанням. Це не значить, що ми на потрібній висоті. Це не значить, що ми задоволені з того, що ми зробили. Ми мали і маємо сили і таланти, щоб зробити більше. Позитивно

оцінюючи наші скромні досягнення в минулому, ми одночасно віримо в більші і кращі успіхи в майбутньому. Віримо тому, що за нами впевненим кроком йдуть наші молодші і наймолодші колеги, які напевно зроблять більше і краще.

*

Я намагався у своєму слові занотувати і поставити на своє місце все основне, що визначило й визначає творчу та організаційну працю Об'єднання Українських Письменників «Слово» за п'ятнадцять років його існування. Одне слово, як любили висловлюватись старі латиняни: *Fecit quod potui, faciunt meliora potentes* — я зробив, що міг; хто може, хай зробить краще.

Герой п'єси Кам'ю «Правосуддя», що діяв, згідно з текстом драми, ще в передреволюційній ситуації, висловив таку думку: «Якщо мені доведеться дожити до того часу, коли революція розійдеться з правдою, я виступлю проти неї». Багато з нас дожили до революції, були її учасниками і, на решті, свідками півсторічної реалізації ідей революції на нашій батьківщині. Більше того, багато з наших колег родилися вже в революцію, а то й далеко після неї. Але всі ми разом, у своїй практиці й у своєму баченні реального світу, прийшли до трагічного переконання, що революція в нашій батьківщині не тільки «розійшлася з правдою», а перетворилася в найбільшу і найстрашнішу тиранію і неправду в світі. Тому — ми тут. Не сприйнявши тиранії і «всенационального сорому», ми волимо чужину. Понад сто років тому великий французький поет-емігрант Віктор Гюго, на заклик короля Люї Наполеона вернутися на батьківщину, відповів:

«Я вернуся у Францію тоді, коли туди повернеться свобода». Не випадково ці гідні слова великого француза стали провідним гаслом нашого другого з'їзду й залишаються на нашому прапорі й сьогодні. Цю ідею свободи за всіх нас висловив Олекса Веретенченко в поезії «Я молитися буду»:

І не треба пробачень —
Досягнути б мети!
Я намордник собачий
Не хотів одягти.

Мертво здушений подих...
Жах цей кожен збагне.
Де немає свободи,
Там немає мене.

.
Щоб на рідній плянеті
Линув голосно спів,
Не судили поетів,
Не палили творців.

На нашій рідній українській «плянеті», на сором і ганьбу світу, ще судять поетів і «палиють творців». Тому — ми там

бути не можемо. Ми носії українського вільного слова. Великий наш попередник понад сто років тому сказав був: «Я на сторожі коло їх поставлю слово». Під «їх» він розумів: народ, правду, свободу.

Інший, ближчий до нас часом, поет залишив нам таку заповітну ідею:

О, слово, будь мечем моїм!

Це нас, сучасних носіїв українського слова, зобов'язує. Бо слово взагалі, а українське зокрема, це — народне сумління, правда, меч. Тримаймо ж його гордо, шанобливо і на сторожі!

Тримаймо і «Думаймо про народ наш, про Батьківщину, про майбутнє»!

Нью-Йорк, листопад 1970

Недивно диво

Ілля Витанович

СУЧАСНА ДІЙСНІСТЬ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ В ПЕРСПЕКТИВІ СОЦІОЛОГІЇ П. СОРОКІНА

Від початку 60-их років доходять до нас все частіше відомості про прояви опору (ідеологічного, політичного, культурного, релігійного) в Радянському Союзі. З підпільних видань, передаваних на цей бік, маємо змогу слідкувати за відхиленням у них правди (поза офіційно подаваними числами і пропагандивними інформаціями) про поточні там відносини політичного, соціального, культурного й релігійного життя, щоденного побуту, взаємовідносини режимної влади й громадянства, міжнародних взаємин, російського асиміляційного тиску і т. д.

Полишаючи на боці відомі нам добре й перевірені факти з нашої батьківщини, не будемо тут згадувати і широко вже відомих фактів і подій, численних арештів і репресій супроти дисидентів таки російських націоналів — партійних, учених, письменників, мистців, військовиків високих ступенів, робітників й ін., що про них згадує «Хроника текущих событий» та ін. підпільні видання, а також поцейбічна, добре поінформована преса. Ближче ознайомленим з радянськими внутрішніми відносинами й методами та цілями міжнародної радянської політики не дивні їх дива. У свіжій пам'яті нам практична реалізація «братньої любови» й «мирних» взаємовідносин на прикладі Чехо-Словаччини 1968 року, а з культурного життя ще не відгомонила справа відважного лавреата О. Солженіцина від появи (1962) його твору «Один день Івана Денисовича» та деяких інших, опублікованих поцейбіч. Не без значення для нашого порівняння й поява книги «Хрущов згадує», з спогадами, що про їх автентичність стільки тепер пишеться.

Перечитуючи й порівнюючи всі ці відомості з того боку, порядком асоціації я пригадав цікаву статтю з перед трьох років відомого соціолога в США російського роду Пітіріма Сорокіна, довголітнього (тепер емеритованого) професора Гарвардського університету, дуже популярного своїми соціологічними працями й своєю суспільною філософією в часи другої світової війни й у повоєнні роки.

Але заки переказати важливіше з недавньої статті цього безумовно великого вченого з широким розмахом й ерудицією, треба згадати деякі дані із його біографії, як вони подаються в американській літературі.

Проф. П. Сорокін народився 1889 року в Таврії, в селянській родині (можливо, в сім'ї російських колоністів-старовірів у південній Україні). Вищі студії закінчив перед першою світовою війною в Петербурзькому університеті і в Психоневрологічному інституті; докторат з соціології здобув у Петербурзі 1922 року. Перед тим уже виявив себе пильним дослідником і як науковий аспірант був викладачем у школах, які сам закінчив, також у Сільсько-господарській академії. Мало знаємо про його участь і кар'єру в партійному русі російських соціал-революціонерів. Досить що в 1917 році він був редактором їх органу «Воля народа» і секретарем Керенського. 1918 обраний був на члена Всеросійських установчих зборів; переслідуваний і, мабуть, заочно засуджений на рахунок смерті більшовиками, якийсь час переховувався в Сибіру. 1922 року, амнестований з групою російських інтелектуалів, дістав дозвіл виїхати «на вигнання» і в 1923 році опинився в США. Від 1924 року до 1930 П. Сорокін був професором соціології Мінесотського університету, а від 1930 року, понад 30 років до виходу на пенсію, в Гарвардському університеті. З огляду на місце народження, походження П. Сорокіна, його позицію в науковому світі, придалися б докладніші дані про його життя, діяльність та його ідеї, але тут, у короткій статті, яка має обмежене завдання, годі входити в докладний виклад біографії чи в аналізі його соціологічних теорій.¹

Стаття П. Сорокіна, що про неї тут буде мова, появилася в березневій книжці 1967 року «Аналіз Американської академії політичних і соціальних наук».² Майже вся ця книжка присвячена питанню дослідження «національного характеру в перспективі соціальних наук». Перших 5 студій присвячені розглядові методологічних можливостей і меж досліджу національного характеру в світлі антропології, географії культур, у перспективі розвитку й порівнянь правних інституцій, політичних наук і соціології. Відтак по черзі йдуть статті: про декілька питань до студій американського національного характеру, студії прикмет канадського характеру,

¹ З важливіших праць проф. П. Сорокіна слід згадати: *Sociology of Revolution*, 1925; (нім. переклад цієї праці 1928); *Contemporary Sociological Theories*, 1928; *Social and Cultural Dynamics*, 4 vol. 1937–41; *Time Budgets of Human Behavior*, 1939; *Society Culture and Personality*, 1947; *Sociological Theories of Today*, 1960. Окрему групу творять такі праці П. Сорокіна, з яких видна його соціальна філософія, забарвлена традиційно російським містицизмом і месіанстичними тенденціями, критикою західньої цивілізації і т. п. З них важливіші: *The Crisis of Our Age*, 1941; *Man and Society in Calamity*, 1943; *Russia and United States*, 1944; *Social Philosophies of an Age of Crisis*, 1950; див. ще статтю П. Сорокіна «Західня релігія й моральність наших днів» у німецькому виданні, «*Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie*», Köln, vol. II, 1966.

² *The Annals of The American Academy of Political and Social Science: National Character in the Perspective of Social Sciences*, Philadelphia, March 1967, page 91–115.

бразильського й мекіканського в 20 віці. З Близького й Далекого Сходу цікаві тут аналізи розвитку колективної ідентичності ідеологічного суспільства Ізраїлю, національного характеру Індії, Японії, Китаю, Австралії. З європейських націй тут характеристика Англії, Франції, Швеції і, нарешті, розділ, який нас найперше цікавить: «Істотні прикмети російської нації в 20 столітті».³

Найперше треба ствердити, що проф. Сорокін у цій статті відбіг дуже далеко від свого завдання, визначеного в заголовку, передусім хронологічно-історично (порівняно з іншими авторами) й методологічно, щоб виправдати своє розуміння дуже складного питання — соціальної категорії нації. На дискусію про історичні відступи шановного професора та про порівняння його часто аподиктичних контрверсійних тверджень і спрощувань складних історичних проблем — надто вузькі межі нашої короткої інформації, яка за головне завдання матиме конфронтацію поглядів проф. Сорокіна на ідеальні прикмети його нації, з місянистичним забарвленням, — конфронтацію з його твердженнями про об'єктивні факти й обставини з нашої сучасності, які більше очевидні та які легше перевірити.

Не можна мати застережень до вступних зауважень про методологічні труднощі й неправильність «атомістичного» підходу деяких дослідників у їх дуже проблематичних студіях націоналії. Наступний розділ і частина дальшого про націю як «соціо-культурну систему *sui generis*» — це вже скорочена аргументація міркувань, які автор тут, може, розгортає більше аподиктично, ніж у своїй великій праці «Суспільство, культура й особовість». Бо хоч як проф. Сорокін підкреслює ідейний фактор внутрішнього змісту цього *sui generis* трудного до визначення формулою соціального творива найвищого порядку, яке відіграло велику історичну роль у звуженій тут дефініції, автор зводить все таки визначення категорії нації до трьох зовнішніх ознак-елементів: етнічно-мовного, державного й територіального, які вирішально спуюють вищу цілість соціально-культурної системи. Тому, як й інші, П. Сорокін часто заперечує свою власну дефініцію. Коротка дефініція П. Сорокіна (про яку він колись сам говорив, що вона неможлива), визначає націю, як многоспоєну (многофункціональну), солідарну, організовану, напівзамкнену, соціо-культурну групу, щонайменше частинно свідому її власної одности й екзистенції. Далі П. Сорокін пояснює, що складається вона з осіб, які 1) є громадянами тієї самої держави, 2) мають спільну ту саму або до неї зближену мову та добір культурних вартостей, на які склалася історія предків, 3) посідають територію, що її вважають своєю і своїх предків. Ніякі інші комбінації, каже П. Сорокін, ні самі лише поодинокі, однобічні

³ «The Essential Characteristics of the Russian Nation in the Twentieth Century».

пов'язання, ні сама лише спільна мова, територія, держава, династія не утворюють нації.

Терміном «російська нація» (The Russian nation) проф. Сорокін охоплює ціле тисячоліття її існування, без уваги на історичну й територіальну складність її еволюції.

Російська нація, за твердженням П. Сорокіна, який не відхиляється від звичайної старої схеми російських слов'янофілів й ін., виникла з постановня «Київської (або Варязької) Росії», в середині 9 ст., з об'єднання трьох галузей східнослов'янських племінних груп: великоросів, українців і білорусів, з додатком зрусифікованих й асимільованих інших етнічних груп — громадян дореволюційної російської імперії і сучасного Радянського Союзу.⁴ Про суздальсько-московське джерело великоросів, звідки пішла експансія пізнішої російської імперії й російської нації, проф. Сорокін не згадує, — воно десь там зависло в приєднаннях історії. Звідти почала збирати землі московська держава, яка жила довгі століття в ізоляції й творила вартості своєї соціо-культурної системи у своєму природному східному сусідстві. Поза увагою проф. Сорокіна залишений історичний факт, що Київська Русь у своєму наддніпрянському центрі разом з своїми західними територіями продовжувала довгі віки свій власний історичний процес у відмінній соціо-культурній сфері і впродовж століть творила свої притаманні вартості.

У сучасному політичному укладі Радянський Союз — це, на думку П. Сорокіна, послідовна історична креація російської нації, яка й продовжує її історичну місію так, як її в містичному захопленні, за всеросійською традиційною ідеологією, не тільки в цій статті, а й у багатьох своїх давніших творах сконцептував П. Сорокін.

У доборі істотних прикмет російської нації, за характеристикою П. Сорокіна, основними є: її довговікове існування, незвичайна вітальність, пружність і готовість до посвяти за своє самозбереження й добробут з боку членів нації; на протязі тисячоліття вона виявляє надзвичайне популяційне, територіальне, політичне і соціо-культурне зростання і поширення. За порядком П. Сорокін переходить до ілюстрацій числами, як от і в сучасному російська нація перемогла демографічну катастрофу, що її спричинила друга світова війна, та як вона в своїй територіальній експансії посіла перше місце в світі (22 403 000 км²): Канада на другому, Китай на третьому й США на четвертому місці. Ця, каже П. Сорокін, унікальна експансія відбулася головне шляхом мирної колонізації російського мужика й купця разом з добровільним приєднанням до російської держави різних неросійських етнічних, націо-

⁴ Він вказує як на один з доказів зростання російської нації — збільшення числа російськомовних осіб у найновішій статистиці.

нальних і державних груп. Досягнуто цього в багато меншій мірі шляхом воєнного насильства.⁵

У 1917 році великодушно й добровільно Тимчасовий уряд Керенського, пригадає П. Сорокін, повернув деякі частини російської імперії: Манджурію — Китаєві, цілу територію — Фінляндії, Польщі, частину Кавказу — Туреччині, але, не зважаючи на ці територіяльні втрати в початках революції, сучасна територія Радянського Союзу, гордо стверджує П. Сорокін, не менша, ніж територія дореволюційної імперії, а втрати її надолужені новими територіями, частинами «російського народу», відлученими колись від російської нації й тепер знову об'єднаними з «Матушкою Росією».⁶

Енергія й винахідливість російської нації на полях воєнному й політичному виявлена, за характеристикою Сорокіна, теж у тому, що вона для збереження своїх національних вартостей міняє й випробовує різні форми політичної організації, — від монархічної, республіканської, демократичної і авторитарної систем до сучасного режиму Радянського Союзу. Покинувши криваві методи першої фази революції, прикметні зрештою, каже Сорокін, усім великим революціям, *під кінець 1920-их років* (підкреслення мое — І. В.) радянський режим, перейшовши від «деструктивної оргії, від політики грубої сили й безпощадного терору проти його противників, поступово встановлює владу права» (ні згадки тут у Сорокіна ні про голод 1932—33, ні про Сталіна й його «заслуги», ні про Єжова, ні про «виправно-трудові» табори та всі інші відомі нам і світові факти).

Новий російський режим «вловив», каже Сорокін, те, що на бігу й на порядку для історії. Йому вдалося не лише утвердити себе в межах Радянського Союзу, але й поширити наслідування його зразка майже на половину світу. За оцінкою проф. Сорокіна, радянський режим, безумовно найбільше радикальна політична новація, стає під кінець 1920-их років до творення своїх вартостей, прагне до реалізації не лише політичної, але й економічної та соціо-культурної демократії; комбінує вищу перевагу модерної технологічної централізації й великомаштабної продукції з досвідченим керуванням автономії льокальних груп, поєднує блага колективізму з свободою, підністю й можливостями себевияву індивідуальності; ставить собі за мету погодити сувору реґлянтацію бюрократичного управління з ініціативою осіб і груп, згармонізувати радикальну рівність з неоднаковістю заслуг і талантів, відповідальність громадянства за свого члена з відповідальністю його за себе самого й за інтереси громадянства. Героїчні досягнення російського й інших народів Росії в війні і мирі,

⁵ Це останнє твердження Сорокін намагався колись ширше виводити в своїй порівняльній праці: «Russia and the United States», New York, 1944.

⁶ Стор. 107.

готовість посвятити життя, матеріяльний добробут й вигоди на рятуння своєї свободи, гідности та ін. великих національних вартостей здобули Радянському Союзові, за словами П. Сорокіна, перше чи перші місця в економічних, політичних і культурних досягненнях світу. У деяких випадках російська нація вибилася, каже Сорокін, не лише, як от у 19 ст., на провідництво в літературній творчості, бо в сучасності Радянський Союз догнав, а де в чому й перегнав Захід. Досягнення ці завдячує російська нація, за характеристикою соціолога Сорокіна, своїй прикметі толеранції й історично-послідовній політиці творення «одности з відмінностей». Успіх такої політики від найдавніших часів до сьогодні, мовляв, походить з того, що російська нація не стосує ніякої дискримінації, примусу й експлуатації неросійських народів. Колись і тепер, твердить Сорокін, російська нація добровільно давала й дає деяким неросійським народам привілеї, свободи й конституційні права, що ними не користуються навіть самі її члени. На доказ цього Сорокін твердить, що часто високі провідні пости посідали й посідають у політичному і соціальному житті Росії й Радянського Союзу люди неросійського походження. Така недискримінаційна політика, на думку Сорокіна, була результатом порівняно мирної експансії й зростання російської нації та її держави. Дякуючи такій політиці, твердить П. Сорокін, численні племена й етнічні групи, нації й держави, як от Грузія, Україна, почасти Польща й Фінляндія та ін., з власної волі й вибору приєднувалися до російської держави й нації в давніші століття. Таким же робом, шляхом мирної, піонерської колонізації російського мужика, купця, відкривача приєднано великі й малозаселені простори Сибіру, Азії та Східної Європи. Більшість воєн російської нації мали характер радше дефензивний, ніж офензивний, тому й належить вона до найменше агресивних з-поміж багатьох європейських націй. Так само невірно приписують російській нації нахил до бунтів, революцій і безладдя.

В історичному чергуванні, за філософічною діалектикою Сорокіна, російська нація пройшла, як і західні нації, свою добу ідеоістої культурної системи, коротшу, ніж решта західного світу, нову сенсуальну добу, в наслідку якої опинилася, як і решта світу, в стадії «великої кризи», позначеної послабленням християнства та інших історичних релігійних систем, їх високих соціо-культурних цінностей, упадком моралі й багатьох історичних інституцій, які втримували рівновагу. Вихід з великої кризи бачить (і проповідує в цій статті та інших своїх месіанстичних творах) Сорокін в ідеальній синтезі, інтеграції ідейних і емпіричних вартостей з обох попередніх соціо-культурних систем. До неї прямує російська нація в майбутнє свого великого призначення в своїй сучасній формації Радянського Союзу. Як на втішний прояв такого спрямування Радянського Союзу в його революції до інтегральної суперсистеми, Сорокін вказує на те, що в Радянсько-

му Союзу відбудовуються й відроджуються великі дореволюційні вартості на всіх полях культурної творчості, навіть у ширших своїх розмірах, що поворотом знає гльорифікації творчість численних провідників київської і царської імперії на полі релігійному, політичному, воєнному, економічному, в етиці, правознавстві, мистецтві та в творенні інших безсмертних цінностей. У сучасних родинних відносинах Радянського Союзу Сорокін вказує на моральну майже вікторіанську реставрацію, на відміну від багатьох країн сучасного західного світу; така ж реставрація здійснюється, за його твердженням, у церковно-православному житті, великий поступ і посилені творчість у науці, філософії, мистецтві, спорті. «Моральний ренесанс» і великий поступ бачить Сорокін й у змаганні до соціалістично-комуністичної демократії, в новій «комуністичній етиці», що протистоїть західному буржуазно-еготистичному індивідуалізму. Всі ці вартості викристалізуються в конструктивний період революції: віднова оцінок і відрізнєння «добра» і «зла», зник морального цинізму й релятивізму й деградації давніх моральних вартостей. Відчувається посилені пагос колективного етосу й поведінки, громадської настанови й запалу до спільних великих завдань і відповідальности. У новому світі Сорокін «передбачає» російське національне конструктивне й миролюбне провідництво на десятиліття й століття. Правда, визнає, що примусова регламентація радянського режиму ще тяжить над народами Радянського Союзу, ще, каже, є «самотні гурти» й «самотні душі», що ними оволоділи самолюбні амбіції й ліліпутські суперництва. Перемагають одначе в Радянському Союзі ширші міжіндивідуальні взаємини й міжгрупові відносини. Немає страйків, насильств, внутрішніх конфліктів між національностями. У зовнішній політиці радянський уряд прикладає, каже Сорокін, поважні зусилля, щоб відвернути нову світову війну і встановити тривкий мир у світі. Міжнародна політика Радянського Союзу, в оцінці Сорокіна, багато менше агресивна й імперіялістична на протязі останніх літ, ніж політика інших західних «капіталістичних» країн.

Випадає хіба стриматися від ширших коментарів з приводу висловлених поглядів у зреферованій тут статті П. Сорокіна й залишити їх оцінку об'єктивному й неупередженому читачеві.

Стаття сама собою знаменне соціологічне явище, вона й відповідь на методологічну проблему:

Об'єктивний шведський автор G. Carlsson у цій самій книзі «Аналіз» (стор. 94) слушно зауважив, що подібні аналізи національного характеру мають часто політичну, а власне націоналістичну ціль — гльорифікацію народу, до якого сам автор належить. Інший дослідник французького національного характеру, обговорюючи методологічне питання, згадує тезу славного французького антрополога С. Levi-Strauss'a, що

описи національного характеру, буває, говорять більше про обсерватора, як про описувану націю.⁷

Згаданий автор писав тоді ж, що, наприклад, у виданій під час війни праці Сорокіна «Russia and The United States» слідний у душі науковця конфлікт між анібільшовизмом і проросійськими почуваннями. Сорокін тоді гостро атакував упередження в Америці до російського комунізму, атеїзму, імперіялізму й варваризму. Підкреслював згаданий автор і боротьбу в душі Сорокіна між політичною пасією й науковою об'єктивністю та стверджував, що можна сумніватися, чи результат того змагання випадає на користь об'єктивності.

Критика постерігала також в імпонуючому багатстві його посилань на історичні джерела і цитати надто суб'єктивне і неісторичне їх трактування та методологічні недоліки в доборі історичних фактів для підтвердження своїх теорій. Підкреслювала критика і зневажливу нехоть Сорокіна до західної цивілізації, «вультаризацію» християнського мислення в його філософії, його спосіб підкріплювати значення своїх теорій агресивними атаками на популярні чужі. У працях Сорокіна критика добачала вже й давніше ідеї й переконання, які не надто популярні в модерній демократії.

⁷ Разом з подивом до великої ерудиції соціолога П. Сорокіна й зацікавленням його теоріями (хоч він і не створив в Америці своєї ширшої соціологічної школи) були й критичні оцінки його методології і теорій. Для загальної орієнтації зацікавленого читача вкажу хоча б на одну давнішу з них: Hans E. Speier, *The Sociological Ideas of Pitirim Alexandrovitch Sorokin: «Integralist» Sociology*, — в Збірнику «An Introduction to the History of Sociology», by Harry E. Barnes, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1950, page 884—901.

Слова масні, та пироги пісні

Борис Литвин

З приводу однієї полеміки

В українській еміграційній пресі йде тепер полеміка з київським журналом «Мовознавство». Причиною стала стаття під заголовком «Їхні ідеологічні позиції», що появилася в 4 числі «Мовознавства» за липень-серпень 1970. Автор статті — М. Тарасюк.

У статті обвинувачено еміграційних мовознавців Юрія Шевельова, Олексу Горбача, Василя Чапленка, Пантелеймона Ковалева та інших, закинувши їм, як звичайно, тенденційність, фальшування, агентурну антирадянську діяльність у мовознавстві і т. п. З відповіддю на цю статтю виступили досі Олекса Горбач і Василь Чапленко на сторінках «Українського самостійника» та «Свободи». Нарешті, у цьогорічному червневому числі «Сучасности» появилася знаменита стаття Юрія Шевельова на ту ж тему п. з. «Кірова, 4».

Не встряваючи у фахово-мовознавчий бік цієї — зрештою, дуже цікавої — полеміки, звернімо увагу на одне твердження Тарасюка. Наприкінці своєї статті він пише:

«На Україні ведеться величезна лексикографічна робота. У 1963 році завершено видання шеститомного Українсько-російського словника, що якнайповніше відбиває лексичний склад української мови».

Таке твердження викликає здивування. Бо й справді: невже можна твердити, що двомовний словник відбиває лексичний склад однієї мови та ще й найповніше? Чи міг би таке сказати французький мовознавець про якийсь, хай і досконалий, французько-російський словник? Адже, як відомо, завдання двомовних словників інакше. Про це можна довідатися з радянських таки джерел, хоч би таких, як «Большая советская энциклопедия», яка пише про завдання двомовних словників ось що:

«Их назначение прежде всего практическое — изучение чужого языка. Их задача — наиболее точно сопоставить значение слова одного языка со значением слова другого языка.*»

Виходить, що завданням українсько-російського словника не є «найповніше відбивати лексичний склад української мови», а тільки допомагати українцям вивчати росій-

* Їхнє призначення насамперед практичне — вивчення чужої мови. Їхнє завдання — щонайточніше зіставити значення слова однієї мови із значенням слова другої мови («Большая советская энциклопедия», т. 39, вид. 2, стор. 344).

ську мову. На те його видали, і він своє завдання успішно виконує, як це, зрештою, засвідчують і радянські мовознавці. Ось, наприклад, Андрій Бурячок у рецензії на згаданий словник пише:

«Цей словник відіграв значну роль в унормуванні української літературної мови, у зміцненні російсько-українських культурних зв'язків. Словник був і є корисним порадиником у питаннях російської та української мов.»*

Це правда, що на Україні користуються тепер цим 6-томником, замість довідника української мови. Це видно із численних цитат і посилань на нього в радянській пресі. Але роблять так тільки тому, що нема жодного іншого довідника. Це, однак, ніяк не означає, що така практика нормальна, а означає, що навіть лексика української мови мусить відбиватися в дзеркалі російської мови. А українського словника, який би справді відбивав лексичний фонд нашої мови, радянська Україна не має ще й досі, після півстоліття свого існування. Ми маємо на увазі словник такого типу, як наприклад, 17-томний «Словарь современного русского литературного языка», виданий Академією наук СРСР у Москві, або ж 10-томний «Словник енцикла польського», що його видали польська Академія наук у Варшаві.

Щоправда, Тарасюк обіцяє нам, що «закінчується укладання перших п'яти томів десяти томного тлумачного Словника української мови», що «укладаються також наступні томи цієї великої праці», що «укладено два томи чотири томного Етимологічного словника української мови», що «завершено укладання Словника української актової мови» і т. д.

Звичайно, таким новинам тільки б радіти, тим паче що перший том згаданого тлумачного словника уже й справді вийшов з друку. Але обіцянки читаємо в радянській пресі здавен, а дотеперішній досвід примушує ставитись до них з недовір'ям, бо ці обіцянки або не виконуються взагалі, або ж їхнє здійснення триває буквально десятиліттями. На це є чимало доказів та прикладів. Ось тільки один з них:

З ініціативи Максима Рильського, у київському журналі «Вітчизна» почали 1959 року друкувати «Матеріали до синонімічного словника української мови» Андрія Багмета. Таке друкування словника невеличкими уривками в журналі — це спосіб непрактичний і ніде не практикований. По-перше, тому що користуватися таким матеріалом дуже важко. А подруге: як відомо, словник — це така книга, якої ніхто не читає, поза вузьким колом фахівців. Звичайний же читач тільки заглядає у словник, коли потрібне якесь слово. Тим то редакція на роки завантажує сторінки нечитабельним матеріалом із шкодою для журналу й читача. Проте, було б несправедливо робити з цього обвинувачення редакторам «Вітчизни», бо ж жалюгідний стан видавничої справи

* «Вітчизна», ч. 7, 1964, стор. 201.

на Україні відомий. Він не залежить від українських редакторів і видавців. Адже звичайний друкарський папір — це ще й досі надзвичайний скарб у нашій країні. І тому треба миритися навіть з таким способом друкування словників, бо, кінець-кінцем, краще так, ніж ніяк. Такими міркуваннями, можливо, і керувався Максим Рильський, починаючи цю публікацію на сторінках «Вітчизни». У передмові до згаданого словника покійний Максим Тадейович, між іншим, писав:

«Природно впливає думка про потребу українського синонімічного словника. Ми такого словника ще не маємо. Андрій Багмет, ентузіаст цієї справи, багато вже років з гідною задрощів заподадливістю збирає, вивчає, систематизує, коментує синоніми української мови... Робота — велика і гідна уваги... Корисність і цікавість цих матеріалів і для письменників і для читачів не підлягає ніякому сумніву, а багатолітня праця Андрія Багмета заслуговує нашої подяки».

Друкувався словник у «Вітчизні» до літа 1962 року. Та ось, коли головним редактором цього журналу став Любомир Дмитерко, друкування знічев'я припинилося. У ч. 7 за липень 1962 появилось таке редакційне пояснення:

«У зв'язку з тим, що видані останнім часом словники з української мови певною мірою задовольнили гостру потребу в подібних мовних посібниках, редакція вважає далі друкування „Матеріалів до синонімічного словника” Андрія Багмета за недоцільне».

Це таке пояснення, що не пояснює, а затемнює. Бо, перше, не названо жодного з тих нібито нововиданих словників (та й чи можливо заступити синонімічний словник якимсь іншим, наприклад, українсько-російським словником?). А подруге, сама ж редакція стверджує, що потребу синонімічного словника задоволено тільки «певною мірою». А тоді й далі неясно: чому ж, усе таки, припинено друкування словника? Адже цю потребу слід би задоволити не певною, а повною мірою.

Після цього справу синонімічного словника поховано на шість з половиною років. Померли між тим і Максим Рильський і Андрій Багмет. Їхню обірвану у «Вітчизні» ініціативу підняла, нарешті, редакція київського журналу «Україна». У 2 ч. цього журналу за січень 1969 читаємо:

«Відомо, що хоч ми вже й маємо кільканадцять термінологічних і українсько-російських словників, проте синонімічного не маємо ще жодного. Тим часом у ньому відчувається гостра потреба. 1959-1962 рр. на сторінках літературно-художнього місячника „Вітчизна” з легкої руки Максима Тадейовича Рильського публікувалися „Матеріали до синонімічного словника” Андрія Багмета. На слові „нещадно” публікація урвалася. А коли помер автор Андрій Багмет, виникла загроза взагалі втратити ці матеріали — їх викинули

як непотріб. Редакція журналу „Україна” скористалася любов'язністю письменника Дмитра Гринька, який розшукав частину рукопису, і вирішила продовжувати публікацію... Ця праця, покищо єдина, так потрібна в практичній роботі широких кіл громадськості! Ми сподіваємося на прихильне ставлення читачів до доробку людини, яка любила рідну мову і мало не все життя віддала збиранню її перлин. Можливо також, ця публікація, нарешті, спонукає інститут мовознавства прискорити видання словника синонімів української мови».

З цієї заяви видно суперечність між редакціями «Вітчизни» і «України». Перша з них твердить, що друкувати далі синонімічний словник нема потреби. А друга стверджує, що в нас і досі нема такого словника і що в ньому відчувається гостра потреба. Має свою сумну вимову також факт, що «викинено як непотріб» довголітню працю Андрія Багмета («покищо єдину»), яка здобула прихильну оцінку і прилюдну подяку такого першорядного знавця цієї справи, як Максим Рильський.

«Україна» почала друкувати словник Багмета невеличкими односторінковими уривками спочатку в кожному другому, а згодом у кожному третьому числі. Пізніше почалися чомусь ще довші інтервали, як ось після 22 лютого м. р. з нев'язаних причин не було словника в десятих чергових числах журналу. Крім цього, почали траплятися і незрозумілі пропуски в самому матеріалі, наприклад, 53 і 54 продовження не надруковано взагалі. Такими волячими темпами журнал добрів за два роки від букви «Н» до букви «О». «Що ж, спасибі і за це», — міг би сказати хтось, примирившись з парадоксом, що в час міжплянетних ракет нашу культуру саджають на чумацьку мажу. Та ось з ч. 43 у жовтні м. р. друкування словника знову припинено. Спочатку відсутність його не викликала здивування, бо, як сказано, перерви траплялися і раніше. Коли однаке ця відсутність продовжалася з місяця в місяць, то виринула тривога: чи не наказав хтось «начальствующий» припинити друкування цілком? чи, бува, не викинено знову ці матеріали як «непотріб»? На щастя, після 9-місячної перерви (!) «Україна» відновила друкування словника наприкінці червня цього року. Редактори журналу не попросили в своїх читачів вибачення за таку довгу затримку і не пояснили її причин.

Підсумовуючи справу синонімічного словника Багмета, доводиться з жалем ствердити, що за одинадцять років надруковано тільки синоніми від букви «А» до «О», тобто приблизно одну третину словника (якщо взяти для порівняння 6-томний Російсько-український словник, в якому буква «О» починається в третьому томі). Але й надрукована частина не має практичного значення. Не тільки тому, що нема дальших частин, а ще й тому, що в ній дуже багато посилань на синонімічні гнізда, які будуть (якщо будуть) надруковані в

дальших частинах (ось лише кілька з букви «Б»: байдак — дивись човен; батувати — див. різати; бганка — див. складка; безгоміння — тиша; бентежити — турбувати; бескид — скеля; бидло — скот; бистро — швидко; блукання — ходіння; бранець — полонений і т. д.).

Як уже згадано на початку, приклад із синонімічним словником Батмета не одинокий. Ось що пише Василь Чапленко про інший, фразеологічний словник:

«Цю фразеологію почали друкувати у харківському журналі „Прапор” у вересні 1959 р. і друкують її ще й досі, цяпаючи, як кажуть, аптечними дозами, — отже розтягли її публікацію більш як на десять років».*

В ім'я справедливости треба одначе сказати, що за одинадцять років журнал «Прапор» досягнув набагато кращих успіхів, аніж журнали «Вітчизна» і «Україна». Бо коли синонімічний словник за одинадцять років доповз до букви «О», то в той самий час фразеологічний словник домчав аж до букви «С». Тож будемо надіятися, що 15-літній ювілей друкування цього словника в «Прапорі» буде одночасно його закінченням.

А Тарасюк запевняє про «величезні успіхи радянського мовознавства». Тільки ж читач йому не вірить, бо знає, що на Заході такий готовий до друку синонімічний словник надрукували б за кілька тижнів. Тож даремно старається Тарасюк. «Не втне Каїн Абля, бо тупа шабля», — як каже наша народна приказка.

На цьому можна б закінчити міркування про невеселий стан видавничої справи на Україні. Та ось появилосся на еміграції 2 ч. «Мовознавства» (за березень-квітень 1971 року), а в ньому знову стаття Тарасюка. Її заголовок: «Мовна дійсність в УРСР і злісні вигадки». За звичним порядком, ця стаття знову сповнена дитирамбів про радянську дійсність, як ось:

«Тиражі видань українською мовою зростають з року в рік»;

«Успіхи мовної політики Комуністичної партії Радянського Союзу настільки великі й показові, що їх змушені розглядати як надзвичайний взірець навіть представники зарубіжного мовознавства, які зовсім не співчують ідеології радянської держави»;

«Щирим золотом виблискують мови народів радянських республік»;

«Після перемоги Жовтня українська мова стала мовою державного функціонування української соціалістичної нації»;

«У статті 13 Конституції СРСР гарантується рівність усіх соціалістичних націй і їх мов»;

* «Свобода», ч. 88, 12 травня 1971.

«Конституція УРСР забезпечує права на функціонування української мови в усіх галузях життя» і т. д., і т. п.

Пригляньмося до цих тверджень у світлі об'єктивних фактів, узятих з радянських таки статистик. Як відомо, тираж кожної радянської книжки поданий на останній її сторінці. На підставі цих даних можна ствердити, що деякі радянські видання досягають справді мільйонних тиражів. Які ж це видання? А ось, наприклад, уже в 1956 році доповіді Дмитрія Шепилова, Анастаса Мікояна, Климентія Ворошилова на 20 з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу були надруковані тиражами одного мільйона примірників, а доповідь Міхаїла Суслова аж у двох мільйонах примірників. А як же з неполітичними, непропагандистськими, а літературними, історичними, науковими виданнями, зокрема на Україні? Чи задовольняє їхній тираж потреба населення?

За даними Української Радянської Енциклопедії,* у 1957 році було в УРСР 78 424 бібліотек; у 1964-65 навчальному році в УРСР було 35 405 загальноосвітніх шкіл (без університетів), в яких навчалася 8 523 900 учнів; в усіх загальноосвітніх школах було 471 000 учителів; у 132 вузах УРСР навчалася 643 800 студентів, працювало близько 36 100 науково-педагогічних працівників.

Із цих даних можна легко встановити, якими тиражами мусіла б друкуватися українська не політично-агітаційна література. А які ці тиражі насправді?

Наприклад збірки поезій Івана Драча «Соняшник» поданий тираж 5 500 примірників. Збірка поезій Миколи Вінграновського «Атомні прелюди» появилася тиражем 5 300 примірників. Ще менше пощастило Ліні Костенко, чия збірка «Мандрівки серця» надрукована тиражем двох з половиною тисяч примірників. Значить, тільки одна з 30 бібліотек, або один з 200 учителів, або ж один із 3 600 студентів могли б стати щасливими власниками цієї збірки. А де читальні, клуби, книгарні, звичайні читачі? Не треба при цьому забувати, що більшість цих видань іде за кордон для пропагандивних і комерційних цілей. Чи ж диво, що такі видання розхапують на Україні у перший таки день їхньої появи? А одночасно цікавий деталь: туристи засвідчують, що в книгарнях на Україні скрізь повно політичної літератури. Виходить, що в цій ділянці надпродукція, перенасичення ринку, і ніхто цього товару не купує.

На превеликий жаль і сором, подані вище тиражі ще не найгірші. Інститут історії Академії наук Української РСР видав у 1969 році «Показчик праць, опублікованих науковими співробітниками інституту за 1956—1957 роки» тиражем... сімсот примірників! (Цифра взята з останньої сторінки цього видання). Не належить до рідкісних на Україні і тираж триста примірників. Та, мабуть, рекорд усіх рекордів досягнуло

* УРЕ, т. I, стор. 548; т. 17, стор. 419, 423.

видавництво Львівського університету. Але, щоб уникнути закиду «злісних вигадок», віддаймо слово радянському авторитетові: орган міністерства культури УРСР «Радянська культура» пише ось що:

«Львівський бібліограф М. Мороз підготував (вперше у нас) покажчик „Вільям Шекспір на Україні”. Видавництво львівського університету випустило його тиражем... 60 примірників. В Києві деякі фахівці, що мають відношення до західноєвропейської літератури, навіть і не чули про цю працю».*

Пригадаймо ж собі, для порівняння, що перша в світі друкована книжка, Гутенбергова «Біблія», появилася тиражем двісті примірників. Коли ж іще згадати, що це було 450 років тому, то, можливо, в майбутньому навіть М. Тарасюк посоромиться писати, що в нас «тиражі видань українською мовою зростають з року в рік». Зрештою, правдивість цієї заяви Тарасюка заперечив уже тепер сам голова ревізійної комісії Спілки Письменників України Іван Цюпа, який на цьогорічному з'їзді письменників нарікав на нестачу паперу і... недостатні тиражі.**

Те саме стосується і до твердження Тарасюка, нібито українська мова стала тепер мовою державного функціонування і нібито навіть неприхильні до Радянського Союзу чужинці розглядають мовну політику компартії в Радянському Союзі як надзвичайний зразок. Тарасюк не називає прізвищ тих чужинців, та й ми тут на Заході щось не чували про таке захоплення. Але, щоб забезпечитися повною об'єктивністю, звернімося до свідчень не ворогів Комуністичної партії, а її приятелів, однодумців і довголітніх оборонців, словом, звернімося до свідчень комуністів.

У відомому звіті делегації на Україну Комуністичної партії Канади, прийнятому на мітингу Центрального Комітету цієї партії й опублікованому в комуністичній газеті «Життя і слово»*** в Торонто, знаходимо, крім інших інформацій, також чимало цікавих відомостей про сучасний стан української мови на Україні. Під час перебування делегації в Києві і міністер освіти Петро Удовиченко, і міністер вищої та спеціальної освіти Юрій Даденков, і міністер культури Ростислав Бабійчук, і директор Інституту мовознавства Іван Білодід — усі вони, як тепер Тарасюк, запевняли делегацію, що українська мова в Радянському Союзі процвітає. Але делегати не задовольнилися голосливими запевненнями і почали ставити конкретні запитання, як ось:

«Якщо є так багато наголосу на українську мову, то чому Олесь Гончар, секретар Спілки письменників України, сказав делегатам з'їзду українських письменників, що викла-

* «Радянська культура», ч. 16, 28 лютого 1965.

** «Літературна Україна», ч. 40, 20 травня 1971, ст. 4.

*** «Життя і слово», 1 січня 1968, стор. 17—24.

дання української мови в середній і вищій школі часом опиняється в гіршому становищі, ніж іноземні мови на Україні?

«Міністер (Удовиченко) відповів: — Тут якесь непорозуміння про те, що Гончар мав на думці... Від імени міністерства освіти я мушу категорично заявити, що навчання української мови є нашим першим фронтом».

Згодом міністер додав, що Гончар «не познайомлений з дійсною ситуацією в шкільній системі».

«Делегація далі запитала, чому в такому разі нема українських шкіл в Москві або Казахстані, чому в Києві, наприклад, можна почути дуже багато російської мови на вулицях, справді так виглядає, що вона є привілейованою мовою».

Міністер відповів, м. ін.:

«В Москві нема домагання українців на окремі школи. У Львові є домагання росіян на російські школи».

У Спілці письменників делегація поставила запитання:

«Чому ж це так, що письменників арештовано на Україні? Олександр Корнійчук відповів: — Вони були арештовані тому, що робили спробу розповсюджувати антирадянську пропаганду, друквану в Західній Німеччині, а не за те, що вони щось написали».

А ось розмова в Академії наук:

«Член нашої делегації висловив невдоволення з того, що він писав до бібліотеки академії українською мовою, а дістав відповідь у російській. Бібліотекар визнав, що було неправильно відповідати в російській мові, особливо коли лист, на який відповідь була написана, був в українській. Він додав: — Коли ми листуємося з комуністом, ми часом робимо помилку і пишемо по-російськи».

У розмові з Іваном Білодідом делегати питали:

«А як стоїть справа про злиття мов у Радянському Союзі? Конституція Грузинської республіки визначає, що грузинська мова є державною мовою. Як же це так, що подібного положення нема в українській конституції?»

«Після Сесії Верховної Ради ми чули багатьох депутатів українців, які говорили по-російськи в особистій розмові. Чи це є вираз становища російської мови в межах партії? Це не є питання про їхнє право, але питання про статус української мови у межах сім'ї радянських народів».

Білодід відповів:

«Правдою є, що українська мова процвітає. Всі національні мови в Радянському Союзі процвітають. Твердження, що українська мова понижується, є брехнею. Але коли ми кажемо, що національні мови процвітають, це ніяк не суперечить фактові, що є збільшення вжитку російської мови, це природний спонтанний процес життя».

У висновках про теперішній стан української мови в УРСР делегація канадських комуністів стверджує у своєму звіті:

«Була думка, висловлена міністром освіти, про те, що питання національних прагнень не залежить від мови. Подібну позицію висунув Андрій Данилович Скаба, секретар по ідеології в Центральному Комітеті, який заявив, що важливим є те, що техніка розвивається, а не мова, на якій підручники видаються. Це не турбує його, заявив він, чи на гідро-електричній станції в Бурштині є більше написів у російській, чи в українській мові.

«Те ставлення, що мова є другорядною або неважливою справою, що лише техніка і будова комунізму мають важливість, було, як ми бачили, поширене. Наша делегація може тільки припускати, що це відбивало перекручене поняття по питанню мови у відношенні до нації.

«Нам говорили при випадки буржуазного націоналізму серед письменників і студентів, але в жодному випадку ми не могли дістати специфічних деталей цих обвинувачень. Буржуазний націоналізм не був визначений. В деяких місцях була тенденція таврувати як буржуазний націоналізм домагання більшого вживання української мови в публічних інституціях.

«Подібно стоїть справа з випадками порушення соціалістичної демократії і запереченням громадянських прав. Коли ми розпитували про засудження українських письменників і інших, нам говорили, що вони не були визнаними письменниками, що вони не були арештовані за свої писання і що вони були засуджені як вороги держави. Але специфічних обвинувачень проти них не виявлено. Хоч ми не твердимо, що знаємо, які міркування державної безпеки довели до ведення в таємності судового розгляду над цими письменниками, але ми повинні сказати, що такі розгляди при закритих дверях ніколи не допомагають розвіяти сумніви і запитання...

«Об'єднана соціалістична економіка всього Радянського Союзу дає привід до певних проблем, які не завжди розв'язуються з належною увагою і чутливістю до національних почувань. Наприклад, деякі сектори економіки підходять під юрисдикцію всесоюзних міністерств у Москві — як транспорт, комунікації, туризм і так далі. Для комунікаційних цілей, розуміється, що спільною мовою, яка вживається в цих секторах по всьому Радянському Союзу, повинна бути російська. Але це не може виправдати практики ставити написи на українських залізничних станціях лише в російській мові, меню в українських ресторанах на залізницях в російській, французькій, англійській, німецькій і інших мовах, але не в українській; не виправдує гідів Інтуриста на Україні звертатися до туристів в російській мові і таке інше.

«Коли ми запитали, як це так, що нема шкіл в українській мові в Москві або інших містах з великим зосередженням українських робітників, міністер освіти відповів нам, що нема домагань від тих робітників на українську мову, га-

зети або школи. Ніхто, говорив він, не примушував тих українців у Москві їхати туди.

«Наша делегація не є задоволена такими відповідями. Яким способом українські робітники в інших республіках різняться від російських, польських або інших, які бажають вчитися рідної мови в Україні? Чи національні почування серед українців є слабші, ніж серед інших радянських національностей? Або, чи можливо, що українці, які живуть у Москві, або деінде поза Україною, вагалися просити дозволу на школи в українській мові, щоб не бути затаврованими як „націоналісти“?»

«Відповідь, що нема домагань на українську мову поза Україною, є подібна до відповіді перед кількома роками, що нема домагання серед радянських євреїв на навчання і видавання книжок єврейською мовою.

«Чи усунення перешкод до змінення цієї ситуації відносно української мови поза Україною залежить від властей на Україні, чи від всесоюзного уряду, чи від обидвох, нам не ясно, але, на наш погляд, це дефінітивно вимагає нового підходу від усіх заінтересованих.

«Партія і комуністи, які працюють в середовищі українських національних груп у Канаді, повинні перейти до наступу у висвітленні процесів у дії в Українській Радянській Соціалістичній Республіці і підтвердити себе більш рішучо як поборники справжніх національних прав українського народу і соціалістичного інтернаціоналізму.»

Ми зупинилися на звіті делегації канадських комуністів, бо він доводить, що вже навіть комуністи тривожаться й обурюються комуністичною мовною політикою на Україні.

Тарасюк закидає українським еміграційним виданням, що вони писані неправильною мовою. Звичайно, мова цих видань не досконала, нічого й казати, хоч і не така вона погана, як це вмовляє своїм читачам Тарасюк, висмикнувши декілька випадкових цитат. Але, у всякому разі, вона краща, аніж мова деяких членів уряду Української РСР. Послухаймо, що пише про це Борис Антоненко-Давидович у своєму листі до міністра освіти УРСР Петра Удовиченка. Лист поширюється тепер на Україні у самвидаві. Подавши факти, що міністер Удовиченко вживає у своїх виступах на телебаченні таких слів, як «семдесят», «восемдесят» та інших, Антоненко-Давидович пише:

«Справді страшно подумати, що сам міністер освіти, з мови якого беруть приклад учителі й учні, сам говорить малоццо не суржижком! Безпрецедентний випадок не тільки в республіках Радянського Союзу, а й у всьому цивілізованому світі.

«І пригадалось мені, що 1969 року, Ви, навіть не прочитавши тоді ще мого машинопису, заборонили видавництву „Радянська школа“ видати мою книжку „Як ми говоримо“... Як свідчить практика Ваших виступів, саме Ви найбільше

потребуєте цієї моєї книжки, щоб хоч трохи підвищити до належного пристойного рівня свою власну мову.

«Пишу це Вам не на докір, а для Вашої ж користі, щоб Ви не забували, що серед слухачів Ваших прилюдних виступів є ще чимало людей, яким не байдуже, чи наш міністер освіти, як і належить йому, дбає про дальший розвиток української культури, а з нею освіти й мови, чи, ставши на шлях щонайшвидшої ліквідації того всього, надумав привселюдно паплюжити мову Шевченка, Франка й Лесі Українки».*

Ніхто не стане закидати «злісні вигадки» Антоненкові-Давидовичеві — людині криштального характеру й непохитної правдомовності. А лист його адресований тому самому Петрові Удовиченкові, який також запевняв канадських комуністів, що українська мова в Радянському Союзі процвітає. Міністер! Та ще й освіти! Що ж тоді від емігрантів вимагати?

В англomовному журналі «Юкреніан рівю» Тарасюк знайшов таку «злісну вигадку»:

«Якщо українець має мужність розмовляти рідною мовою, то натовп російських шовіністів, які користуються на Україні необмеженою владою, відразу ж оточує його й вигукує: „Націоналіст! Буржуазний націоналіст!“

На цю цитату Тарасюк відповідає:

«Ми, звичайно, далекі від того, щоб твердити, ніби навколо канадського українця, який розмовляє рідною мовою, збирається натовп англійських або французьких шовіністів і звинувачує його в українському сепаратизмі».

Як бачимо, порівняння явно шкутильгає. Насамперед тому, що українці в Канаді є в меншості, як росіяни на Україні. Значить, порівняння було б можливе тоді, якби на Україні натовп українських шовіністів цькував росіянина, що розмовляє рідною мовою. Але не це головне. Важливіше тут інше, а саме: хіба «Юкреніан рівю» написав неправду? Адже те саме написали канадські комуністи («... тенденція таврувати як буржуазний націоналізм домагання більшого вживання української мови в публічних інституціях»). Хіба мало тепер на Україні випадків цькування української мови? Звернімося до свідчень самих комуністів на Україні. Ось тільки одна цитата з відомої жалоби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку письменник Іван Дзюба вислав першому секретареві ЦК КПУ Петрові Шелесту:

«(У Києві під час шевченківського вечора) на верстатобудівному заводі голова фабзавкому цього заводу Глазирін перервав читання віршів криком: „А вы переведите на человеческий язык, мы бандеровского не понимаем!“». А чи не на знак особливої довіри до щирості і правильності полі-

* «Українське слово», ч. 1535, 2 травня 1971.

тичної лінії Глазирина його послали в складі української делегації на VI Всесвітній конгрес профспілок у Варшаву? Добрі ж люди репрезентують Україну в міжнародних організаціях! Коли ж в 1963 році Клуб творчої молоді організував вшанування пам'яті Івана Франка і похід із смолоскипами до його пам'ятника, в натовпі на Хрещатику чулися вигуки: „Ты смотри, бандеровцы! Как их много!“. Всі це чули і знають, так само, як знають про неймовірний, незнаний ні в одній цивілізованій країні вчинок викладачки Медичного інституту, доцента (!) Тельнової, яка блюзнірствувала на пам'ятнику Т. Г. Шевченкові (полагоджуючи там свої фізіологічні потреби — Б. Л.). Звичайна річ, Тельнова не тільки не була покарана, а, навпаки, все було зроблено, щоб нейтралізувати наслідки непередбаченої ініціативи випадкових свідків і „замять это дело”.*

«Подібні приклади можна наводити сотнями», — додає Іван Дзюба.

У згаданому порівнянні Тарасюка звертає ще на себе увагу несподіване слово «сепаратизм». Яке до болю знайоме слово! Це ж за нього каралися в царській Росії тисячі українців з Шевченком на чолі. У радянській пресі його досі уникали. Та й не диво, бо ж з перемогою Великої жовтневої революції не тільки припинено переслідування українського сепаратизму (замінивши його буржуазним націоналізмом), а, навпаки, сепаратизм став законним правом України, освяченим і гарантованим конституцією. Та й про який сепаратизм може бути мова, коли Україна є окремим від Росії (сепаратним, тобто) членом Об'єднаних Націй? Зрештою, ще ж навіть Сталін говорив:

«Коли за союзною республікою зберігається право виходу з Союзу, то треба, щоб ця республіка мала можливість логічно і практично поставити питання про вихід з СРСР. Саме собою, у нас нема республік, які фактично ставили б питання про вихід з СРСР. Але коли залишається за союзною республікою право виходу з СРСР, то треба ставити справу так, щоб це право не оберталось в порожній і беззмістовий папірець».**

Ще виразніше сказав про це раніше Ленін: «При таких умовах цілком природно, що 'свобода виходу із Союзу', якою ми себе виправдуємо, виявиться порожнім папірцем, неспроможним оборонити російських іногородців від навали того, истинно русского человека', великороса, шовініста, насправді ж падлюки й насильника, яким є типічний російський бюрократ. Чи вжили ми належних заходів, щоб справді захистити

* Іван Дзюба. «Інтернаціоналізм чи русифікація». Мюнхен, «Сучасність», 1968, стор. 130—31.

** Й. Сталін. Доповідь на 8 з'їзді Рад. «Правда», ч. 325, 26 лист. 1936.

інородців від „істинно русского держиморды”? Я думаю, що ми тих заходів не вжили, хоч могли й повинні були вжити”.*

А конституція УРСР цілком ясно стверджує у своїй 14 статті:

«Українська Радянська Соціалістична Республіка зберігає за собою право виходу з Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Це інша річ, що тепер, як і в часи Сталіна, навіть за самі розмови про вихід України з Радянського Союзу карають українців на смерть або довічне тюрму (наприклад, Лук'яненко і товаришів). Алеж з погляду «соціалістичної законности» таке явне нехтування конституцією, чи радше таке необережне розкривання карт, — це непрощений промах, за який начальство, мабуть, не погладить Тарасюка по голівці (а коли й погладить, то так, що довгенько йому доведеться чухатися).

Узагалі ж, Тарасюкові не щастить з конституцією, дарма що він її залюбки цитує в своїх статтях. Покликаючись, наприклад, на 13 статтю конституції, яка (нібито) гарантує рівність усіх мов і народів Радянського Союзу, Тарасюк раз-у-раз попадає у суперечність з фактами щоденного життя, які на кожному кроці виявляють підневільне становище української мови на Україні. Ці факти відомі кожному мешканцеві України й кожному туристові. Про них писали чимало Дзюба, Мороз, Караванський, Чорновіл, Коляска та інші. Зрештою, їх підтвердили навіть канадські комуністи, назвавши у своєму звіті російську мову упривілейованою. Відповідаючи їм, підтвердив це і сам директор Інституту мовознавства Іван Білодід, заявивши дослівно, що на Україні «е збільшення вжитку російської мови» і що це «природний спонтанний процес життя». (Він, мабуть, і не помітив гіркої самозневаги у своїй заяві. Справді, унікальний голова українського інституту мовознавства).

Підрядне становище української мови підтверджує іноді мимохіть і радянська преса. Ось газета «Молодь України»** друкує об'яви різних шкіл про набір учнів. З цих об'яв довідуємося, що, наприклад, київський топографічний технікум вимагає від кандидатів вступних іспитів з російської або української мови й літератури. Виходить, що хоч усі мови рівні в Радянському Союзі, але російська таки «рівніша», якщо вжити дотепного орвелівського вислову. Згадаймо при цьому заяву міністра Удовиченка канадським комуністам: «Від імени міністерства освіти я мушу категорично заявити, що навчання української мови є нашим першим

* Неопубликованные документы В. И. Ленина. К вопросу о национальностях или об «автономизации». «Коммунист», № 9, 1956. Москва. Стр. 23.

** «Молодь України», 29 червня 1971, ч. 126.

фронтом». Справді, воює Удовиченко на цьому першому фронті, але проти своїх, коли такі ганебні об'яви появляються ще й досі в столиці України.

Журнал «Всесвіт»* помістив фото з підписом: «Генуезці покладають вінок на могилу героїв оборони Одеси». На вінку чітко видніє напис російською мовою: «От делегации породненного города Генуя (Италия)». Симпатія генуезці виявилися тут подивугідними невігласами в географії, не второпавши ще й досі, що Одеса українське, а не російське місто. Але їхній промах усе таки невеличкий, порівнюючи з провинною членів міськради (чи горсовета?) Одеси. Невже таки ні в кого з них не знайшлася крихітка гідності, щоб перед покладенням вінка звернути увагу генуезцям, що напис треба змінити на український?

Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест сказав у своїй промові на 5 з'їзді письменників України:

«Треба бережливо, з повагою ставитися до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти й розвивати».**

Природно виринає питання: чи і яких саме заходів ужив з уряду Петро Шелест, щоб цій рідній, чудовій українській мові забезпечити належне їй місце в українській державі? Бо щоденна гірка дійсність показує, що всі ті гучні фрази й помпезні заяви, які лунають з уст високих достойників на трибунах з'їздів, конференцій, зустрічей з закордонними гостями, — що все це тільки «великих слів велика сила», призначена лише на закордонний експорт.

Покликаючися на конституцію, Тарасюк промовчує невидігну йому 105 статтю тієї конституції, яка гарантує громадянам УРСР свободу слова, друку, зборів, демонстрацій та стверджує:

«Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим та їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку та інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення».

Якби ці умови були й справді здійснені, то українські видавництва не мусіли б розтягати друкування словників на десятиліття та видавати книжки сміховинними тиражами, а службовці державного видавництва України не жалілись би канадським комуністам, що папір треба імпортувати і його кошти «гостро зростають». Чи не дивне диво: 25 років після війни багатюща Україна не в силі випродувати достатньої кількості паперу для налагодження своєї видавничої справи.

* «Всесвіт», ч. 9, 1969, стор. 22.

** «Літературна Україна», ч. 90, 17 лист. 1966, стор. 2.

Можна б продовжати реєстр фактів, які суперечать статтям Тарасюка. Але, мабуть, і вичислених досі вистачає. У світлі цих фактів Тарасюкові заяви про розквіт української мови за радянської влади і величезні успіхи радянського мовознавства на Україні виглядають як кепський жарт. А в світлі історичних фактів вони виглядають як понурий жарт. Бож кожен українець знає, що Григорія Голоскевича, Олексу Синявського, Всеволода Ганцова, Олену Курило, Євгена Тимченка та сотні інших українських мовознавців знищила не царська, навіть не гітлерівська, а таки радянська влада.

З карпатської полонини до дунайського гирла

Анна-Галля Горбач

ПІД ЗНАКОМ ТУРИЗМУ У БУКОВИНСЬКІ КАРПАТИ

Користуючися вільною атмосферою й поблажливістю державних установ супроти чужих туристів, що ввозять у країну потрібну для розбудови індустрії валюту, ми прилучилися влітку 1970 року до колон чеських, австрійських та французьких авт, що їдуть не тільки до берегів Чорного моря, але заїжджають і в найглухіші румунські закутини. Туристи не змушені ночувати тільки в приписаних готелях, а сміють без особливого дозволу заквартируватися і в приватних домах. А румунську гостинність можна сміливо порівняти з слов'янською, як і стиль життя, звичаї, характер і ментальність населення.

Рідне карпатсько-буковинське село дає нам знову змогу зустрітися з гуцулами, що тут, на румунському боці, поволи загоїли воєнні та післявоєнні рани, спричинені фронтом, тифом, контрибуціями та неймовірним оподаткуванням у перші роки соціалістичної Румунії.

У селі та по соняшних узбіччях, на високій «вібчині» (община, полонина), де гуцул здавна любив селитися, щоб мати перед очима неозору даль, сірі ланцюги гірських хребтів і почуття свободи, сьогодні виблискують на сонці шибки скляних веранд, ганків та мансардних кімнат. Тісну хату типу «гражди» з малими віконцями, обведену високим парканом, тут ледве чи ще хтось буде. Можливість вільно господарити в горах (через брак ґрунтів для посіву) вабить і багато румунів з недалеких долин, де заведені колгоспи. Звичайно румунські хлопці одружуються з гуцулками, які дістають від батьків приділ землі. Ліси, що ними колись так пишалися старі ґазди (мали їх по 200—300 гектарів), сьогодні належать державі, і єдине, що старим власникам залишилося з цього маєтку, це право собі раз на рік під наглядом лісника нарубати дров чи дерева для будови. Як і колись, гуцули займаються скотарством, очевидно, в мінімальному масштабі. Держава підтримує настільки цю галузь господарства, що дає премії за гарно виплекані «дробета» (бички і телята), відкупує і дає власникам, крім грошей, картки, що дають право закупити за низьку ціну зерно і муку. Отож, доходить до того парадоксу, що селяни з долів, які працюють на землі, ходять у тяжкий час по горах і просять хліба...

Тому що господарства вже не мають колишньої величини через малі наділи землі, ходять коло них переважно жінки, що підписують контракти на здачу молока чи молодой маржини; чоловіки переважно працюють у бутині, при обробці дерева. Тут працюють і багато румунів, що приїжджають як сезонні робітники, так звані «бараби», що звичайно пропивають свої зарібки (між барабами є представники всіх тутешніх національностей). Мовна границя поволі пересувається на некористь гуцулів, бо їх дівчата одружуються часто з румунами. Такі мішані родини звичайно стають румунськими. Коли ми в розмові з одним дотепним газдою згадали це, він зауважив: «Гуцули не вимруть, не бійтеся, тільки вони будуть говорити по-румунськи...»

У ПОЛОНІ ГУЦУЛЬСЬКОГО ПОВУТУ

Давня наша мрія пожити трохи серед «народу», прислухатися до його бесіди, свідомо втягати в себе багатство народної лексики, його життєву мудрість цього соняшного літа стала для нас на кілька коротких тижнів дійсністю.

Сидимо на призьбі гуцульської хати, що лежить на розлогій гірській терасі, під якою шумить потік Садів, що наніс під час травневої повені гори каміння та ріні, і прислухаємося до ритму тутешнього життя. На близьких схилах подібні, вже новозбудовані хати, над якими з любов'ю попрацювали майстри-газди. Кожна гонта, кожна дощина, якою шальована хата, майстерно вирізьблена. У самій хаті сліди умілих жіночих рук: виткані килимки з рослинними vzорами по стінах, лави, вкриті веретами в барвистих смугах, над вікнами й дверима вишиті рушники. По мисниках ще виблискують у декого збанки рідкісної краси чи висить гарно випалений черпак до молока. Однак тут немає тої ідилії, що її виплекали в своїй уяві сантиментальні мрійники з-поміж інтелігенції, не знаючи дійсности. Під час нашого короткого перебування довелося наслухатися стільки історій буколичного, демонічного та трагічного характеру, що їх вистачило б новітньому Стефаникові чи Черемшині на цілу низку оповідань. І ми усвідомлюємо собі, що прислухаємося до справжнього джерела, з якого черпали такі наші великі майстри, як Стефаник чи Хоткевич, що зуміли правдиво відтворити народне життя цього пристрасного племені й не годували своїх читачів брехливим сурогатом, як це роблять деякі письменники на еміграції чи й на Україні.

Уже сам наш провідник, що йшов з нами через гори, щоб перебратися в іншу гірську долину, міг би стати героєм гуцульської епопеї. У цього вусатого Михайла, колишнього ревного греко-католика, а сьогодні запеклого покаїта-місіонера, палають очі неймовірним вогнем. Його життя, почавши від військової служби на італійському фронті під час першої світової війни, коли він взяв у полон три ексцеленції (яким

позабрав навіть шаблі!), за що дістав високі відзначення, що їх ще й сьогодні з гордістю показує, через ловецько-браконьєрську кар'єру аж до сьогоднішнього мандрівного проповідника слова Божого в інтерпретації баптистської церкви, повне прецікавих пригод. Тож і його коментарі та розповіді під час нашої мандрівки були не менш цікаві. Йдучи попри порожню хату, що самотно стоїть на соняшній кичері, він нам розказує моторошну історію про колишнього власника, що зв'язався з чортом, від цього дістав силу лікувати худобу, чого йому заздрили навіть ветеринари з міста. Але одної ночі той чорт спокусив чоловіка, щоб забрати його душу. Вертаючися вночі навантаженими саними, що їх тягнули крадькома визичені громадські коні по страшній ожеледі, він майже під хатою сковзнувся в «рипу» (дебру) і з розпукки, що забалися чужі коні, повисівся на першій гілляці, що йому надибалася (оце чорт його намовив на таке). Мало того, той чорт хотів ще й душу вдови. Він так бряжчав уночі ланцюгами, відв'язував у стайні худобу (це ж бо мусів бути чорт, спеціаліст від маржини!), що нещасна жінка покінчила з собою, як і чоловік. Залишилися діти-сироти, що їх забрала до себе родина. Михайло твердив, що він сам читав у тій хаті молитви проти того чорта, який заходив опівночі крізь манюсю мишачу дірочку, але все було даремне. Пусткою стоїть ще й сьогодні хата під Дубовським (назва гори), і довкола неї свищуть полонинські вітри. Зустрівши по дорозі буйного гуцула, що відомий по всій околиці своїми любовними пригодами, довідемося зараз же про його найсвіжішу історію, що звучить, немов би її видумав сам маестро Боккаччо: любка, якій він нарешті надокучив, змовилася з своїм чоловіком, що взяв на допомогу сусіда, заманила його в хату, а чоловіки його там одлупцювали до синього, роздягнули і голого прив'язали ланцюгом у стайні до ясел... як бугая. З цього становища мала визволити його власна жінка, що довідалася від сусідів про цю найновішу чоловікову пригоду.

«В ЧЕРЕСІ КРІС, В РУКАХ ТОПІР...»

Гуцул пристрасний мисливець і уважає дичину і рибу людською власністю, не визнаючи законів охорони чи прав тільки легітимованих стрільців шукати здобичі в лісі. Тому то традиція браконьєрства в горах, відколи вони дістали державних власників, ніколи не переривалася. Ще в дитинстві мені доводилося чути моторошні історії про забитих браконьєрами лісників, що надто надокучали тому чи іншому мисливому. До такої безпардонної сім'ї «равбшіців» належав і Михайло та його брат Костан. У них були «учні» молодшої генерації, що не засоромили своїх майстрів. Тому що лісники не могли собі з ними дати ради, вони були під постійним наглядом жандармерії, що раз-у-раз перевертала їх обійстя,

шукаючи за зброєю, біла і мучила їх та челядь, щоб виявити, де її заховано. Але як зголошувалося «велике панство» з міста (високі урядовці, закордонні гості) на полювання, то нашу братію кликали помагати «стріляти», себто наші гуцули стріляли дичину, що її гайтаци виганяли зі сховів, а пани брали додому «юшку» (дичину) та роги. Але наш гуцул-мисливець ніколи без «юшки» не бував. Пам'ятаю, як мене малою мамою посилала до того чи іншого купити м'яса на печеню, коли з'являлися гості, що особливо цю страву шанували.

Отож, підіймаємося стрімким плаєм на один з верхів, що його нам довелося подолати в нашій мандрівці, і наш провідник відкриває нам мисливські таємниці: показує непомітний для звичайного ока «рагаш», стежку дикого звіра, місця, де ночували сарни чи дикі свині. Далі розказує нам пригоди з давньої практики мисливців, коли лісничі заради життя були примушені терпіти їх у своєму ревірі. Дивлячися ще й сьогодні на 70-літнього стрункого гуцула, що скаче місяцями, як сарнюк, можна собі уявити, що зустріч у глибокому лісі з таким озброєним браконьером не належала до приємностей. Завів він нас по дорозі до свого брата Костана, що в передчутті якоїсь ненормальної смерті вирішив змусити священника поховати його й відбути разом з сусідами й родом свої поминки. Чи зі страху, чи за гроші, вже не знати, священник погодився відправити панахиду над Костаном, що лежав у чорній труні (він мені її показував і пояснював: «Оце моя нова хата»), щоб опісля разом залити всю ту блюзнірську історію горілкою. Цей Костан, що поселився на високій горі, «де розходяться розбишацькі дороги або живуть такі, що вухами поклони б'ють, а очима під лавиці зазирають» (це про нього слова його колишнього «учня», що згодом збунтувався проти нього), уславився у горах своєю жорстокістю й пристрасною ловити оленів та диких свиней (у нього були капкани власної конструкції, він мав на тій горі й кузню і малий млин). Помер Костан кілька тижнів після того, як ми його відвідали, тоді він лежав смертельно хворий на пістряка. Як білий привид він сновигав по молодому саду в білих портяницях та сорочці на випуск, спершись на палицю, і показував нам свої бджоли. Саме під час його останньої години мали надійти жандарми. Шукали за крісами і забрали жінку на допити, а він сконав без свічки. Як ще люди розмалюють його життя в дальших переказах, коли вже віддавна про нього ходили легенди, можна собі домалювати. Напевно там відіграє і не абияку ролю «нечистий», участь якого немала в тутешніх історіях.

По дорозі показує нам Михайло винищені бурею цілі лісові смуги. Він витягає свою палицю в напрямі такого спустошеного лісу і каже: «Оце, дивіться, як сильно дмухнув Чугайстер!» І справді важко вірити, що то «Чугайстер» міг поламати, мов сірники, височезні смереки, не залишаючи ані одної цілої.

Для нас, уже відвиклих від мандрівок і фізичної праці міщухів, видряпатися стрімкими узбіччями крізь ліс та гущавину на соняшну вібчину, де селяться залюбки гуцули, що не долюблюють жити над річками, було не так аж легко. Але яка нагорода ждала нас на тих осоннях! Вібчина немов велетенська тарниця (сідло) на гірському хребті. Приємні м'які плаї, місцями рівні, немов долоня. Манять до себе ближчі й дальші хребти, вони так близько, немов би рукою їх можна доторкнутися. Розкидані господарства, картопля і городина коло хати, вкриті гонтовим дашком криниці з хрестом зверху, обороги зі свіжим пахучим сіном, бо саме його і косять. Місцями йдемо високими густими травами, що рясніють чудовим барвистим квітням: купчастим буковцем, білою невісткою, рожевою дикою гвоздикою, голубими дзвіночками, в яких дзижчать бджоли. Медом пахне тут цілий світ. М'якими хвилями стикаються верхи довкола нас, всі вони такі ж соняшні, бо ліси залишилися по узбіччях. На північному заході сіріє масив Чорногори, сизо підіймаються хребти, що вже на території України. Довкола нас по сіножатах метушаться гуцули: чоловіки бренять косами, жінки то згортають, то накладають сіно на «острови», роблять копиці, обороги.

ЦИГАНСЬКЕ ІНТЕРМЕЦЦО

Наші тихі розмови біля гуцульської хати перериває одного погідного пополудня різке гавкання прип'ятої вівчарки, що завзято хрипить, скалить зуби, показує чорне піднебіння (ознака особливої лютої). Підіймаємо голови і спостерігаємо мальовничу групу, що поволі підсувається вгору. Чоловіки несуть величезні залізні китли й баняки, жінки в довгих рясних спідницях з дрібно заплетеними косичками, з торбами, в одній немовля на руках. Цигани потребують їжі: мамалиги, молока, сала. Дають в обмін свої вироби. Переговори ведуться румунською мовою, гуцулка твердить, що молока в хаті немає, бо корови далеко від хати, солонини також бракує. Гарна циганка з ямочками на червоних щоках показує на кінець пальця, щоб дали хоч крихіточку, бо вони такі страшно виголоднілі. Врешті, циганка сама йде в хату і вносить самовільно миску молока, що була відставлена на печі. Вона швидко викидає з пластикового видерка сіно, в якому тримала кілька яець, виполіскує бруд таки трохи молоком і скоро переливає, щоб гуцулка не забрала. Йцця вона впускає в молоко й моргає до мене, мовлять, там вони уціліють, а в торбі ні. З сусідніх хат сходяться люди, раді також поторгуватися. Довго стукають об дно баняків, оглядають зі всіх боків і сваряться що дорого. Раз-у-раз спалахує сильна сварка, кожний себе уявляє покривдженим, хоче свій товар назад, часами нам здається, що цей торг скінчиться крива-

вою бійкою, але врешті пізнаємо, що це все тільки жести, вдавання. Гуцули нарікають, що цигани дихати не дають, що не можна спокійно обійстя залишити, що цигани мають силу в очах і примушують гуцулів робити торги собі на шкоду, цигани ж нарікають на скнарість, на голод, що їх жде після повені. Та ж сама молода циганка з ямочками хоче мені поворожити, але наш гуцул-покаїт погрозово піднімає свою палицю і грозить нам обом...

Цигани шугають ще довго по горах, поки по кількох тижнях міліція на скарги населення вирішує вигнати їх в інший район. У місті теж доводиться їх часто зустрічати. По ресторанах, на вулицях жebraють майже голі обмурзані діти, циганки ходять з лопатками перед себе, ждучи милостині. Але тут мало охочих кинути щось на ту ржаву лопатку...

НА МАРМАРОСЬКІЙ ПОЛОНИНІ

«Сторцом» треба було лізти кілька годин з нелегкими наплечниками по стрімких узбіччях, вкритих то сіножатами, то лісами, доки не засміялася нам соняшна полонина, що і тут називається «вібчина» чи, в румунському звучанні — «обчина». Погрозово насувалися темносині хмари з закарпатського боку, гори відбивали луну громів, вітер хвацько шумів у деревах, хилив додолу високі нескошені ще трави. Люди метушилися біля сіна, побоювалися дощу. Близько двадцяти розкинутих по схилах хат творять тут майже селище, що належить до великого села в долині — Поляни. Тут на горі навіть діє чотириклясна народна школа, в якій вчить колишній дяк. Нелегке тут життя, бо землі мало, а праця на стрімких узбіччях, де садять «ріпу» (картоплю), сіють овес та ячмінь, переважка. Сильні дощі звичайно змивають з стрімкого похилого ґрунту землю, посіви.

Не зважаючи на те, що ми прийшли в гарячий час сінокосів і ніхто не мав часу панькатися з нами, скоро встановилася дружня атмосфера, коли газди переконалися, що нам смакує і їхня кулеша, зварена на ріпі, і квасна гусянка.

Тут, на цій мармароській полонині, ще живі справжні забобони, як їх записували наші етнографи під кінець 19 віку. З фанатичними очима оповідатимуть вам, як у неспокійні ночі (і справді, в негоду може тут людині, що живе сама у віддаленій від сусідів хижі, не одне привидітися) ходить довкола хати «нечистий», як він намагається увійти в хату, як від його присутності гасне вогонь у печі, світло гасової лямпи... Тоді треба неодмінно крикнути: «Все, що живе на землі, в небі та в воді, хвалить Господа, а ти хвалиш Господа?» Таке питання «його» неминуче віджене, і ви почуєте тільки тріскіт і шелест.

У кожній хаті ще можна знайти старий протертий псалтир чи святе письмо, друковані на Закарпатті чи у Львові ще на початку 19 віку. Убога родина, що кожного дня їсть

ту ж саму кулешу на ріпі з кислим молоком чи якісь там печериці влітку, вклякає перед обідом з обличчям на схід і дякує в молитві Творцеві за хліб насущний.

Мармароські українці — це бойки з сильною домшкою гуцулів, високі, русяві люди з синіми очима. Говірка їх більше бойківська, фолкльор однак має сильні гуцульські риси. Отож, маємо нагоду записати пісню про Довбуша та Марусю Дзвінчучку, новіші балади про легіня, що згинув у бутині, вбитий смерекою, а також різні варіанти «Гриця», що його отрує невірна дівчина, яку народ називає в пісні дуже нерозбірливим словом... Переважна кінцева формулка: «Ой, кувала зозулечка на кінці Менчула, а вже цєся співаночка файно ся скінчила».

Хоч тут живуть люди, як вільні господарі, що займаються скотарством, їхні земельні ділянки такі мізерні, що вони ледве в'яжуть кінці з кінцями. Ліси так само, як на Буковині, гуцулам держава сконфіскувала, дичина (головне дикі свині) робить по не загороджених нивах страшну шкоду, за яку немає жодного відшкодування. Полювати чи ставити капкани суворо заборонено, всюди по лісах висять табличі: «Охороняйте диких звірів, це найбільше майно нашої держави». І тут пригадалося подібне з Югославії. Коли старший селянин скаржився, що ведмідь йому розірвав корову, то якийсь турист з міста сказав йому: «Твоя корова, діду, варта кілька сот динарів, а от як приїде капіталіст на полювання, то він платить за ведмеда державі кілька сот доларів...»

Єдине, що тут люди можуть робити проти диких свиней, — це обгороджувати ниви дротом, на якому чіпляють порожні консервні бляшанки, що калатають на вітрі. Ще дещо помагають пси, яких прив'язують на високих платформах, звідки вони стережуть ниви. У псів колючі залізні нашійники. Зимом тут багато вовків і псові ця охорона потрібна проти них.

ПРО ЖІНОЧУ ДОЛЮ (АБО ЛЮБИТЕЛЬКАМ НАРОДНИХ СТРОЇВ В АЛЬБОМ)

Найважча доля припала тут жінці. Хто мав нагоду приглянутися до життя нашої гірлянки, що в 15—16 років виходить заміж, щоб стати робочою силою своєї тещі, родить дітей, від ранньої зорі до ночі доглядає худобу, працює при сіні та ріпі, що носить у будень спідницю навиворіт, а в неділю ту ж саму — на лице, що її немовля лежить несповите в промоченій соломі, а інші діти сновигають голодні й замурзані, одягнені в усяке дрантя і біля двору, — той зрозуміє, як болоче далекий образ усіх тих, вдуманих сантиментальними міщухами гуцулок Ксень та Марічок, про яких співа-

ють псевдонародні пісні, від тої дійсної Ілени чи Мотрі. Ні складачі цих пісень, ні їх інтерпретатори не бачили тої полонини зблизька, не смакували гіркоти кулеші, що є там щоденним хлібом. Мимоволі згадуються і всі наші пані, що так ревно дбають про чистоту народного строю, для яких фар-тук з торочками чи без, є істотною проблемою. Коли б вони всі придивилися, як тут на полонині ще сьогодні виглядає біологічна селекція, яка ще тут висока смертність немовлят через незнання готувати доживу (немовля, для якого мати в наслідок важкої праці вже не має молока, годують пережованим хлібом чи кулешою з гострою бриндзою), негігієнічність! Питаємо себе, де є ті представники мармароської інтелігенції, жінки священників, учителів, той прошарок, що колись у Галичині зумів вкласти стільки праці в піднесення побуту села? Пізніше довідалися ми, що саме священник Полян належить до найбільших багатіїв околиці. І ще пригадалися слова українки з рибальської Леті над Дунаєм: «Батюшка приходить у село з порожньою течкою, а по кількох роках, коли його покидає, відвозять його два-три вози».

Що жінка, яка в молодому віці виходить заміж і стає робочою силою, бо праця має забезпечити немало родину найконечнішим для життя, неймовірно скоро старіється і тра-тить охоту до охайности, не виявляє бажання прикрашувати «хижу» і саму себе, це зрозуміле явище. Де багато дітей, а нужда таки немала, там віддають уже десятилітніх дітей на «службу». У нашого господаря був такий служка, що пас худобу і одночасно ходив ще до школи. Батьки його віддали, бо в них шестеро дітей. Його заплата — це їжа та «дрантя», себто вбрання, але його можна справді порівняти з дрантям. Підняти життєвий рівень цього гірського населення, що при-куте до своєї землі, означає розбудувати в горах якісь галузі промислу, в якому люди дістали б можливість заробітків. На це, однак, досі немає виглядів. З другого боку, втеча з цієї нужди у копальні чи індустріїні центри для українського на-селення означає втрату зв'язку з українським довкіллям і асиміляцію.

На вібчині ми зустрічали хлопців (також в українсь-ких селах Буковини чи дунайської дельти), що, понюхавши трохи освіти в місті, розмовляли вже виключно по-румунсь-ки, бо українська мова в їх очах стає чимось нижчим, є мо-вою того неосвіченого русина, що не бачить світу з-за робо-ти і нужди.

Наслухавшись оповідань про гаразди, закарбувавши глибоко їх розумні слова, перекази, що їх зберегла народна пам'ять, налюбувавшись краєвидом виняткової краси й сили, прощаємося з нашими газдами, що просять не забувати й ще приїжджати. Молодші представники сім'ї нас відпроваджу-ють великий шмат дороги по крутих пляях, поки нам треба спускатися в яругу. Річка, що пливе дном яруги, повинна, за розповідями, довести нас після кількогодинного маршу до повітового містечка.

Найкраща нагода для чужого туриста пізнати народне життя в соціалістичній країні — це подорожувати державними автобусами, що тут є всенародним засобом транспорту. Такий автобус поєднує і найвіддаленіші села з якимось обласним чи районним центром. Тож на дорогах, якими було надто ризиковно їхати власним автотом (бо можна ресори поломити), ми користалися цими автобусами чи «оказіями». Така їзда, як ми ствердили, дає змогу для не абияких соціалних, економічних та антропологічних студій. Знаючи про випадок в одній буковинській родині, де молодий чоловік, ревізор автобусового підприємства, дістав кілька років тюрми за те, що брав участь у нелегальних трансаціях з квитками на проїзд, ми особливо уважно приглядалися, як функціонує продаж квитків. Уже в першому автобусі нас спитали, коли ми сказали, куди ми хочемо їхати, чи нам потрібні квитки. Ми здивовано тільки подивилися і сказали, що ми хочемо туди то заїхати, а квитків не збираємо. Тож ми заплатили, але квитки залишилися не відірвані з бльочку. Наступний рейс мав інакший вигляд. Ми заплатили за 60 кілометрову трасу, а дістали квитки під кінець їзди на 6 кілометрів. Заплатили, очевидно, за 60. Інша річ, що шоферам, які водять ці автобуси, треба співчувати: машини престарі, опони з'їжджені, що пару кілометрів автобус стає, шофер перетворюється на автомеханіка і мучиться коло мотора чи міняє колесо. Тут, на Заході, жодний шофер не працював би в таких умовах. А його ще й тягнуть до відповідальности, коли він не дотримується приписаного графіка.

Публіка, що подорожувала з нами, — це були переважно робітники, що їхали до копальні, селяни, що вибиралися на якусь сезонну роботу: сокири, коси, тайстри з запасами їжі. Все це так завалює автобус, що й немає де голки вихати. Найкраще при такій нагоді вистудійовувати міні елегантних паничків чи паньось, що мусять користати з цього ж засобу транспорту. Їх страждання безмежні. Якийсь старший добродій з метеликом під бородою і навіть гербовими манжетними спинками (може, якийсь угорський адвокат?) пильнував безнастанно, щоб не зіткнутися з якоюсь перепітнілою сорочкою чи корявим, просяклим духом вівці сардаком. Але ці сорочки й сардаки вже перестали вбачати в цьому панові півбога, хоч представники міщанського прошарку не перестали давати селянам і робітникам відчутти, що вони щось краще. Довелось ще ствердити, що ніде не понижують так людину, як у країнах, де «людина найбільший скарб». Примушуючи людей ждати перед якимсь віконцем годинами, щоб в останню хвилину перед від'їздом автобуса чи поїзда продавати квитки, що зникають під полою, нікчемні малоінтелігентні урядовці висмаковують свою владу над людьми, що перетворюються в цих чергах на здичавілу масу. Таке саме трактування по урядах. Людину принижують на кожному

кροці і дають їй відчути, яка вона безпорадна і загублена перед цим апаратом, що озброївся графіками, приписами і погрозливими мінами. Тут держава створює атмосферу, в якій наростають «агресії», що шукають згодом вентиля.

ЗАТОПЛЕНА ЛЕТЯ

Від стрімких мармароських гір до дунайського гирла, від бойків до нащадків задунайських козаків та подільсько-полтавських угікачів з кріпаччини у 18—19 віках мандрівник має прерізні враження. Він то задивляється в лісисті гірські краєвиди, то намагається зрозуміти парадокси тутешнього народного життя.

Щоб дістатися до українського рибальського села Леті, що на північному сході дунайської дельти, влітку 1970 року, кілька тижнів по катастрофічній повені, що понищила тут дороги та греблі, треба було взяти на себе низку невгод. Пригоди почалися у лютий черзі за квитками на «Ракету» (швидкий пароплав, що їде з Тульчі до Сулими), шукання нічлігу в маленькому чорноморському порту, здобування тієї ж ночі моторового човна для ранкової ескапади в дельту і завершення цієї ескапади кількогодинним бродженням по воді з черевиками в руках, а наплечниками на плечах. Дійти до Леті, яку ми собі взяли за мету (а могли вибрати і щось інше), було нелегко. Баня її церкви манила нас, немов фата моргана, ми йшли просто на неї, але через глибокі води, що перервали дорогу на греблі, доводилося все далі відходити від цього привабливого орієнтаційного пункту і бродити затопленими луками, аж ця баня раптом зникла з очей. Ми опинилися серед широкого водяного простору, з якого визирають купки трави та шувару, над нами кружляють і кувикають лиски й коробайки, а перед очима стояло розлоге село, до якого важко дістатися. Проте скоро ми забули труднощі дороги, коли скинули під якоюсь сливкою на обійстя хазяїна, до якого нас скерували, наші наплечники. Біля кабиці поралася гарна молодиця, розрізувала на дощці великі щуки та «крапкарасі». Вона нас привітала словами: «І яке лихо вас принесло! Мені б золота давав, я б у оцю трикляту Летю не хотіла б їхати! Щоб вона запалася!»

Господиня мала причину нарікати. Чотири тижні село стояло під водою, хто мав чамурову хату, тому вона «сіла» просто на землю, сохові однак хати витримали купіль, тільки що їх стіни до висоти, куди сягала вода, набрякли, у м'якому глеї рили «вовчики». Треба було аж до дерев'яно-комишової верстви здряпувати глеї й сушити хати, хліви. Оце ми прийшли саме в пору, коли жінки почали місити глеї, щоб до осені викінчити всю цю роботу. По хатах з відчиненими вікнами повідсовувані шафи, ліжка. Все добро — на горищах.

Село відгороджене від плавнів греблею, кожен мав пильнувати певний відтинок під час повені. Але одної ночі,

вже коли дунайські води почали були спадати, прорвалася в наслідок недогляду чи дір, пророблених водяними щурами, в одному місці гребля і залила село. Люди жили чотири тижні в човнах, на горищах, у куренях, побудованих на греблі. Від плавнів на колишні городи кинувся буйний шувар і різоча, люди не встигали ще мокру землю своїх городів після відпливу води перекопати, як уже шуваровий бур'ян поліз їм аж під вікна. У ньому наплодилося безліч жаб, що їх тепер вилловлювали гадюки. Отож, ми сидимо і придивляємося, як вправно наша хазяйка патрошить рибу, що часами ще б'є сильно хвостом, протестує проти такого трактування. Але сильний удар лезом великого ножа її скоро втихомирює. На запитання, чи не можна її наперед якось заглушити, щоб не мучилася, вона відповідає: «Така ж її доля від Бога, щоб чоловіка годувала». Але раптом чуємо писк з шувару, жінка зривається, шукає ломаку і кричить: «Ой, клята гадюка вже знову душить жабеня!» Іде на писк у город і розмахує по шуварі. На запитання, чи їй не страшно гадюки, відповідає, що треба триматися Божого порядку, бо коли Бог створив світ, то кожній живій істоті дав завдання, а чоловікові помагати жабці в біді, бо вона мала і немічна.

Недалеко та ж церква, баня якої нас манила до себе. На ній, і також на дзвіниці, два великі гнізда чорногузів. Молоді птахи витанцьовують і клеочуть голосно дзьобиками. На наше приємне здивування чуємо обурену відповідь: «Це ж ганьба і встид! Але що ми вже не робили, стягали ті гнізда гаками, нищили їх, а ті чорногузи далі гніздяться! Ой, та церква, то наша біда! Колись, тому 150 років, збудували її три хазяї, а сьогодні ціле село не може спромоттися довести її до ладу!»

Як ми пізніше вичитали з церковної хроніки, прадід нашого хазяїна належав не тільки до засновників села, але також з його ініціативи побудовано й церкву. Був це багатий козак, що ходив на прощу до Єрусалиму, утримував тісний зв'язок з Іллінським монастирем на Святий Горі, де навіть прожив близько 12 років. Іллінський монастир на Афонській Горі був заснований запорожцями, і пізніше, коли задунайські козаки перебрався на Кубань, він підлягав їхньому піклуванню. Правнук цього, колись видатного, богобоязливого козака, що називався Покора, живе сьогодні як рибалка і не знає навіть грамоти. Кость Покора, однак, має в собі стільки вродженої гідності та інтелігенції, що, навіть не знаючи його походження, можна зачислити його до найстатечніших хазяїв Леті. На мое запитання, чи він знає, що жителі села козацького походження, він відповів: «Ех, батьки наші, привезли нас у цю кляту Летю, самі пішли в землю, а нас тут на наше лихо оставили!» Важке бо і життя такого рибалки: устає вночі, виїжджає човном до своїх сітей і вентирів, везе рибу на далеку базу, вертається пізно додому, гребує проти вітру звичайно. За те, що з ловлі він бере для родини рибу (тут тричі на день їдять рибу, приправлену вся-

кими способами), стягають з його платні «чорбалик»: певну суму. Краще, ніж батькам за рибу, платять дітлахам за зловлених жаб, що їх скуповують консервні фабрики. Отож, і Лигорко наших хазяїв цілий день з човна викидав вудку з пискарою і ловив у плавнях жаб. Так він собі заробляв гроші на шкільні зошити й олівці. Єдине, що його турбувало, було те, що жаб немає так багато, як риби...

Летянські жінки своїми умілими руками й природним естетичним смаком можуть змагатися з майстрами мулярського і малярського цеху. Це справжні народні ван Гоги; як їх називає Іван Драч. Годинами можна приглядатися, як уміло вони водять щіткою і пензлем. Перед повинню Лєтя належала до найкращих сіл дельти, сюди заїжджали туристичні групи, щоб подивляти чепурні хати з білими стінами і вимальованими синьою фарбою віконницями та сволоками ганків, обвитих виноградною лозою, коло якої світилися барви городніх цвітів. Тепер роками доведеться летянцям попрацювати, щоб відчистити городи від шувару і різох. У день нашого від'їзду ми найняли човна, рибалка мусив яких п'ять годин вєслувати проти вітру, щоб завезти нас до Сулими.

Був відкритий саме в цей день (15 серпня) сезон стріляння водяної птиці. Отож, повітря було від самого ранку сповнене паханням і тріскотінням. Нещасні коробайки, лиски, бекасини, бабки (пелікани), що раювали до цього дня, злітали, сповнені жахом, і шукали рятунку в дальніх комишах. Човен просувався поволі крізь густі комиші, де цвіли якісь нам чужі барвисті квіти, що нам їх називав рибалка. Він ще мав по дорозі зловити коня, що від кількох тижнів пасся в табуні на громадському пасовиську — підвищеному терені серед комишів. Кінь, відчувши небезпеку, показав йому однак задні копита, перетяв ристо залитий водою видолинок і зник з очей. Трое осіб намучилися і началапалися по воді, доки нарешті загнuzдали того коника, що так собі хороше гуляв на волі.

Сине небо, перетяте низками чорної і білої птиці, безконечні комиші, що лопотять на вітрі, привітні, майже рідні обвітрені обличчя синьооких чоловіків, жінок і дітей вриваються глибоко в пам'ять, супроводжують нас у дорозі, що стелиться знову перед нами.

РУМУНСЬКИЙ ЄРУСАЛИМ

У підгір'ї східних Карпат, заховані в лісистих долинах, стоять фортеці-монастирі, центри колишнього молдавського культурного й релігійного життя. Немало таких відомих монастирів на Буковині, немало їх у Молдавії. Один з найвишніших — це Нямецький (Нямц) монастир, близько 100 кілометрів на полудневий захід від міста Сучави. Заснований ще в половині 15 віку, цей монастир зазнав у 18 віці особливого розквіту, коли тут поселився з своїми братчиками Паїсій

Величковський. Про цього нашого земляка родом з Полтавщини знають сьогодні більше греки й румуни, ніж ми, українці. Паїсій, що закінчив Київську академію, після довшого перебування в українських монастирях пішов до Іллінського монастиря, де прожив понад 17 років. Тут, на Афонській Горі, відбувався в половині 18 віку відродженецький рух під впливом філософських течій, що панували тоді в Греції. Паїсій почав перекладати твори грецьких філософів на церковнослов'янську мову і, переїхавши з своїми учнями в Молдавію, осів після довгих блукань у Нямецькому монастирі. Тут він розгорнув широку перекладницьку і наукову діяльність, його обрано протоігуменом. Похований Паїсій, «малоросіянин», як його називають на надгробній плиті, в головній монастирській церкві, біля воеводи Богдана. Велика заслуга Паїсія в поширенні науки «добротолубія», яка поновила чернече життя і мала, за дослідями румунських та грецьких учених, безпосередній вплив на гуманізм Достоевського та Толстого (через монастирі на Україні і в Росії). Однак досьгодні українці для себе ще не відкрили Паїсія, а чужі вчені, за нам відомою традицією, називають його росіянином. Нямецький монастир має багату бібліотеку, в якій не малий слов'янський відділ. Бібліотека є власністю Молдавської митрополії; щоб нею користуватися, треба особливого дозволу.

Ми вквартирувалися на кілька днів у гостинному монастирі, що з-зовні виглядає, як сувора велика фортеця, всередині він надзвичайно гарний і привабливий. Кількаповерхові фортечні мури містять вигідні квартири, до яких входить через гарні галерії, оброслі диким виноградом та пліощем. Посеред гарно злеканого великого подвір'я чепурна монастирська церква з явно готичними рисами в конструкції вікон. У церкві старі фрески, задимлені і стерті. Гробівці княжого роду з старослов'янськими написами. В одній ніші гріб княжни Анастасії, бабуні Стефана Воеводи, що подарувала монастиреві «Кіцманську землю». Як і тому кілька століть, братчики ще й сьогодні (хоч їх удесятеро поменшало) майстерно калатають і вибивають ритм на довгій спеціальній дошці, обходячи тричі довкола церкви. Це так скликають на богослуження. Після цього обходу озивається дзвіниця, також спершу калатанням, а опісля мідяними голосами. Ця ритмічна музика вже сама собою варта запису і окремого опису!

Довкола монастиря дуже гарні хатки — осібняки в молдавському стилі, з різьбленими ганками. Вони потопають у квітах і садах. Це власність монастиря. Тут живуть старші ченці, що їх виписано на державні «пенсії». Про ці пенсії довелось наслухатися скарг від одного старшого братчика. Також ігумен живе в такому домі, деякі зарезервовані для державних гостей, що привозять сюди чужі делегації. Недалеко монастиря музей молдавського письменника М. Садовяну, що тут жив і писав історичні повісті. Тематика цих його повістей зосереджується на добі Стефана Воеводи, що особливо дбав про цей монастир. Поблизу тут й описане ним княже посе-

лення «гірських стрільців» (Виниторі де мунте), мабуть, якоїсь надвірної служби. Садовяну відчув історичний кольорит цієї околиці і на її фоні створив кілька дуже переконливих творів.

«О, РУСЬКАЯ ЗЕМЛЕ, УЖЕ ЗА ШЕЛОМЯНЕМ ЕСИ!»

Відвідуємо ще Серет, містечко — вже при самій границі УРСР. Це колишня перша столиця Молдавського князівства в половині 14 віку. Розкинуті по ярах і горбках хати потопують у садах, старі церкви з 14—16 вв., ктитори яких тісно пов'язані з нашими землями; у них гробівці руських купців. Усе тут дише таки нашою старовиною. Про виникнення Молдавського князівства на теренах, що до 14 віку входили до складу Галицької держави, ще не сказане істориками останнє слово. Правда, путівники для туристів повторюють старі теорії про рутенців, що прийшли щойно за Австрією на Буковину. Але топономастичні досліді, діалектологічні записи говорять про щось зовсім інше. Їдемо через чепурні буковинські села, вибігають діти на вулицю і привітно махають чужинцям. Від Серету до Сучави тягнеться цілий ланцюг таких сіл, назви яких звучать по-румунськи, але коли ближче приглянутися, то вчитати можна: Негостинна, Милешівці, Бадівці, Балківці, Гатна ((сьогодні Дарманешти).

Уже пахне осінню на полях, у Милешівцях ціле село збирає огірки і квасить їх у величезних бочках, що їх опісля, закупорені, спускають на кілька тижнів у саги. З цими хрусткими огірками милешивчани їдуть опісля в Букарешт, де їх марка має великий попит.

Шолопотить сухим листям кукурудзяне поле, пастушки печуть шульки і тішаються цими невинними ласощами пастушого життя. На синьому небі збираються бузьки і вправляють молоді крила. Час і нам вирушати в далеку дорогу. Якось шкода покидати ці простори, вони нам уже стали рідні й близькі. Наше авто ковтає кілометри в напрямі на південь. Уже минаємо історичну Сучаву з її барвистими покрівлями старих церков, наближаємося до давньої історичної австрійсько-молдавської границі. Чую, як під настроєм загального смутку і прощання мій чоловік промовляє: «О, Руськая Земле, уже за шеломянем еси!»

Омелян Мазурик і його іконостас у церкві св. Володимира в Парижі

Володимир Годис

Мабуть, не треба пригадувати, чим є іконостас у церкві східнього обряду. Святий Іван з Дамаску сказав: якщо поганин запитає тебе про твою віру, заведи його до святині перед ікони! Стіна з іконами, тобто іконостас, на якому розвинена образотворчо ціла есхатологічна містерія, є саме суттю цілого обряду, вона своїм філософічним змістом з'ясовує суть віри. Матеріалістичний ідеалізм Сходу, багатий символізмом та нахилом до параболі. За Діонісієм Ареопанітом, який уважав церкву святим місцем — образом неба: «Вірний входить до церкви, як до самого неба». «Я хотів би, — каже далі Діонісій, — щоб вірні молилися серед краси, бо радість для ока (поліхромія) і радість для вуха (поліфонія) дають повне та глибоке переживання, відривають нас від приземних справ, та переносять думки до Бога.» Ікона виконує роллю посередника, вона не має викликати подив до мистецьки досконалого твору, але через свою статичну нерухомисть, затриману в момент скупчення думки, застиглу в земному неіснуванні, має впровадити вірного в покірне хвилювання, має викликати молитовний настрій.

Оце кілька слів про ідейне значення ікони, а разом з нею й іконостасу, а тепер конкретно дещо про той іконостас, який викликав у нас ці рефлексії.

Іконостас у церкві св. Володимира при бульварі Сен-Жермен у Парижі роботи молодого талановитого маляра Омеляна Мазурика належить до того роду церковного малярства, що було започатковане на Україні на початку 20 віку як реакція на сакральню-реалістичну школу. Реалістично-сентиментальна школа, яка вийшла з Великої Британії (прерафаеліти), а також й римська академія св. Луки, а головне — мистці назарейсти, до яких належали епігони німецького романтизму, а також і російські мистці (Олександр Іванов), стала панівною своїм напрямом майже в усій Європі. Водночас із цим добрих зразків цієї школи в Європі було мало, вона спричинила обниження, а навіть занепад почуття естетичного переживання. До доброго чи радше — кращого зразка цієї школи належить розпис церкви св. Володимира в Києві, але якості тому розписові надають такі мистці, як брати Васнецови, Нестеров, Врубель та інші. Сюди зарахувати можна також розписи Іжакевича в Києві.

На початку 20 віку, рівночасно з мистецьким рухом в Європі та з новим поглядом на автономію творчого піднесен-

ня в Східній Європі, а зокрема на Україні, відроджується візантійське мистецтво. Перевірено його відвічні вартості, які керують цією творчістю та адаптовано їх для своїх притаманностей: традиція, народність, психіка і т. д. У цій адаптації, і то в осучасненій, усе зусилля та творча сила. Годі завжди жити з традиції, але жити традицією — це заповіт кожного народу!

Зразки т. зв. українського візантійського стилю дали нам такі мистці, як Бойчук, Осінчук, а головне — Петро Холодний, автор розпису та іконостасу молитовниці в Духовній семінарії у Львові (на жаль, збереглися тільки деякі ескізи, бо церкву знищено при бомбовому налеті на Львів — як один з перших об'єктів — у другій світовій війні).

Приклади цього типу мистецтва, яке є довершеним фактом як відродження народного духа, — починають поширюватися. На еміграції зразки українського церковного мистецтва дає Святослав Гординський та інші в Америці і Канаді, у Парижі — Омелян Мазурик.

Не можна писати ні про досконалість, ні про красу цього паризького іконостасу, бо що таке досконалість і що таке краса? Ці між іншим релятивні поняття належать до філософії. Знаємо, що вони існують, що вони міняються, але на чому полягають ці закони — це все відкрите питання без точно означеної відповіді. Але те, що ми в мистецтві називаємо «експресією», — існує і так довго буде діяти, як довго буде жити людина з її відчуттями.

Іконостас Омеляна Мазурика впливає на почуття, непокоїть, викликає подив, хоч може комусь він і не подобатися. До цього роду мистецтва треба знання, треба народитися вразливим на форму та барви, треба вміти сприймати і звикати до нових форм, які на початку нам незвичні і не подобаються, але і треба покори та довір'я до мистця!

Іконостас, як цілість, як кожна композиція, повинен відповідати постулатам грецького філософа Платона, який один з перших формував закони для означення досконалости: «Єдність у різноманітності та різноманітність у єдності». Позитивна прикмета іконостасу Мазурика то саме та єдність, та суворостота архітектури іконостасу та малярства, єдність та простота функції та мистецької інтерпретації. Гармонійне враження, яке дає цілість іконостасу, дотримання стилевого почерку в рамках візантійської концепції, не є зрушене ні на мить. Побачимо це докладніше, коли піддамо аналізу ікону зокрема, а радше кожний пояс (ярус) ікон.

Порядок ікон, його послідовність та глибокий релігійно-філософський зміст, а навіть почасти і символіка є канонічно усталені церквою, і звичайно в цих справах має слово теолог, а мистець надає цій містерії мистецької форми, щоб якнайвірніше пов'язати сугестивно заглибленого в молитву вірного з релігійною тайною вічного життя. Бачимо тут залежність мистця від теолога, себто від літургичних канонів, від архітектора, що дав йому готовий інтер'єр, до якого він

мусить догармонізувати свій твір, — вона є така велика, що гармонійна розв'язка вимагає великого зусилля, таланту, знання. Мистець, достосовуючись до вищезгаданих умов, мусить так творити, щоб на цьому не втратила сили його творча свобода та внутрішня потреба.

Мазурик впорався з цими умовами і труднощами добре! На царських воротах, згідно з традиційним каноном, дав мініатюрною технікою медальйони чотирьох євангелистів, а їхні символи, згідно з апокаліпсою св. Івана, дискретно видобув у скульптурній оправі. Натомість над воротами, як дорогоцінна коштовність, записка «Благовіщення». У гамі барв Благовіщення виконаний цілий іконостас. Від нього промінюють теплі барви радості та оптимізму. Над царськими воротами в оправі (кадрі) старого золота і дещо в старозавітній формі (може, навіть синагоги?) Мазурик умістив нерукотворну ікону, замість Христа на престолі, і тим дещо порушив порядок традиційного Деїсус. Обличчя Христа, названого у візантійців Ахейропоїтос, — це шедевр великої мистецької сили. Відкриті глибокі очі з сильною експресією знерухомлюють глядача, на мить немов відривається він від усього земного ритму, впадає в задуму! Генеза нерукотворного — незвичайна, тож і тут обличчя повне таємної сили — еманация божества! Як лагідний музичний акорд до драматичного обличчя Христа — рух і кольорит Марії і св. Івана Хрестителя з Деїсус, звернених молитовно до Христа (вони моляться перед Христом за людський рід), — замикає центральну частину іконостасу.

Галерія пророків незвичайно характеризованих, навіть перерисованих в експресії, це момент відчуття пророчого надхнення. Тут Мазурик як мистець добре зрозумів роллю пророків, бож кожний постаті дав стільки хвилюючого життя і неспокоїного вислову. Нічого дивного, бож пророки з гарячим східним темпераментом мали видіння нового ладу і його проповідували. Нічого (також дивного, що одному з пророків, (Єремії) мистець дав обличчя з картини Марка Шагала, найбільшого сучасного мистця і також інтерпретатора біблії. Антенати форми Мазурика, родовід його мистецтва та його замилювання — це найкращі традиції мистецтва. Він їх уміло використовує та достосовує так, як йому це потрібне. Звернімо увагу і на ельфаюмський портрет. Найкращі зразки візантійського мистецтва з золотої епохи, як мозаїки з Равенни, — інспірували його до пейзажних фрагментів, як бачимо це під іконами св. Володимира та св. Ольги. Неначе власними очима (уява, яку лиш мистець може відчутти) побачив він палату царя Равенни та переніс її в історію української церкви. Князь Володимир прийняв християнство з Візантії і звідси це образове пов'язання. Також княгиня Ольга їздила за Чорне море та прийняла християнство з рук візантійського царя, і ця подія представлена в іконостасі у вигляді пристані з мозаїки в Равенні. Може хтось заперечувати точне географічне положення, що не Царгород представлений, а Равенна, яка була сильною експозицією візантій-

ського мистецтва, хтось може закинути хронологічну неточність, що представлено 6, а не 10 століття, в якому відбувається подія, але логіка й історична точність у мистецькій дії часто для мистця надто тісні. Творча свобода здобула собі права ще в старовинному світі.

Натомість мистець з повною свідомістю підкреслює формою-рисунком та кольоритом князів: Ольгу та Володимира — це ж першопляновані постаті української історії, а побіч ікона Бориса і Гліба зазначена легко пастелевими кольорами, і в цей спосіб зміцнюється ритм, що тримає цілий час глядача в напруженій емоції.

Ще сильніші підкреслення іконостасу — це намістні картини Христа, учителя і законодавця, та Матері Божої. І тут Мазурик відійшов від традиційної схеми. Христос зображений у цілій постаті маєстатично та монументально, у його підніжжя всесвіт. Вона може дещо представлена абстрактно, в скубізованій формі, може... ця форма запозичена, але добре перетворена, від згаданого Шагала з часів його кубістичного періоду. Чар та мазок Шагала полонив Мазурика, і він підсвідомо в кількох місцях інспірований Шагалом. У кожного майстра є початковий пункт, з якого він мусить виходити. Генеза, і то добра генеза, є доказом підготовки мистця до вислову свого задуму.

Друга рівновартна ікона з намістного яруса — це ікона Матері Божої. Але як зовсім інакше тут зображена і як дуже Мазурик відійшов від традиції! Звичайно тип ікони Матері Божої — Одігітрія, Мати Божа з Ісусом на руках, вказує на Христа як на шлях до спасіння. Замість Одігітрії Мазурик дає цілу постать Матері Божої як «Панагія Блахернетісса», Блахерненська Мати Божа, відома також у східній церкві як «Знаменіє». Мати Божа з Еммануїлом у колі на грудях, яка ступає легко по небесній леваді (знову зв'язок з Равенною, цим разом Сан Аполлінарє Нуово), а з її стіп виростає дерево життя, яке переходить у драперію одежі. Символізм надзвичайно поетичний.

На закінчення цього іконографічного опису треба звернути увагу на перлини, які неначе повстромлювані в іконостас — це «празники». Їх є аж вісім, не шість чи дванадцять, як звичайно зустрічається. Але імпресійне виконання «празників», як контраст до експресійних великих ікон, вносить милий, лагідний звук. Справжня синестезія. Вони дійсно чарівні, і відчувається, як радів і грався добором барв мистець, і то в різних варіантах; розкошував у добре відомій мелодії, але за кожним разом розкошував з іншою, нововинайденою гармонією.

Може, треба було б проаналізувати кольоровий матеріал, якого вживає Мазурик для досягнення чистого малярського вислову. Буває, що символіка барв має у нього значення згідно з правилами чи звичаєм перших християнських століть. І хоча він віддає перевагу деяким барвам, яких частіше

уживає, він надає барві головної вартости компонента, і звідсіля походить такий вплив цього іконостасу. Головне — це зауважується в малих композиціях, як, наприклад, «Празники». Міцний акорд іконостасу — психологічне діяння барви в більших експресійних іконах, які вражають своїм драматизмом, як, наприклад, нерукотворний Христос, намісні картини, сильні в характері постатті Ольги та Володимира.

Зворушливим моментом в іконостасі є ікона, яка зображує Алімпія, першого відомого іконописця княжої Руси. Тут мистець дійшов вершини поліхромічної експресії та спрощення рисунка і барви.

Навіть найменший деталь в іконостасі не був мистцеві байдужий, другорядний. Він здавав собі справу, що це його дебют, такої нагоди так швидко, в наші трудні часи, не знайде, щоб показати своє питоме мистецтво, тож повним зусиллям і з свідомістю відповідальности прагнув вив'язатися з свого завдання.

Думаю, що Омелян Мазурик показав у серці Франції фібр душі, ритм серця відрубної у своєму відчутті та в творчому пориві, а тим самим і вигляді суть української культури.

Національне питання в комуністичній Югославії і в СРСР

Paul Shoup, COMMUNISM AND THE YUGOSLAV NATIONAL QUESTION. New York: Columbia University Press, 1968. 308 pp. and Erich Goldhagen (ed.), ETHNIC MINORITIES IN THE SOVIET UNION. New York: Praeger, 1968. 351 pp.

Пол Шавп, КОМУНІЗМ І ЮГОСЛАВСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ. Нью-Йорк, В-во Колумбійського університету, 1968. 308 стор.; ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ, за редакцією Еріха Гольдгагена. Нью-Йорк, Прегер, 1968. 351 стор.

Перша книга — це продукт одного автора, Пола Шавпа, професора політичних наук в Університеті Вірджинії. Написана вона як докторська праця, що її автор захистив у Колумбійському університеті в Нью-Йорку яких десять років тому. Це поважна і цінна праця, в якій автор широко використав всі приступні йому югославські та інші джерела, одна з найсолідніших (удokumentованих студій з-поміж усіх, які досі появилися про югославський федералізм та національну політику тієї держави.

Хоча основний наголос у цій праці Шавп ставить на періоді другої світової війни та повоєнному часі, він починає її цікавим 50-сторінковим розділом про національне питання в Югославії в 1919-41 роках. Автор правильно підкреслює, що югославський експеримент багатонаціональної держави був започаткований після першої світової війни без належної підготовки, при відсутності одного загальнореспектованого провідника, як це було, наприклад, у Чехо-Словаччині (федералізм якої однак так само розпався, як югославський, в наслідок німецького тиску; те

саме можна сказати і про Радянський Союз). Шавп підкреслює в дальшому неуспішність розв'язки національного питання у міжвоєнний період, що позначався короткозорою та нетолерантною зверхністю великосербського шовінізму, те саме було і з дуже трагічною громадянською війною та міжусобицями між югославами під час другої війни.

Розуміння усіх цих воєнних труднощів, мабуть, і спричинилося до того, що комуністичні югославські вожді з Тітом на чолі поставили національне питання в ліберальній та м'якій догматичній площині, ніж це було, наприклад, у Радянському Союзі. Правда, теоретично югославський федералізм був побудований на радянських зразках, та в практиці багато більший наголос був поставлений на національні проблеми і права кожної із республік. Про будь-яку культурну чи національну асиміляцію — не говорячи вже про злиття націй — в Югославії ніхто навіть не по-смів згадати.

Та чи не найважливішим було рішення Тіта та його співробітників вести працю Комуністичної партії Югославії на

дійсно рівноправних федеральних принципах у всіх республіках. Всі ці рішення повосенних років повною себе виправдали в період радянсько-югославського конфлікту (1948—53), коли національні групи Югославії виявили повну єдність та політичну лояльність.

Дальші розділи праці Шавпа присвячені македонському питанню, шовінізмові після 1948 року та економічним проблемам югославського федералізму. Період кінця 50-их та початку 60-их років був періодом далекосяжної лібералізації національних відносин в Югославії. У 1961 році, як підкреслює Шавп, дійшло до того, що людям було офіційно заборонено подавати їхню національність як югославську! Ця лібералізація та далі «онаціональнення» югославського федералізму досягли свого вершка в 1966 році, коли усунуто югославського Берію — сербського шовініста Ранковича; але цей процес продовжується й далі.

Не менш цікавим аспектом югославського федералізму, особливо з погляду важливості цього питання в Радянському Союзі, є економічні взаємовідносини між югославськими республіками та їхній економічний розвиток. Хоч Шавп критично та неприхильно ставиться до існування конкуренції та недоцільного дублювання деяких програм та економічних процесів в окремих республіках, не можна виключати можливості, що на тривалий час такий розвиток може принести багато користі, бо він змушує окремі області та національні країни Югославії більш раціонально використовувати свої економічні засоби, не говорячи вже про чи не найбільш основний людський елемент, а не поклатися на

арбітрарні та догматичні централістичні рішення, як це часто буває в Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах.

У висновках Шавп правильно підкреслює непевне майбутнє югославського федералізму, особливо на випадок смерті Тіта, що може статися кожної хвилини. З його аналізу також ясно, що, не зважаючи на різні труднощі та хиби, югославська система створила міцні основи для розвитку справжнього югославського націоналізму та загально-югославської лояльності, бо це в загальному був природний процес співпраці та співіснування близьких (а при тому історично дуже взаємно ворожих як це часто буває між слов'янами взагалі) народів на основі справжньої рівноправності.

*

Збірна праця про національне питання в СРСР за редакцією Еріха Гольдгагена, що появилася в 1968 році під назвою «Етнічні меншини в Радянському Союзі», це вислід конференції, присвяченої цьому питанню, яка відбулася під кінець 1965 року у Брендайському університеті в істейті Массачусетс (США). Хоч після конференції лише деякі з авторів доповнили свої статті новими джерелами (це зробили українські автори Я. Білінський та В. Голубничий, розділи яких належать до найкращих у цій збірці), не зважаючи на деякі хиби «Етнічні меншини в Радянському Союзі» треба вважати за одну з цінніших праць на цю важливу та все ще на Заході дуже занедбану тему.

Автори поодиноких статей за декількома винятками — це вихідні з національних груп,

ціональну політику Радянського Союзу з поглядів самої Комуністичної партії СРСР. Його основний висновок, що його він підтримує цілим рядом стичних тверджень, — це ствердження загального неухлиху радянської асиміляційної політики.

«Відчутні меншини в Радянському Союзі» треба розглядати як органічну частину, що стосується в основному християнської періоду. Скоро напевно поглядяться нові праці про національну політику Радянського Союзу на базі нових демократичних даних з останнього генерального пленуму. Не зважаючи на це та деякі особисті праці Гольдбергена, особливо її глаба теоретичне об'рунтування (так авторами, мабуть, немає ні одного соціолога), — ця збірка праць напевно матиме тривалу наукову вартість і буде безсумнівно розглядатися, більш чи менш критично, як поважний вклад в діяльність національного Радянського Союзу.

Oleg C. Fedushin

що їх вони обговорюють, і це, мабуть, є причиною усього відриваного та вужького підходу до національного питання в такій чи іншій радянській публіцистиці. При крапці підготові конференції чи навіть вже при самодеталюванні цього збірника можна було по ваді усунути при допомозі одного чи двох коротких критичних оглядів чи порівнянь такі чи інші проблеми національного питання у ширшому євразійському маштабі.

Заразі редакційна підготовка збірника — це його найслабша сторона. Гольдберген обмежився коротким восьмисторонковим дужезгалльним вступом, який не достатній для того, щоб якось пов'язати одну з одною окремі статті у цій збірній праці. Деякі статті до цієї збірки цілком не підходять; натрикливі, «Ідея національності у царській Росії та в Азії».

Одна з цінніших у збірнику статей Джона А. Армстронга, яка є спробою проаналізувати на-

Книжка про українську літературу на батьківщині й в еміграції за останнє півстоліття. Формат — велика вілімка, 336 стор. Ціна: 6 дол., 21 нім. марка або рівновартість в інших валютах. З замовленнями звертатися до видавництва.

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО ЗРУБ І ПАРСТИ

Цінна новина у видавництві «Сучасність»!

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І ТЕАТР

- 3 *Роман Бабовал*. Весною вмирають птахи.
9 *Семюель Беккет*. Чекаючи на Годо.
45 *Богдан Бойчук*. Пітер Брук і його «Сон літньої ночі».
50 *Лариса Онишкевич*. Плянета Сперанта.
60 *Лідія Далека*. Із трьох циклів.
63 *Григорій Костюк*. З літопису літературного життя (II).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 83 *Ілля Вітанович*. Недивне диво.
91 *Борис Литвин*. Слова масні, та пироги пісні.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- 106 *Анна-Галя Горбач*. З карпатської полонини до дунайського гирла.

НА МИСТЕЦЬКІ ТЕМИ

- 120 *Володимир Годис*. Омелян Мазурик і його іконостас у церкві св. Володимира в Парижі.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 125 Національне питання в комуністичній Югославії і в СРСР (*Олег С. Федішин*).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Доводимо до відома наших передплатників і читачів, що від січня 1972 ми будемо змушені підвищити ціну на «Сучасність», бо за останній час високо зросли кошти друку і пороблені нами заощадження виявилися недостатні.

Про те, як виглядатиме нова ціна за «Сучасність» в окремих країнах, повідомимо згодом.

Увага! Хто ще в цьому році внесе передплату на 1972 рік, той платить теперішню ціну.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüslikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0,35	3,60 фун.
Аргентина	1.50	15.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання
нашого журналу летунською
поштою до Канади і США ста-
новлять 7,5 дол. річно.

УВАГА! ПРИЄМНА ВІСТКА!

Зараз знижено митні оплати за пакунки в СРСР на 7,5%.
Тепер маєте платити менше. Замість 100.— нм митних
оплат — всього 92.50 нм.

Посилайте нам Ваші пакунки або замовляйте їх у нас,
щоб відборець достав їх на Різдва.

Ми самі виготовляємо ліцензії. Це прискіпує висилку.

Ваша фірма:
LINDEX Versand-Reisen
8000 München 80
Rauchstr. 5

Tel.: 98 16 27
98 20 38
98 13 75
Fernschreiber: 05 — 23 173

